1557

A'

SZÓELEMZÉS' ÉS SZÓÉRTELMEZÉS

ALAP-ELVEI.

Irta

FÁBIÁN ISTVÁN,

győri egyházmegyei, széplaki plebános.

Vásárhelyi Imre.

SOPRONBAN,

ROMWALTER KÁROLY NYOMDÁJÁBAN.

1853.

Digitized by Google

895.22
F112

Grammatica ... vel sola omni studiorum genere plus habet operis, quam ostentationi

Quint. l. I. c. IV.

Irrthum verlässt uns nie, doch zieht ein höher Bedürfniss
Immer den strebenden Geist leise zur Wahrheit hinan.

Göthe.

Győzzön, a' mi jobb.

M. Akademia.

3 0912 H

Digitized by Google

309/24 JUN 7 1965 RS

RÉVAI MIKLÓS

HAMVAINAK

MÉLY TISZTELETTEL

SZENTELVE.

Digitized by Google

Digitized by Google

Az előforduló rövidítések magyarázata.

a. m. annyi mint.
v. ö. vesd össze.
saj. sajátlag.
p. o. példának okáért.
pl. példa.
l. lap.
ll. lapok.
i. e. id est.
qs. quasi.
i. q. id, quod.
l. lásd.
t. i. tudni illik.

Digitized by Google

MEGYEI TANÁCS
KÖNYVTÁRA
MISKOLC

Digitized by Google

Elő-Szó.

Az ujabb Europában a' nyelvet, az emberi szellem e' legjelesb művét, ugy fogta fel a' tudomány, mint egy okmányt, melyben a' szellem kijelentése, nyilatkozásai időről időre lerajzolvák; ezért feladatául tűzte ki felemelkedni azon álláspontra, honnét szemlélnie lehessen a' nyelvet kiindulási pontjánál, ott, hol az emberi szellem szóvá lett, a' szóban megtestesült; mert a' hol a' szónak, ott van a' szellem kifejlődésének is első kezdete.

A' szellem minden alkotásait, tehát a' nyelvet, a' szókat is, elemzés által lehetvén egyedül megismerni, boncolgatni kezdé a' tudomány a' nyelveket, a' nyelveknek egyes szóit, hogy megismervén az alkotásoknak tényezőit, az alkotó szellemet is megismerhesse közelebbről.

Igy a' szellem kijelentését, nyilatkozásait a' szóban, annak kifejlődését a' nyelvben utánnyomozni, vagy is a' lett nyelvet felfogni leendőségében, végczélja, fő feladata lön az ujabbkori nyelvészeti kutatásoknak.

E' keletkeztében levő tudomány még most csak sejteni látszik inkább, miről leend itt egykoron szó, mint sem bevégzett eredményt volna képes már is felmutatni, t. i. a' kiviteltől még mindenütt távol maradt. A' mit eddig a' nyelvészeti kutatások eredményeztek, többé kevesbbé fontos előkészületek; de a' nyelvészet messzetérjedő mezején egy táj sincs még egészen kikutatva, egy vidék sem tökéletesen felderítve, egy forrás sem anyira kimeritve, hogy kérdeni, vagy keresni való ez vagy amaz iránt fen ne maradt volna.

Mind e' mellett sem vagyunk többé kénytelenek feltenni

Digitized by Google

valami megoldhatatlant, kinyomozhatatlant; sőt, bár mi nehéznek, 's első tekintetre lehetetlennek látszassék is egy némelynek teljes megismerése, az előzményeknél fogva reményleni lehet, hogy összesített tartós erők küzdése által el fogunk jutni a' kivánt czélhoz.

A' nyelvészet terén szerzett tapasztalatok már is szép kilátást nyitnak a' történetbuvárnak, ha a' homályos történetelőtti kor felderítésére kiindul, 's az ős idők különféle népeinek viszontagságaira alaposabb következtetéseket akar tenni — a' dogmaticusnak, ha ez, a' nyelvek 's emberfajok különféleségéből több eredeti törzsfajok állítóival szemközt, az egy eredeti emberfajt, 's egy nyelvet, melyből minden egyéb nyelvek kiágoztak, vitató mózesi oklevélben feljegyzett gyökérdogma megvédése végett, a' síkra kiszáll.

Kell tehát, hogy minden részről minél előbb megtétessenek az előkészületek, kiterjeszkedve a' legkisebb részletekig, a' szóknak, betűknek részletes elemezéseig — mind ezek az egészre irányozvák — de ezt soha sem szabad veszteni szemünk elől, még kevesbbé venni ama részleteket fő czél gyanánt.

Az egyes szók' elemezése 's értelmezésének arra nézve, ki ennek az egészhezi viszonyát átlátni nem képes, kevés haszna vagyon; 's ez többszer már, elég visszásan, fő dologgá téve, elmésen mulattató, vagy a' tudománytól idegenítő játékká fajult: de jelentőséget eredményében nyer, ha t. i. átvezet a' nyelv tisztább, 's ősibb alakjához, 's annak fejlődését idom, vagy fogalomra nézve megismerni hagyván, egy pillantást enged vetnünk az ős alapra.

Mi magyarok azon álláshoz képest, melyet a' tudomány terén polgárisult europai nemzetek sorában elfoglaltunk, a' nyelvészet e' magas czéljára nézve is még keveset, vagy épen semmit sem tettünk. Közönségünknek erről sejtelme sincs. Kitünőbb nyelvtudósaink között is az elvek határozatlanok annyira,

Digitized by Google

hogy a' szóelemzés és szóértelmezés elveire nézve közöttük létező meghasonlást csak is ezek határozatlanságából mondhatni támadottnak.

Mi a' magyar nyelvet fajunk legféltőbb kincsének, egyetlen palladiumának kezdjük, nem ok nélkül, nevezgetni — 's ez elég ok, hogy annak az europai tudományosság kivánalmaihoz képesti kimiveléséhez lássunk. Az ős történet is mindig különös ingerrel hatott kedélyünkre, — 's ez más ok, hogy a' nyelvészeti kutatások, melyek e' tekintetben mindig a' főszerepet játszották, alapos elvek szerint tétessenek. De hiszen, ki is használta többet, mint mi, e' forrást történelmi állítások iránti utba igazodhatásra? . . . Horvát István, Jászay, Jerney, Vida stb. mindannyi philologuszok a' történelem mezején, 's még is, az épen ez alapon tett következtetéseik, eljárásuk egyoldalusága miatt, nagyon is problematikusok.

Szánandó erőködés történelmi vizsgálatok iránt felvilágosítást a' nyelvészet terén keresni, mielőtt ennek saját elvei szerint tudnók magunkat tájékozni; 's ha a' történelem fáklyájának az ős kor homályába messze visszavetett világsugáránál lehet is egyedül biztosan haladnia a' nyelvbuvárnak; de viszont a' nyelvészetnek, mint szorosan vett tudománynak, elvei annyira függetlenek, 's oly önállók, hogy csak az ezeknek helyes alkalmaztatása által nyert eredmény képes, a' történelmi vizsgálatok iránt is, utbaigazítást adni, miszerint ez sokszor poros okleveleknél is többet nyom. Emlékezzünk csak vissza Jászay Pálnak amaz állítására, miszerint *caló* v. *callóköz*-t *carló* v. *sarlóköz*-nek, mintha az a' Dunának Pozsonynál kikanyaruló, *sarló* alaku kisebb ágától neveztetett volna, oklevélileg erőködék bebizonyítani (l. az uj. m. Muz. 1851-ki VI, v. mártiusi füzetében 355. l.), holott a' szóelemzés elveinek helyes alkalmaztatása által kimutathatni, hogy a' *csal* v. *caló, callo* gyök-az ősmagyar nyelvben annyit jelente, mint folyó, folyam=amnis, *caló* v. *callóköz* tehát annyit, mint folyamköz, folyóköze Interamnia.

Digitized by Google

Azért parancsoló szükség, hogy tisztába jöjjünk valahára a' nyelvészeti kutatások, vagy is a' szóelemzés és szóértelmezés elvei iránt, máskép, mint derék Hunfalvynk mondja, „a' magyar nyelvészkedésben, legkisebb különböztetés nélkül, folyvást keresztül kasul gázolunk mindenen, 's notis erimus derisui."

Az említettem tudós férfiu, a' legközelebb mult év folytán, az akademiai ülésekben tartott több rendbeli értekezései által tisztítani kezdé köztünk a' nyelvészet, jelesül: a' szóelemzés és szóértelmezés körül felmerült eszméket; de Czuczor és Fogarassi urak ellenszólásai, ha meg nem dönthették is, bizonnyal vitássá tették nézeteit, legalább azok hatását a' nagy közönségre, némileg gyöngítették.

E' körülményben, barátimnak nem minden biztatása nélkül, határoztam el a' vitakérdéshez hozzá szólani, 's rendszeres alakban kifejteni a' nyelvészeti kutatások czélját, a' szóelemzés és szóértelmezés elveit, hogy ezekkel megismerkedvén, a' közönség magát tájékozni, 's a' sürü homály födte téreken fel ismerni tudja az igazat.

Fejtegetésimben főleg honi álláspontot foglaltam el, de idegen térre igen gyakran átlépnem azért is kelle, mert, mint az etümologuszok jól tudják, vajmi sokszor megtörténik, hogy a' tárgyalt szó egyedül állván a' nyelvben, rokonait más nyelvekben lehet csak, 's kell is felkeresni, — 's e' tekintetben szorgalmas nyelvbuváraink hasonlító előmunkálatai nem kis segítségemre voltak.

A' szógyökerek eredetét egyszer 's mind nyomozni, feladatom körén kívül esvén, czélomhoz képest legtöbbnyire megelégedtem azzal, ha az elnevezések bölcseleti v. történeti alapját — a' szók ősjelentését, eredeti értelmét, — sikerült megsejtenem, mit hogy a' magyar nyelv határain belül is lehet, sőt, mielőtt a' más nyelvekkeli hasonlítgatás terére lépnénk, kell is nyomozni, egy szempillantás a' nyelvre képes meggyőzni az

Digitized by Google

embert. De eziránt is idegen nyelvek terén körül néznem, azon tapasztalat javallotta, miszerint a' nyelvalkotók a' dolgok elnevezéseit azok legszembeötlőbb, 's így legjellemzőbb sajátságaira építvén, ezekre nézve inkább, mint a' gyökerek választásában egymással megegyeznek.

A' szók hangok v. betűkből levén alkotva, mint hogy ezek tudvalevőleg gyakran puszta műszerbeli alapon is támadnak, mely esetben a' szónak lényegéhez nem tartozhatnak, a' szó eredeti értelmének meg sejthetése végett, a' betűket kelle vizsgálat alá vennem, hogy külön választassanak a' szóban azon lényeges betűk, melyeken a' jelentés nyugszik, a' nem lényegesek, a' jelentéstelenektől. És ez eljárás mellett a' gyökérszók és képzőragok iránt köztünk elterjedt tan helytelenségét kelle tapasztalnom, mert, ha például, a' sokszor fejtegetett *ablak* szónak ős értelmét (űr, hézag, nyilás) csak ugy lehetséges kinyomozni, ha az *ak* végszótag annak lényegéhez tartozónak vétetik (mi abból tetszik ki, hogy a' *k* betü, vagy hangzóval ejtve az *ak*, *ke* szótag a' *pokol*=cavitas, locus cavus, orcus; *fülke*= űr, kivájt hely a' falban, rokon szókban meg fordítva, vagy átvetve találtatik) nyilván következik azon tannak helytelensége, mely az *abl* szótagot gyöknek, az *ak*-ot pedig képző ragnak hirdeti; valamint abból, hogy a' *borotva, beretva biritva,* szóban a' hangzók, a' szó jelentésének minősülete nélkül, váltakoznak, következik, hogy a' hangzóknak a' szó jelentésére nézve bölcselmi értéke nem lehet, nincsen.

Elveimet, a' tudomány e' nemében elhirhedt tudósok nyomán, magából a' nyelvből vontam el — mi is tehetne a' nyelvről világosabb bizonyságot, mint az maga? — 's azokat példákkal ügyekeztem mindenütt megállapítani; alkalmaztatásukban pedig elemzés és értelmezésre azon szókat, 's annyit hoztam fel, melyek épen tollamra jöttek, 's mennyit felállított elvem megállapítására szükségesnek láttam; de lehetett volna fel hoznom sokkal is számosabbat.

Digitized by Google

Hogy így egy gyökércsalád többször tárgyalás alá jöve, a' dolog természetéből foly, miszerint annak egyik tagjának ez, másiknak amaz elv szerint kelle kerülnie vizsgálat alá.

Jól tudván, hogy ha valahol, úgy bizonyosan a' nyelvészet homályos térein csak tévedéseken át juthat gyönge szemü halandó, az igaznak megismeréséhez, távol van tőlem hinni elbizottan, miként az emberiség közös sorsát elkerülnöm lehetett volna, de hogy kitüzött tárgyam felvilágositásában állításaimat okadatolni ügyekeztem, annyit elismerni, hiszem, a' figyelmes olvasó is kegyes leend.

Tudom azt is, hogy a' nyelvészeti kutatásokban nem egészen jártas olvasóra nézve sok helyütt nem eléggé érthetőleg fejeztem ki magamat, de a' tárgy nehéz volta, 's szokatlan elvontsága, hiszem, e' részben menteni fogja fogyatkozásimat.

Többire e' művet a' tudomány érdekében irottnak vegye a' kegyes olvasó, melynek nagy épületéhez ha csak egy fövényszemecskével is járulhata, fáradságát eléggé jutalmazottnak tartandja.

A' szerző.

Digitized by Google

Bévezetés.

A' tudomány tiszta érdekét tekintve, a' végczél, a' fő-feladat, mi miatt a' nyelvek tudományos vizsgálat tárgyául tétetnek, más nem lehet, mint a' nyelvekben létező szelleminek kinyomozása.

A' nyelv t. i. az isteni ember-szellemnek műve, 's nyilatkozata, mint a' természet műve, 's nyilatkozata Istennek; azért valamint az egyetemes tudománynak végczélja, fő-feladata Isten műveiben az erőket nyomozni 's az alkotó fő-szellemre visszavinni: ugy a' nyelvtudománynak sem lehet más czélja, mint a' nyelvben rejlő szellemit, az erőt kikutatni 's az öntudatos emberi szellemre visszavinni.

E' tiszta érdeken kivül kezdetben a' nemzet-történeti alap volt az, mi a' tudósokat a' nyelvek vizsgálatára vezette. Nem elégelvén a' krónikák elbészéléseit, a' homályos ősidő' felderitésére forditák a' nyelveket, 's mivel, főleg a' nyelvek anyagi részében, esetlegesen némi rokon szók az összehasonlitásra önként ajánlkoztak, rakonczátlan szabadsággal hasonlítgattak össze nyelveket, 's tettek rokonokká nemzeteket, kikhez a' véletlen ragadta őket.

Igy a' szorosabb értelemben vett nyelvtudomány a' mult században kezdődve, a' véletlennek köszöni eredetét, 's biztos elvek nélkül tévedéseken át haladott a' valószinütől jelenkorunkig, melyben ugy látszik, a' tiszta valóhoz elért. A' tévedés, mely e' tudomány fejlődésében elkövettetett, számtalan, több, mint bármelyikében. De ma már népismei kérdések megfejtésére is épen ugy oda ajánlja szolgálatát a' nyelvészet, mint a' physiologia 's történelem, a' szerint t. i. a' mint figyelmünket a' nyelvekre, melyek által az emberiség külön választaték, vagy a' test-alkotásra, vagy társadalmi változásaira függesztjük, 's mint a' physiologusok az emberi nemet külön fajokra osztályozzák, szintugy a' nyelvészek szemi, indeuropai, uralaltaii, 's chinai külön emberfajokat emlegetnek.

Mi magyarok azon helyhez képest, melyet az europai nemzetéletben tartunk, 's mely szerint minden tudományos fáradságban osztoznunk kell vala, e' czélra még eddig keveset, vagy épen semmit sem tettünk. Hunfalvy, mély avatottságu nyelvtudósunk által, tudtunkra adatik, hogy az uralaltaii nyelvészeti körben a' vezérséget nékünk kell megra-

Digitized by Google

gadni, ha tudományos működésünk a' legnagyobb szégyent, tehetetlenség feletti szégyent nem akar vallani (uj m. Muzeum 1851. XI. vagy Aug. füz. DXXXII.) t. i. mióta Reguly a' magas éjszakot, a' finn népek lakhelyét, beutazta, tudósaink előtt közhitté vált a' finnrokonság, melyet már a' 13-ik században vettek észre némely utasok, és ezek nyomán Hell és Sajnovits, sőt idegen tudósok is állitottak.

Azelőtt Bochhart a' magyar nyelvet a' szláv leányának tartá; Töppelt a' magyar és héber nyelv közt nagy rokonságot talált, 's e' véleményt oszlá Otrokocsi is (orr. hung. p. XXVI.) Benkő a' német nyelvben lelte a' magyar nyelv forrásait; Pray a' töröktatár atyafiságot hitte; szinte Kollár és Gebhard is. Schott a' tatár nyelvekről irván, mellékök sorolta a' magyart is (Cassel magy. Alterth).

Mert tagadhatatlan, hogy az eredetileg rokon nyelvü népek egy vérből származtak; tagadhatatlan az is, hogy a' nyelvek képesek történeti adatokat szolgáltatni. A' nyelvekből a' nemzetek rokonságát, eredetét, itt ott lakozásukat bizonyithatni be. Igy jártak el történelmi nyomozásaikban Schaffarich (Slav. Alterth. Leipzig 1843), Cassel (magy. Alterth. Berlin 1848, Horváth Istvánunk és Jerney (keleti utazásában, Pest 1851) 's a't. De azon kivül, hogy a' történeti régiségek, ha nyelvmaradványokban állnak, igen sok nyelv' ismeretét igénylik; hitelességükből nem keveset von le azon tapasztalás, mely szerint a' physiologiai vizsgálatok által a' testalkatból elvont eredmények azon eredményekkel, melyeket a' nyelvvizsgálat gyüjt, nem ritkán ellenkezésbe jőnek. Igy, mondják, a' török fajnak azon része, mely Európában 's nyugoti Azsiában terjedt el, testalkatra nézve a' középázsiai töröktől lényegesen eltér, ámbár mindenik ugyan azon török nyelven szólal. Ezt, igaz, a' történelem feladata kifürkészni, 's egyenlitni, de a' nyelvvizsgálat többnyire azon korra nézve eredményez adatokat, melybe semmi történeti emlék fel nem vezet.

De mi, mellőzvén a' nyelvtudománynak e' mellékes érdekeltetését, 's téveit azon eljárásnak, melyet a' történetbuvárok követvén, ejtettek (például említjük Horváth Istvánt, ki a' jász-okat a' gyász-ruhával hozta összeköltetésbe, 's a' magyarokat magyeresztőknek keresztelte); azt nyomozzuk, mi uton módon juthatni el ahoz, mit mi a' nyelvészet fő-czélja 's fő-feladatának állitottunk? 's mondjuk: hogy a' nyelvhasonlitás által, vagy is ugy, ha egyeztetjük a' nyelveket, 's mivel a' nyelvek szókból állanak, egyeztetjük az egyfaju, vagy rokon szókat; mely eljárás az ősfogalom, vagy is eredeti jelentés ismeretére vezet bennünket, mit a' nyelvvizsgálat fő-feladatának állitottunk.

Digitized by Google

Ez egyeztető munkálkodásban *a*) nem nehéz átlátni, miként egy nyelvben is számos szó találtatik, mely egymással közelebb vagy távolabb rokonságban vagyon; miszerint a' szóknak, szógyökereknek családaik keletkeznek, faj szerint különbözők, szinte mint családok vannak egyes nemzetekben, fajbeli sajátságuk szerint egymástól különbözők; *b*) a' rokon nyelvekben, ha ilyenek történetileg kimutathatók, kétségen kül a' rokon szóknak nagy serege feltaláltatik; *c*) minthogy a' nemzetek életökben más nemzetekkel, szinte mint egyes emberek életök folyama alatt egyesekkel, szükségkép érintkezésben vannak, 's ez alatt kölcsönösen adtak 's vettek szókat és ismereteket egymásnak és egymástól, kétségtelen, hogy a' nyelvhasonlításban ennek is tekintetbe kell jöni. Egy nemzet sem óvhatá meg nyelvét e' befolyástól, minden nemzetnek nyelvkincsében észrevehető azon egymás után következő érintkezésnek története. De ezt felismerni a' nyelvekben felette nehéz, 's alig lehet azt kimutatni, még akkor is, ha századokról századokra kezünkben volnának a' nyelvek irott emlékei, még kevésbé akkor, ha a' nemzet történetének egész folyama előttünk ismeretlen, ha e' befolyást számba venni, mivelődésének fokozatait hiteles kutfőkből kimutatni nem lehet, mint ez a' magyarról áll, melyről alig tudunk egyebet egy részről a' szláv és német, más részről a' török befolyásnál; a' mi azelőtt történt, előttünk teljesen ismeretlen; *d*) ezen kivül a' nyelvtudósok előtt ismeretes dolog, mi szerint a' nyelvek anyagjokra nézve kevesbé térnek el egymástól, mint idomuk, vagy belszerkezetükre nézve, és hogy minden nyelvben találtatnak nagy számmal minden nemzettel közös törzs- és gyökér-szók (uj m. Muzeum 1851 XII. vagy Sept. füz. DIX.), nem csak olyanok, melyekben a' hangutánzó elem maiglan felismerhető, hanem olyanok is, melyekben az, sokféle átvitel által ma már egészen eltünt, vagy melyekben a' hangutánzásnak (onomatopoetica) helye sem lehetett (v. ö. a' névmásokat és számneveket).

A' mondottakból kivehetni, miszerint a' nyelvhasonlításban többféle álláspontot lehet elfoglalni.

Közölünk azok, kik nyelvünket más nyelvekkel összehasonlíták, találtak a' magyar nyelv szavaival egyező szókat a' zsidó, török, perzsa, arab, görög, deák, német, franczia, tót (l. debreczeni Gram. 332—350 l. l.), aram., héber, arab (Gramm. lingvae hung. cum Parallelismo inter orientales lingvas ducto per Joann. Nep. Nagy. Pestini 1832), latin, angol (Sasku a' tudományos Gyüjteményben), mandsu (u. o. Petz), finnlap (Sajnovicsnál, Demonstratio idioma lapponum et hungarorum idem esse; Gyarmathynál, kit Cassel m. Alterthümer czimü munkájában, Berlin 1848, 86—100 l. l. felidéz; Hunfalvy uj m. Muzeum

Digitized by Google

1851 XII. vagy Sept. füz.), szláv (Magyaricæ lingvaæ Lexicon crît. etymologicum Studio, et opera Gregorii Dankovszky, Posonii 1833), moldvai oláh (Jerney János „keleti utazásában“ Pest 1851, 141—151 l. l.), még Afrikában is a' takele (Nyelvtud. pálya-munkák II. k. 180 l.) 's a' tb. 's a' tb. nyelvekben (l. a' m. nemzeti Irodalom Történetét Toldytól 16—19 l. l.), mi azonban nem annyira nyelvrokonságra, még kevésbé közös nemzeti származásra, mint arra mutat, hogy a' nyelvek mind emberi nyelvek levén 's egy forrásból (tőnyelv) eredvén, sok közös szót, közös anyagot tartottak fen.

Kétség kivül a' világ valamennyi nyelvei kölcsönösen világosítják egymást. Azért a' hasonlító nyelvvizsgálat is annál gyümölcsözőbb, minél több nyelvre terjeszkedhetik ki. Azonban oly messze terjeszkedni sem nem lehetséges, sem nem szükséges; hanem szükséges himérni a' hasonlítási mezőt, azon kört, melyen belül tevén a' nyelvhasonlítást, reményleni lehet a' kivánt czélhoz eljuthatnunk. A' hasonlítás törvényei azt parancsolják, hogy valamely nyelvet elsőben is, 's mindenek előtt azzal hasonlítsunk, melynek rokonsága előttünk nem csupán az anyag, hanem az idom tekintetében is bizonyos. Már erre nézve nekünk magyaroknak mit lehessen 's kelljen tartanunk? nem oly könnyü megmondani. Hunfalvy Pál az uralaltaii nyelvcsaládban véli e' kört feltalálhatni. Azonban, ha e' kör is eléggé terjedelmes? megmondani majd csak azután lehet, ha valaha e' nyelvkör kibányászva, 's általa nyelvünk minden oldalról felvilágosítva leend. Azok, kik a' szemi családbeli nyelvkör felvilágosítására kiindultak, szükségesnek látták, ennek gyökszavait az indogerman családéival is összevetni, és ez eljárásuknak nagy hasznát tapasztalták. (L. Gesenii Lex. man. in praef. p. VII.).

Míg másoknak a' magyar nyelv felvilágosítása végett inkább tetszik az uralaltaii vidékekre, vagy a' finn-török hasonlítási mezőre kiröpülni, addig én, ügyelve az általam többé kevésbé ismert nyelvekre 's másoknak eddig gyüjtött tapasztalásaira, főkép honi álláspontból indulva kisértém meg a' nyelvhasonlítást azon elvek szerint, melyeket a' tudomány e' nemében elhirhedt tudósok a' szemi 's indogermán nyelvek fejtegetésében vallanak, tehát a' melyek a' tudomány tekintélyét egyedül birják. Ezen elveket kifejteni, 's tapasztalásaimat, hosszas tanulmányom eredményét, mivel általa részint az igaz uton megmaradásra, részint a' tévutak észrevevésére némileg hatni én is reménylek, szándékom ezennel előterjeszteni.

Nyelvtudósaink közől azok, kiket puristáknak neveztek el, szinte honi álláspontból indulnak a' szóelemzés 's szóértelmezésre; de ők a'

Digitized by Google

betük ősjelentését, névszerint az egyes hangzók nyelvészeti jelentőségét vitatván 's megvetvén a' történeti alapot is, a' gyökök mehatározásával foglalkodnak, 's magából a' nyelvből erőködnek a' nyelvet kifejteni.

A' nézet, mely a' betük metaphyzikai értékével bibelődik, Fogarassi által hozatott közünkbe, ki azt a' m. nyelv Metaphyzikájában tüzetesen fejtegette; 's a' szógyökök és képzőkről köztünk kezdet óta uralkodott helytelen fogalmakat 's hibás tant nem kevéssé segité terjedni. E' nyelvi metaphyzika' phosphor fényével hivé a' homályt felderithetnie, 's a' dolognak oly könnyen végére járhatnia, mint a' 18-ik század philosophusai az Istennel 's a' hitnek dogmáival hitték végezniök. A' sors ugy hozta, hogy e' tan beférkezhetett a' tudós Társaság által kibocsátott „Magyar nyelv Rendszerébe" (megjelent Budán 1846) 's annak készülő „Nagy Szótárába" is, 's noha nem hiányzott, ki e' nyelvészeti eljárás' téveire figyelmeztetett (az 1847-ki Budapesti Hiradó 18, 20, 22, 23-ik számaiban az Irodalon és Tudomány czimü rovatban); még is csak oly tekintélyes 's nagyavatottságu nyelvész, mint Hunfalvy Pál lehete, ki e' tévtant alapjaiban megingassa. (L. uj m. Muzeum 1851 XII. vagy Sept. füzetében a' nyelvhasonlitás elveiről 's elemeiről).

Tagadhatatlan tény, hogy a' nyelvek ma nem azok, melyek az előtt és kezdetben voltak, 's hogy a' szók eredetök óta sokféle változásokon menvén át, csak idő jártával ölték azon alakokat, melyekben ma előttünk állnak, miszerint azoknak őselemeit, melyekhez a' jelentés kötve találtatik, kinyomozni, vagy is bennök a' lényeges betüket a' nem lényegesektől (kifejlődött, betoldott betüktől) külön választani kénytetünk, mielőtt jelentésüket megtudnók határozni.

Már ha a' betüknek metaphyzikai értékét előlegesen meghatározzuk, 's melléje Czuczorral azt állitjuk, hogy *nyelvünkben nincs tzecske, mely nem éine, mely halott volna* (az 1851-ki April 17-én tartott akademia ülésben) — oly feltevés, mely a' hangok kiejtéséhez kellő műszerek 's hangok természete, 's történetéből elvont tannal homlokegyenest ellenkezik! — mi óvhatja meg a' nyelvbuvárt a' tévedés veszélyétől midőn elemezvén a' szókat, nem tudhatja, nem fogja e' azon betübe beerőszakolni az értelmet, mely a' szóban csupán műszerbeli alapon fejlett ki, ezért ott jelentés nélkül állván, annak lényegéhez nem is tartozik? például e' szóban: *bohó*, melyik a' jelentős gyökbetü? a' *bo* e, vagy a' *hó?* vagy épen az *o*, *ó?* . . . . mig a' hangok természetét 's történetét kellő figyelemben tartó nyelvvizsgálat a' *hi* = inanitas, vacuitas, defectus (*hiába* = in vanum) gyökből indulva, látja, miként annak következő formái fejlődtek ki: *hiú*, vanus, *hiv-alkodik*, *hév-iszál*, vacat,

Digitized by Google

otiatur, *hiba*, defectus, error, melyből megfordítva lett a' héber: *boku*, inanitas, vacuitas et concr. res vacua, et inanis; átvitelesen m. *bohó*, fatuus, stolidus, lepidus; miszerint benne a' *ó* vagy *bo* kifejlett jelentéstelen, tehát nem élő, hanem holt izecskének bizonyodik meg, a' szó jelentése a' *hi, hó, hu* gyökérhez levén kötve; vagy minő jelentést lehet tulajdonitani az *m*, vagy *mó* izecskének a' m ó k u s - ban, melynek jelentését mi a' *kus* (l. alább *guz, güz, güzü*, kifejlődvén az m: *gusm, güsm*, honnét *guzmol gűzmől*, héber: *ghazam* depavit devoravit, az *m* átvettetvén *m. csemege* opsonium saj. cibus, edulium, panis a pascendo dictus, az *m* elültetetvén: *moguz, mókus*) gyökben lelvén, benne az *m* vagy *mó* izecskét jelentéstelen, tehát nem élő, hanem holt izecskének tartjuk?

Mielőtt a' hasonlitási mezőn nyelvünket elemeznők, a' nélkül, hogy a' való tudomány háttérbe ne szoritassék, a' betük ősjelentéséről szó sem lehet, sőt, ha csak ugyan van valami abban, miszerint némely betük által bizonyos természeti tulajdonság fejeztetik ki, az emberi értelemnek ebbeli törvényeit, mint Hunfalvy helyesen mondja, majd csak ugy, és akkor lehetend megsejteni, ha a' világ valamennyi nyelveinek minden szói megfejtve, szóval: a' nyelvek az ős vagy tőnyelvre valaha vissza vive leendenek.

Mondók, hogy a' szó-gyökök iránt köztünk, mióta csak nyelvészkedünk, uralkodott helytelen fogalmakat 's hibás tant is puristáink segiték terjeszteni. Szerintök a' gyökszó értelmes, vagy sejthető értelmü elemezhetetlen szótag, a' szónak első tagja, például ezekben: *bohó, czibál, iszap, limbus, tömlő, felhő, láncz*; a' *bo, czi i, lim, töm, fe, la* a' g y ö k, a' többi k é p z ő, mely ha a' szó több tagu, k ö z é p k é p z ő is lehet, mint ebben: *tölcsér, kancsó* a' *cs* (l. a' m. Rendszerében a' képzőkről tan).

Igaz, hogy a' gyökér (radix) és tőszók (Stammwort) tekintetében a' nyelvtudósoknál átalán nem találni következeteséget. De a' szabatosabb nyelvszokást az e' szóknak alapul fekvő kép határozza meg. A' mint t. i. a' szem elől elrejtett gyökérből ered, emelkedik a' fának, növénynek törzse, ebből az ágak, sarjak; ugy a' szógyökér vagy gyökérszó által, egy ismeretlen, gyakran önállólag elő sem forduló, problematicus, 's csak combinatio által napfényre hozható őseleme a' szónak, a' tő alatt pedig a' gyökből eredett szó (ige vagy név) értetik (l. Hebr. Gramm. von W. Gesenius 11. Auflage. Halle 1834. 64 l.). Igy a' *harcz*, kihangzással *hercze, hurcza, harcsa;* a' lehelet megkeményedvén, *karcz, kercs, kerecsen, kerecset* szókban (l. ezt Czuczor által az 1851-ki uj m. Muzeum VII. füzetében fejtegetve), a' gyök az *ar, er* (határos az *or, orv, fur;*

Digitized by Google

honnét *oroz*, rapit, praedatur gyökkel; miszerint a' felsorolt szók ősjelentése is a' ragadozásban (rauben), mely a' *harczban* a' veszekedésre (raufen) módosítatott, vagyon) a' *harcz, harcs, kercs* a' tőszók, melyektől a' *harczi, harczos, harczol, hurczol*, továbbá a' *harczolás, hurczolódik* 's a' t. 's a' t. származékok sarjadztak fel. A' *hiba* és *bohó* elemzését l. fenebb.

Látható ebből, *a)* hogy ugyanazon ős, gyakran elrejtett elemből (gyökből több, 's idomra nézve különböző szó növekedhetett fel; mely két, három, vagy épen több betűs is lehet, a' betűk alatt itt kizárólag a' mássalhangzókat értvén, miből *b)* önként következik azon tannak helytelensége, mely szógyökőt és képzőket keres, és lel mindenütt és mindenfelé, 's melynek helytelenségét maga azon tapasztalat is megczáfolja, mely a' nyelvvizsgálatban a' szók, vagy szótagok áttételéről szereztetik. Így a' *kalán, csalán, morzsol* szókban a' tanhoz képest, mely minden szónak első és kezdő tagját gyöknek veszi, a' *kal, csal, mor* szótagokban leljük fel a' szó gyökerét, 's kell keresnünk a' szó eredeti jelentését, míg ugyan azon tan szerint, ha következetesek akarunk maradni, a' szinte divatos *kanál, csanál, zsurm-ol* alakokban a' *kan, csan, zsur* szótagokat a' szó' gyökéül, képzőkül pedig előbbi ugyan az *án, zs*, más szótagokat esetben pedig az *ál, m* hangot vagyunk kénytelenek elfogadni. Már, kérdem, nem vezet e' bennünket maga e' tapasztalat is arra, hogy a' képzelt szógyökök és képzők tanával hagyjunk fel, ha nyelvvizsgálatinkban csakugyan boldogulni akarunk? mert egyszer ezt, másszor azt venni a' szó gyökéül és képzőjéül, 's est is, azt is, a priori fejtegetni akarni, oly eljárás, mely a' való tudománynak legkisebb színét sem viseli.

Szóelemzésnél különös figyelmünket a' szók elemei, a' hangok (betük) veszik igénybe; mert ezek képzik a' basist, melyen a' szóban rejlő szellemi, a' jelentés nyugszik. A' tönyelv elágazásainak, valamint a' nyelvek egymástóli eltérésének okát nem egyedül az eredeti jelentés (notio primitiva, vis originaria, significatus primigenius) sokféle módosulatiban lelhetni fel; hanem nagy részt a' nyelvanyagnak, a' hangoknak változásaiban, melyek szintugy, mint amaz értelmi minősítés, többé, kevesbé érthetlenné tevék a' nyelveket. A' latin *hortus*, ném. *Garten*, fran. *jardin*, olasz *giardino*, angol *garden*, spanyol *huerto*, m. *kert* egy eredetü 's jelentésü szókra nézve mi okozta, hogy a' magyar előtt a' többi, 's viszont a' m. *kert* az ama nyelveken beszélő népek előtt érthetetlen legyen, mint a' szó elemeinek változása?

Ezért mondók, hogy szóelemzésnél különös figyelmünket a' szók elemei veszik igénybe, miszerint azoknak természetét és történetét szükséges mindenek előtt kitanulnunk.

Digitized by Google

A' mi a' szók elemeinek természetét illeti, ezt felismerni nagy részben a' physiologushoz tartozik; történetüket pedig, az az: annyi évszázadon, ezreden szenvedett változásaikat kinyomozni, a' nyelvbuvár dolga, ki erre a' nyelvek összegében 's irott emlékeiben nagy számmal gyüjthet adatokat. Ma is lát ő a' nyelvben ily változásokat: mankó = bankó; csajka = sajka; vaczkos = vaskos; bádog = bágyog; büdös = büzös; gyártó = (szíj) jártó; fehér = fejér; kőmives = kőmihes; hajmó = gajmó; huka = kuka; borju = bornyu; gunyó = kunyhó; mell = mejj; ihász = juhász; medencze = melencze; mevet = nevet; köszméte = pöszméte; part = mart: szalu (fa) = szaru (fa); pánczél = pánczér; szárcsa = sárcsa; tüsző = gyüszű; kalitka = kaliczka; kukorodik = kuczorodik; vakog = bakog = makog; szug = zug; és ilyeneket: hód = hold; bucsu = bulcsu; bódog = boldog; *bodza* = boza hajdan boz (*bozfa*, sambucus régi nyelvemlékeinkben, 's ma *Boz* v. *Booz* helynév Sopron vármegyében, németül Holling) póka = pulyka; csók = csolk; szőke = szölke; piacz = piarcz = piharcz (Platz); társ = (paj) tás; gerlicze = gilicze; gyerek = gyermek; pök = köp; csög = göcs; guzsorodik = zsugorodik; morzsol = zsurmol; gilicze = iglicze; viola = ivola = ibolya; fáczán = páczán; corporal = káprál = káplár; töprenkedik = törpenkedik; kanál = kalán; csalán = csanál 's a' t.; miért nem indulhatna ki ezekre nézvest a' végett, hogy az eredetileg rokon és hason alaku, de a' szenvedett változások által egymástól eltért szókat egymáshoz közelebb hozza, az ős hajdanban történhetett ily változásoknak nyomozására? vagy talán a' nyelvek régibb epocháiban ilyenek nem történtek? sőt sokkal szabadabbak 's merészebbek (l. Gesenius Hebr. Gramm. 41 l.).

A' szóknak elemei az izelt (articulatus) hangok, ön és mássalhangzók nevezete alatt ismeretesek az irásban, 's ezek és azok nagy szerepet játszanak a' nyelvekben; különösen a' hangzók kifejtettsége, változatossága és meghatározottsága szerzi meg a' nyelveknek a' tökélyes szép hangzatosságot; azért elsőben a' hangzókat (vocales) vesszük vizsgálat alá.

Nyelvtudósaink egy része metaphysikai értéket, nyelvészeti ősjelentést tulajdonit az egyes hangzóknak is; például a' gömbölyü *o*, *ó*, *ő*, *ő*-nek a' gömbölyüség, kerekdedség, vagy forgás értelmét. Nevezetes nyelvtudósok pedig igy szólanak; névszerint Gesenius a' szemi nyelvekről: die Consonanten bilden überhaupt den Kern und Körper dieser Sprachen (Hebr. Gramm. 2 l.); Klemm. „Die magyarische Sprache und die etymologische Vergleichung" czimü munkájában (megjelent Pozsonyban 1840) a' 61-ik lapon igy szól: In allen Sprachen sind die Mitlauter die eigentlichen Träger der Begriffe; die Selbstlauter dienen nur da-

Digitized by Google

zu, den durch den Mitlauter bezeichneten allgemeinen Begriff zu individualisiren. Die Mitlauter geben die Umrisse, die Gestalten des Sprachgemäldes, die Selbstlauter sind die Farben. Ihre Aufgabe ist es, den von den Mitlautern ausgedrückten tausend und tausend Sprachgestalten, welche sich mehr oder weniger ähneln, und zum Theile ganz gleichen, Selbstständigkeit, Individualität zu geben.

Az önhangzók mélyebb vizsgálatára jövén, mellőzzük felelni mind azon kérdésekre, melyeket iránt ok a' theoria szokott támasztani (l. Hoefer Albert „Beiträge zur Etymologie" czimü munkáját 50—60 ll. megjejent Berlinben 1839); azért, mert az elmélet közönségesen többet akar látni, mint mennyit igazán látni lehet. Csak azt jegyezzük meg, hogy ugy, a' mint jelenleg előttünk állnak a' nyelvek, és már azoknak legrégibb epocháiban a' hangzónak átalan a' szóképzésre tagadhatlan minősitő erejét, belső szellemi jelentését lehet észre venni; például: lat. mens*a*, mens*ae*, domin*i*, domin*o*; ném. V*a*ter, V*ä*ter; ich schl*age*, ü*t*ök, ich schl*ug*, ü*t*ék; héber: *katal*, ütött, *kttel*, ütögetett; *kuttal*, ütögettetett; hanem ha e' minősitő erő ős sajátja e' a' hangzóknak? oly kérdés, melyre nemmel felelni vagyunk kénytelenek, mert bármely uton induljunk is, azon meggyőződésre jövünk vissza, miszerint a' hangzót másnak, mint puszta hangnak, mely csupán létre jöni 's egyediségre emelni segiti a' mássalhangzót, tartani nem lehet. Nyelvünkben a' név és személyragok hangzói mily könnyen simulnak a' hangrendszer szabályaihoz, miszerint csak a' mássalhangzók kedvéért látszanak jelen lenni: ház*ba*, nyél*be*, fal*ra*, hegy*re*, fal*hoz*, nép*hez*, kör*höz*, ház*am*, kar*om*, üstök*öm*, lát*ok*, ver*ek*, ü*t*ök, volt*unk*, lesz*ünk*, ház*ak*, nyelv*ek*, ökr*ök*, 's a' t. És a' szó értelmében minő változást idéznek elő a' hangzóknak változásai, melyeket a' nyelv járások vagy nyelvemlékeinkben, vagy a' nyelvhasonlitásban nagy számmal veszünk észre? *i*dv = *ü*dv; *bő* = *bi* = *bü*; *ka*kas = *ko*kas; *ka*trocz = *ke*trecz; hossz*i* = hossz*ü*; b*u*za = b*ú*za; *á*rpa = *a*rpa (csallóközi); t*é*rd = t*e*rd; (csallóközi) l*i*k = ly*u*k; t*i*k = ty*u*k; gy*e*rtya = gy*o*rtya (régi iratokban), t*ömlö*cz = t*emle*cz (szent Katalin verses legendájában, Toldy a' ném. Irod. Történetéhez adott Példatár LXVIII. l.); teng*ör* = (régi) teng*er*; héber: b*a*h*a*r = feh*é*r vagy fejér; lat. h*o*rtus, ném. G*a*rten, magy. k*e*rt; k*o*rom = k*u*rum (orosz és török); n*uo*li (finn) = ny*i*l; *o*rpo vagy *o*rwon (finn) = *á*rv*a*; n*uo*lla (finn) = ny*a*lni. l. Hunfalvynál a' nyelvhasonlitás elveiről és elemeiről, uj m. Muzeum 1851 XII. vagy Sept. füzet DXVI. l. és Strahlman-nál Finnische Sprachlehre St. Petersburg 1816. 241. l.

Mire nézve ámbár elismerjük, hogy a' hangzók is a' szók mivoltához tartoznak: még is távol attól, hogy a' hangzóknak nyelvpuristá-

Digitized by Google

inkként metaphysikai értéket, ős jelentést tulajdonítanának; sőt ellenkezőleg a' szóelemzésben oly annyira lényegteleneknek tartjuk, miszerint a' szó' értelmének meghatározásában általán véve tekintetbe sem jönek, a' szó' jelentése kizárólag a' mássalhangzóhoz levén kötve.

Általán véve, mondók, mert ez ellentétekben: *az, ez, akkor, ekkor, ahol, ekol, thol;* és ezekben: *ily, oly, itt, ott, ide, oda*, ki ne érezné, hogy az *a, o* hangzókban lappang a' távolság; az *e, i*-ben pedig a' közelség fogalma? ki tagadhatná továbbá, hogy *a*) az *i* társnévképzőnek (mely a' héber nyelvben is fen van), ezekben: pest*i*, jerusalem*i*, ur*i*, ház*i*, szolga*i*, 's a' tb. onnan való eredést, oda, vagy ahoz való tartozást, mit a' tőszó kifejez, jelentő értelme vagyon?; hogy *b*) az *i* többes ragnak, ha személyragos nevekhez függed, a' birtok többségének jelentésére való ereje vagyon?! hogy *c*) ismét az *i*-nek kicsinyitő ereje vagyon ezekben: kuszi, szuszi, bodri, Gazsi, Pali, Juczi?; hogy *d*) az *i*-ed *i*-ed ijedben az *i* a' test mozzanatát fejezi ki? ki azt, hogy *e*) az *ó* vetus-ban, melynek mellék-formája az *av* (honnét *avas, avul, avitt*) ismét az *ó*-ban, mellynek mellék-formája az *ov* (honnét *ónt, óvni*) meg az *ő*, ő részesülő képzőkben (hívó, kérő) valamint az *u, ü* társnév képzőkben (nagy lábú, nemes szivü); végre az *ó* (oh) indulat szóban, és az *ő* ige gyökben, (honnét az *őt, őtt = őt, kiált*, üvölt) semmi, szónyomozatilag kikutatható jelentése nem volna? 's a' tb.

A' mondottakra nézve elvül állitjuk, miszerint általán véve a' hangzók jelentéssel nem birván, a' szóelemzés és szóértelmezésnél tekintetbe sem jönek. Tehát a' hangzók közti bármi különbség nem akadályoz bennünket, ha egyébbkint a' nyelvhasonlítás elvei megengedik, közelebbi vagy távolabbi rokonokul venni némely szókat, szógyökereket, 's egymással összevetni a' család közös jellemének, ős jelentésének kinyomozása végett. Állításunk igazságát példák által hisszük ellenmondhatlanul bebizonyíthatni.

Digitized by Google

I-ő Szakasz.

1. §.

A) Az *át*, *ót*, *út* megfordítva *té*, *tó*, *to tov*, *táv* gyökerek, ámbár a' lényeges *t* elemnek támogatására hol ez, hol ama hangzó járul hozzájok, még is első tekintetre rokonoknak mutatkoznak, 's a' *té*, *tó*, *to*, *tov*, *táv* gyökerekben sejthető, 's ezeknek származékaiban világos recedendi, procedendi, átalán movendi (v. ő. *té tó néz*; *tovább* vagy *tovább*: ulterius, saj. magis (bb) procul (to), *távozik*, recedit, abit, *távol*, procul, i. e. in loco remoto; *távoltt*, removet, saj. facit recedere) közös értelemnél fogva egy család tagjainl tekintendők. Lássuk, ha a' felsorolt gyökerekben ugy a' mint azok nyelvünkben élnek 's alkalmaztatva találtatnak, felleihető e' a' családi közös értelem, vagy is ős jelentés?

a) Az *ót* vagy *óta*, vagy *l* betüvel toldva: *olta*, *ulta*, időhatározóként divatozik nyelvünkben, egy meghatározott időpontróli eltávozás kifejezésére, a. m. német: *seit*, lat. *a* vagy *ab* eredetileg helyből mozdulást motum e loco) jelentő, de az időre is átvitt praepositio: *tegnap óta*, seit Gestern; *gyermekségem óta*, seit meiner Kindheit, a pueritia mea; mely mondatokban a' tegnap, a' gyermekség (gyermekkor) az időpontot jelelik, melyről a' távozás (recessus, motus) időmulás kifejeztetik.

b) Az „*út*" főnévül használtatik. Az eredeti mozgás, helyből mozdulás fogalma benne a' menésre vonatkozik, miszerint *út* a. m. héber: orach = iter, via, a' rad. arach = incessit, ivit. Ez értelem vagyon következő származékaiban: *utal* vagy *utall* (elutal, leutal, megutal), *utas*, *utasik*, *uti* 's a' tb; de módosítva találtatik az ezekben: *után*, *utó*, *utól*, *utál* = spernit, abominatur, detestatur. *α*) Az „*után*" határozó a' rendet (ordinem) fejezi ki, melyben a' dolgok térben és időben haladnak, mennek (progrediuntur, moventur); lat. post, ném. nach, „*a' szekér után baktag*", „*holnap után*, post cras" mondatokban a' sor, rend fejeztetik ki, melyben a' *szekérre* vagy *holnapra* következő dolog megy, halad (sequitur vagy procedit). Származéka: *utánoz* átvive a. m. imitatur; *β*) *utó*, a. m. sequens, posterus, az az, qui post est, aut post venit temporis ordine subsequens. Csak összetételekben élünk vele; *utó-gyermek* = proles posthuma, *utótrat* = postscriptum. Származékai: *utód*, többesben *utódok* = posteri, az az, qui ex nobis, aut post nos ex aliis nascentur; *utól*, *utól-*

Digitized by Google

jára határozó = postremo ultimo (auf die Letzt), honnét *utolsó* postremus, ultimus; *legutolsó* postremissimus 's a' tb.; γ) *után* ige a' távozás értelméből fejlődve a. m. aversatur, abominatur, abhorret, detestatur, spernit, saj. fugit aliquid, recedit a vagy ab.

c) Át vagy *ált*, 's *által* határozó 's igekötő lat. per, trans, ném. durch. Benne a' haladás ős fogalma ma már alig csillámlik fel, még is e' származékában átalán vagy általán, általában, ném. durchgehends, lehet azt némileg sejteni; valamint a' tétovázó mozgás (motus vagus, huc, illuc errans) jelentését az „*átá*botá-ban", miszerint ez a. m. sine lege, sine cruce, azután negligenter (superficiellement). E' származékában: *átall* vagy *általl*, pudet, sich schämen, geniren, a' távozás fogalma (recedenti notio) átvive találtatik a' homályos képzelmeken alapitott félelemre, tartózkodás 's idegenkedésre. Elvont átviteles értelem rejlik az *átok*-ban is, mely azon kivánságot fejezi ki, mely szerint valakinek vagy valaminek tőlünk távollétét, vagy épen kárát, 's a' lények sorából való kivesztét ohajtjuk (verwünschen in die Ferne, oder aus der Reihe der Dinge wünschen) 's igy értelme exsecratio, 's mivel ez ohajtásunk gonosz szók által fejeztetik ki: maledictum, imprecatio, dirae; honnét: *átkoz* exsecratur, maledicit, diris devovet, 's a' t.

Ha e' jelentése van e a' görög 'Ατη noxa, damnum, clades szónak, mely Homer által (Iliad IX.) kárhozó istennőkint hozatik fel, 's Kresznerics által (M. szótár XXVIII.) az *át-ok* szó értelmezésére, mint rokon említetik? nem tudom.

B) Az *al*, *ál*, *ell*, *oll* (a' betü-kettőztetésről alább szólandunk), *öl*, *ül*, vagy *üll* gyökereknek saját jelentése (az esés, áthatólag: ejtés fogalma (potestas cadendi, trans. caedendi, v. ö. ném. fallen és fällen, saj. ütés, tundendi, quatiendi, v. ö. üllő) oly szorosan az *l* vagy *ll* mássalhangzóhoz látszik kötve lenni, miszerint az önhangzók különféleségе által az alapértelemben támadható legkisebb minősitetést sem lehet észre venni. Megjegyezvén, hogy ez egyszerü gyökerek határosak a' *hal*, *kal*, *kall* gyökerekkel, melyeknek jelentése szinte az ütésben, vágásban in tundendo, pulsando, caedendo, intrans. cadendo vagyon (l. 29. §. u. alatt), átmegyünk a' felsorolt gyökök értelmezésére.

a) Az *al* fő és melléknévként él nyelvünkben ez értelemben: pars ima, imus, inferior (der untere Theil, Boden, die Hefe, Bodensatz — unter, nieder, vice). Származékai ez értelemben ily helyhatározók: *alá*, *alatt*, *alant*, *alul*, *alól* 's a' tb. és az *alá*z, *alacsony*, humilis, infimus, 's miben ősértelme fenmaradott, belőle képeztetett az *alél* ige, mely a' testnek azon tehetetlenségi állapotáról használtatván, melyben az egy időre erejét,

Digitized by Google

's az ember öntudatát vesztve (syncope, deliquium animi) összerogyik, *alélni* a. m. deliquium animi pati, saj. cadere, verfallen in Ohnmacht, átalán deficere viribus, langvere, mi aztán mondatik a' gyomorról is, mely éh és szomj miatt *alél*tozik.

b) Az *ál* gyöknek e' származéka ismeretes nyelvünkben: *áld*, melyből továbbá képeztettek az *áldás*, *áldomás* és *áldozik*; ebből az *áldozó*, *áldozás*, *áldozat*, melyekben az erintett gyöknek értelme majd az *el*, vagy leejtésre (cædendum — mactandum) majd az esésre (cadendum) vonatkozik, miszerint *áldozik* 1) a. m. caedit, occidit, i. e. mactat, spec. mactat animalia ad sacrificandum (v. ö. héber: *zabah* mactavit, aztán sacrificavit, immolavit, gör Θυω (fr. tuer, macto, aztán sacrificio) innét: Deum celebrat, laudat, Deo benedicit, 's átalán benedicit (áld, megáld) honnét: *áldás* = benedictio, *áldozás* = actio sacrificandi, saj. mactatio animalium, *áldozat* = sacrificium, hostia, victima; *áldozó* = qui sacrificat, *áldomás* = saj. mactatio vagy carnes mactatorum animalium, epulae sacrificales, végre elvesztvén ősjelentését a. m. epulae, főleg, mely szerződések alkalmával, minők az ókorban áldozatokkal ünnepeltettek, tartatik, 's leginkább *ital*ban áll; miért szótár-iróink mercipotus latin szóval értelmezik (Molnár Alb.); 2) a. m. occidit, cadit, (fallen) *áldozik*, le*áldozik a' nap* a. m. sol occidit, sol est in occasu.

c) Az *el*, vagy *ell* alaknak e' származéka divik nyelvünkben: *ellik*, mely igeképen használtatván, saj. a. m. cadere facit, az az: iacit, proiicit (werfen) kül. partu emittit, parit, v. ö. a' héber: *napal* cadere, labi, 's német: *werfen* igéknek ily használatát. Főleg, 's különösen a' juhok és lovakról mondjuk, hogy *ellenek*.

d) Az *ol* vagy *oll* gyökből van a' némely vidékeken divatos *olik* vagy *orlik* ige, melynek származékai *olló* a. m. agnus, hoedulus (az *olló*, forfex nem e' családhoz tartozik) 's *ollótság*, αλωπεκια, alopecia. Az ollik ige, valamint az ollóttság is, különösen az állati test hajának, szőrének kihulladozásáról (de profluvio, decidentia capillorum) fordul elő, az olló pedig a' juh, kecske, őz fiáról mondatik, mi saj. a. m. az *ellik* igétől (l. ezt c) alatt) származott, hajdan divatos *ellő* (előfordul a' Dőbrentei codexben. l. a. Toldy m. Nemz. Irod. Történetéhez kapcsolt Példatárban XXXIII lapon) a. m. ellő vagy ellü, az az: quod de matre *cecidit*, i. e. partu emissum est (l. Statius Thebaid. I. 60) tehát partus (foetus), ovillus, caprinus, az az: agnellus, haedulus.

e) Az *öl* gyök cselekvő igéül használtatik, a. m. occidit, i. e. mactat, saj. tundit, ferit (l. az *üllő* és *küllő* gyökerek értelmezését). Származékai *öldöz*, *öldös*, gyakorító értelmű igék (leöldöz, megöldöz) 's használtat-

Digitized by Google

nak ez értelemben is: excruciat, molestat, persequitur, 's ennyit tesz az *üld*, *üldözés* is. Ide csatlakozik az *ölyő*, *ölyü*, *ölyv*, falco, nisus, der Sperber ragadozó madár neve is.

C) Az *al*, *ál* (áll), *él*, *il* (ill) gyökerekben sem vehetni észre az önhangzóknak valami jelentését, 's hogy ez kizárólag az *l* (*ll*) mássalhangzóhoz köttetett, kitetszik rokonaikból, melyek megfordítva élnek nyelvünkben, 's a' száj vagy orrból kifuvallott hangot utánozván, *le*, *li*, hangzatosbban: *leh*, *lih*, (*lehel*, *liheg*, spirat, *halat*) alakokban jönek elő.

a) Az *al* gyökből támadt az *alm*, kihangzással *alma*, ismeretes gyümölcs neme, ném. Apfel; lat. pomum ab odore, quem exspirat, exhalat, seu a' redolendo dictum; v. ő. héber: *tappuach*, pomum a redolendo dictum. Ugyan azon gyökérbetük áttéve találtatnak a' gör. μηλέα, lat. *malus*, olasz. *melo* = pomus, pomum szókban.

b) Az *ál* vagy *áll* alaktól származott az *állat*, animal, animans, i. e. vivens, saj. spirans, halans, v. ö. gör. ζῶον a' ζώ, vivo, i. e. spiro, halo (az *állat* = substantia a substando dicta az *áll* = stat igéhez csatlakozik).

c) Az *él* gyök igeképen használtatik nyelvünkben, 's értelme 1) a. m. vivit, saj. spirat, halat; v. ö. héber *chaja*, *haja*, vixit, saj. spiravit, és a' gör. ζάω, ζωω = vivo is határosak az ἄω, ἄημι = spiro gyökökkel; sőt a' gör. βιοω, lat. *vivo* is összesorolandó levén a' *pih* (piheg) *fú*, *fuv*, spirat, respirat gyökerekkel, ez értelemhez vezetnek vissza; 2) *él* a.m. utitur.

d) Az *il* (*ihl* ige a. m. spirat, inspirat, honnét *ihlés*, *ihlet*, inspiratio, afflatus) vagy *ill* gyökből van az *illat*, *ihlat*, odor, vagy is azon gyöngéd 's kellemes pára, melyet jószagú testek, különösen virágok, magokból kibocsátanak, mintegy *ihlenek* (exhalant).

D) Az *ár*, *ér*, *ír*, *or* gyökerekben, melyek folyó anyagokról (de materiis fluidis) használtatnak, sincs az önhangzóknak jelentése. Megjegyezvén, hogy e' gyökereknek a' nyelvekben ily formái is találtatnak: *or*, *uar*, *hor*, fluvius (l. Schaffarich Slav. Alt. 1. B. 317) οοϱοο, *hyr*, honnét *hyreus*, *urion* vagy *orion*, tél kezdetén esőt hozó égi jegy (l. Calepinusnál Hyreus és orion), *urina*, saj. aqua, folyó anyag, víz, átmegyünk a' felsorolt gyökörek értelmezésére.

a) Az *ár* nyelvünkben főnévül használtatik, 's 1) a. m. fluentum, aqua, unda; 2) átvitelesen a. m. bőség, copia, abundantia, mint más nyelvekben is a' víz a' bőséget jelképezi; (imaginem praebet abundantiae, l. a' héber *maj* = víz használatát a' 79. zsolt. 3, 's a' 88, 19. Jesaiásnál 11, 9. Habacuc 2, 14, v. v.), innét *árvíz* a. m. diluvium, saj. copia, abundantia, exundatio aquarum; *árad* = crescit, sc. aqua ex-

Digitized by Google

undat, überfliessen 's a' tb. Első 's eredeti jelentése él még 1) az *árvány*-ban, mely a' *szív* = arcus, Bogen, szóval összetétetvén, *szív-árvány* a. m. Regen- (árvány) Bogen (szív) az az: arcus coelestis, fr. arc en ciel = iris. 2) Az „*árt*" igében, mely némely vidéken a' *be* igekötővel; *beárt* a' beavatatásról, az az: vizzeli szentelésről 's tisztulásról (initiatio, purificatio) használtatik. Így Dunán tul *beártják* a' menyasszonyt, szülés után az egyházhoz kelő asszonyt, mi az őskori szokást hozza emlékezetünkbe, mely szerint az initiatiók vallásos mosódásokkal tétettek, a' víznek tisztító sajátságára nézve (l. az *avat* ige értelmezését). Mint az a v a t, ugy az á r t további átvitel szerint használtatik ez értelemben is: immiscet, ingerit se; sokba ártja magát = a. m. sokba avatkozik (az nocet ige nem ide tartozik).

b) Az *ér* főnév a. m. rivus, torrens és vena, saj. kis folyó, folyam.

c) Az *ír* 's *irú*, vagy *iró* főnevek. 1) Az *ír* a. m. ungventum, pharmacum; *kanta-ír* pharmacum veneficum saj. nedü vagy folyós kenőcs. 2) Az *irú* vagy *iró-orú, oró* (tatár: *etra* vagy *etran*, l. Jerney keleti Utaz. 1. k. 296; l. Homérnál 'ορός; Hesychiosznál 'ορός-γαλακτος τό αφύλισμα) a. m. lac. dilutius ex confecto butyro reliquum, tehát folyó anyag, honnét *irós vaj*. a. m. butyrum recens, az az: olyan vaj, mely még ki nem forraltatott, 's benne i r ó vagyon. Össze függ ezekkel az *orvos, oruos* vagy *iruos*, medicus, saj. ungventarius, μυροπώλης az az: kinek írje (oru-ja) vagyon, avval bánik (os).

2. §.

A) A' *fa, fi, fü, bő* (*b, bb*) *vő* megfordítva ab v. ap (aba, apa l. 17. §. *a*) alatt) gyökerekben sincs az *a, i, ü, ő* hangzóknak jelentése, a' felsorolt szók mindegyikében a' családbeli alapfogalom (notio gignendi, generandi, producendi, crescendi, multiplicandi) ugyan az maradván, külalakjokra nézve bármennyire különbözzenek is egymástól. Megjegyezvén, hogy e' családhoz tartoznak a' lat. *feo, fetus, fenus, femina, fo*, gör. φύω, φόσο, φύσις, natura, a nascendo, producendo dicta, átmegyünk ismét a' gyökerek értelmezésére.

a) A' *fa* főnév a. m. arbor, lignum sic dictum a producendo, vagy ha inkább tetszik, a crescendo, in altum tollendo, mely értelem lappang a' latin pomus, ném. Bom, Boom, Baum (honnét: sich bäumen, ágaskodni in altum tolli, se levare) szókban is, a' lat. pomus átalán magosabb fákról használtatván. *Nagy* szerint a' *fa* feltaláltatik arbor és lignum értelemben Áfricában is a' takele nyelven (l. Nyelvtud. pmkk. II. k.). Többire a' *fa* határos gyöknek látszik a' *fe, fő, fej*, caput ab altitudine dictum, gyök-

Digitized by Google

kel, mely értelem világos a' *fel, fen, fent* vagy *föl, fön, fönt* határozókban is.

b) A' *fi* főnév a. m. natus, gnatus, a nascendo, gignendo, producendo dictus. Vele egy forrásból eredtek a' latin *filius, filia*; fran. *fils, fille*; olasz *figliolo*. Használtatik az emberek és állatok szülöttiről, 's át is vitetik sokféleképen.

c) A' *fü* főnév a. m. herba a nascendo, producendo vagy crescendo dicta; v. ö. a. *nő* igétől származott *növény*, ném. Gewächs a' wachsen, gör. φυτόν planta a φυω erzeugen, wachsen igéktől eredett szókat; különösen *fü* 1) a. m. herba tenella, primum terrae germen, mely értelemben vesszük némely szólásformákban a' zöldveteményeket is, például ebben: *füenten kaszálták le az árpát*. 2). Néha a' réti 's takarmány füveket. 3). Másszor ismét a' gyógy füveket jelenti, honnét *füvész* a. m. herbarius, botanicus, i. e. qui herbas medicas perquirit, legit.

d) A' *bő* melléknév a. m. amplus, multus, copiosus. Ugyan e' gyök *b, bő*, (abb, ebb, obb, öbb) alakokban a' hasonlítás középfokának képzőjéül használtatván, a' tő-szóba a' bőség, sokaság értelmét oltja.

e) A' *vő* főnév a. m. gener, az az: mint e' latin szót Calepinus értelmezi, generis propagator; adhibetur enim ad genus augendum; tehát nem vevő, mint Nagy Fessler után a' finn-lapp *vaewy*-re támaszkodva magyarázta. (Nyelvtud. pmkk. II. k. 294 l.)

B) A' *nya, nyi, nő, nyő, nyü, nyů* gyökerekben sincs az önhangzóknak befolyása az ős jelentésre, mely, ha jól látok, a' huzásban, (in trahendo, ducendo, ziehen) vagyon, 's maiglan él a' *nyü: Kendert nyüni* = canabim extrahere, educere, ziehen, herausziehen, raffen, 's *nyújt* (nyu-ít) protendít saj. trahit, igékben. A' felsorott gyökcsaládnak ez első 's eredeti jelentése átvitelesen találtatik a' *nő, növ, nev* gyökben, miszerint *növel* vagy *nevel* a. m. educat, erziehen, 's benmaradólag *nőni, nyőlni, növekedni* saj. a. m. in altum duci, erzogen werden, tehát crescere, olescere, adolescere, átalán augeri, multiplicari, 's igy ismét a' bőség, sokaság értelméhez jutottunk el.

a) A' *nyá* (mint régi nyelvemlékeinkben előfordul) ma: *nyáj* főnév a. m. grex, saj. multitudo, copia: *juhnyáj* = grex ovium. Összetételben, 's határozó végzettel: *mindnyájan*, 's személyragokkal: *mindnyájunk* (mindnyájok) a. m. nos omnes. Származéka: *nyájos* melléknév a. m. blandus, comis, affabilis, saj. ki a' sokaságot (társaságot) szereti, miszerint régi iratokban: *nyájaskodat* a. m. conversatio; *nyájaskodni* a. m. conversari cum hominibus, innét blandum, comem, affabilem esse.

b) A' *nyi* alak mennyiséget 's anyagi minőséget kifejező neveket

Digitized by Google

képző rag, 's alkot szám- és mellékneveket; *mennyi*, *mi-nyi* wie viel? *annyi*, *az nyi* - so viel; ezernyi, talpalatnyi 's a' tb. (l. a' m. nyelv Rendszerében 89 és 90 l. l.)

c) A' *nő* 1) főnév am: femina, az az: propagatrix, multiplicatrix generis, nevelő. Mellékformája a' *né*: szabóné - Schneiderin. 2) Ige am: crescit, multiplicatur, augetur. Használtatik e' lágyabb formában is: *nyő*, *nyől*.

D) Eltekintve az *a*, *á*, *é*, *i* hangzóktól egyeztethetni a' *sav*, *sáp*, *szép*, *czip* gyökereket, melyekben a' fény, fejérség fogalma (notio splendoris, nitoris, palloris, albedinis) látszik eredetinek.

a) A' *sav* alakból van a' *savó*, serum a colore albo vagy pallido dictum — miszerint Dunán tul *savó-szemü*-nek az mondatik, kinek szőke, fejéres szeme van. Kresznerics szerint: *savó* a' *só*-hoz csatlakoznék, de nekünk amaz értelmezés inkább tetszik.

b) A' *sáp* gyökből van a' *sápad*, vagy *sáppad*, *elsáppad*, pallore corripitur, pallidus fit. A' sáppad igének mult részesülője: sáppadt am: pallidus, lividus: sáppadt arcz, facies pallida, és sáppadtnak mondatik a' hold is. A' *sáp* gyökkel egyez a' héber: *zahab*, *tzahab*, splenduit instar auri, honnét; zahab, aurum a pallore i. e. splendore dictum.

c) A' *szép* melléknév am: pulcher, saj. nitidus, splendidus, honnét: *szépség*, pulchritudo, venustas saj. splendor.

d) A' *czip*-ből van a' *czipó* am: panis albus.

Ennyi előlegesen elég annak kimutatására, hogy nem tekintvén a' hangzókat, lehet, sőt kell a' nyelvnek gyökszóit elemezni és értelmezni.

Az előttünk messze elterülő mezőn szét-tekintvén, tapasztaljuk továbbá, mikint a' nyelvek jelen állapotában némely szók elején és végén önhangzó találtatik, mely azoknak ős ideje és eredetében ott nem találtatott. Igy az istáp, iskola, orosz, béke, mája szók eredetibb formái a' Stab, schola, Russ, bék, máj.

Sejtheti a' figyelmes olvasó, mi czélzattal készülünk a' szók elő- és véghangzóit is vizsgálat alá venni, t. i. hogy ezeknek jelentéktelenségét, 's különösen kimutassuk, hogy ez utóbbiak nem egyebek kihangzásnál (Auslaut, Anlaut).

3. §.

A)

a) Elsőben is az *akar* igében vesszük szemügyre az előhangzót. Az *akar* elvont értelmü igének is, mint minden elvont értelmü szónak,

Digitized by Google

eredetileg természetesen érzéki jelentés szolgálhatott alapul. Ha már ezt, tájékozásul a' lat. *volo*, ném. *wollen* gör. βούλομαι hasonjelentésü igékben nyomozzuk, ugy látszik Adelung közel jár a' valóhoz, midőn ezeket összeállitván a' cseh *wolati* rufen, a' korutáni szlávoknál divatos *velim*, ich heisse, és ném. *fehlen* (befehlen, parancsolni) igékkel, ősjelentésüket a' kiáltásban, hivásban vagy parancsolásban (hangban, szóban) keresi; mert csakugyan az emberi léleknek azon szellemi tehetsége, mely *akaratnak* mondatik, 's melynek tulajdona az elhatározás és végrehajtás, érzékeink alá máskép, mint hang, szó, parancs által alig eshetik, miszerint elneveztetésének alapját is csak ezekben kereshetni. Erre nézve a' *kar*, *kur* (honnét *kurjant*, angol: to cry, héber: kara gör. κραζειν, franc. crier, ném. skreian - schreien; továbbá m. *kár*, damnum saj. maledictum, honnét *káromkodik*, blasphemat, maledicit, átalán malum imprecatur — *kér*, rogat, *kérd*, interrogat) megfordítva *reg*, (honnét *rege*, fabula a fando i. e. loquendo dicta) 's a' t. 's a' t. ajánlkozik az akarat elnevezésének alapjául. Az összesorolásból pedig az tetszik ki, hogy e' családnak nem sajátja az *a* előhangzó, miszerint az akarban sem egyéb az puszta, jelentéstelen hangnál (a prostheticon.) Többire az akar vagy akár kötszóul is használtatván, szabad választási jogot ad, szinte mint a' lat. *vel* ('s a' mi ebből megkurtitatott: *ve*, sive — sive) *velle*.

b) Az *egér*, olasz: *ghiro* nyilván a' *kér*, mandit, kauen (kérődzik, wiederkauen, remandit i. e. denuo mandit, ruminat) megforditva *rág*, gör. τρωγω, lat. rodo gyökerekhez csatlakozik; miszerint az *egér*, mus, igy nevezteték a' rágástól, güzmölléstől. De a' családnak nem levén sajátja az *e* előhangzó, világos, hogy annak az egérben sincsen jelentése.

c) Az *egész*, finn: *kaszt* (l. Hunfalvy értekezését az 1851-ik évi pesti napló 653 sz.) legközelebb áll a' *kész*, promptus, expeditus saj. paratus i. e. confectus, elaboratus gyökhez (a' kész, héber: aszah, pr. laboravit, innét: fecit, labore produxit, dein confecit, fabricatus est, l. Gesenii Lex. man. p. 799) melytől értelmét is kölcsönözi, t. i. az *egész* am: integer i. e. pleni iustique numeri et moduli, mi csak a' *kész*, confectus, perfectus, paratus, dologról mondathatik, olyanról, melyből a' hiány, fogyatkozás értelme kizáratik, tehát *egész* am: integer, totus, i. e. perfectus, absolutus, integer numero (egész nap, egész telek) integer corpore i. e. sanus, incolumis, honnét *egészség*, sanitas, incolumitas saj. integritas. — Látszik itt is, hogy az *e* előhangzó, mely a' *kész*-ben hiányzik, az *egész*-ben sem lényeges 's jelentős betü.

d) Az *tszák*, mantica, πήρα szó rokonaiban hiányzik az *i* elő-

Digitized by Google

hangzó — vö: *zsák*, ném. Sack, héber: sak, σάκος, σάκκος, lat. saccus; ruhákról is használtatván: σάγος, sagum, pallium crassius militum, m. zeke, szoknya.

e) Az *ökör*, pugnus a pungendo dictus a' *kül* (honnét külekedik, saj. ferit, tundit capite cornu) megforditva *lök*, stossen, *lük* (honnét lüktet, stossen) gyökerekhez csatlakozik; melyekben nem levén meg az *ö* előhang, az az *ökör*-ben sem látszik lényegesnek.

f) Az *ökör*, bos, főnévben sincs az *ö* előhangzónak jelentése. Az ökör arra nézve, hogy korán szántásra fogatott 's ma is főleg arra használtatik, hihetőleg innen vette nevét (vö: héber: boker, bos ab arando dictus — gyökere bakar, aravit — tehát am: armentum, qs aramentum) 's im e' fogalom rejlik a' *kör, kür, kar, khur, gür*, áttéve *ark, ürg* gyökerekben is (héber: karah, fodit terram, akar, fodit; sanscr: khur, fidit, fodit, áttéve m. *árok*, fossa a fodiendo, *ürge*, cuniculus a fodicando dictus). Ugy látszik a' héber: ikkar, fossor, agricola, lat. ager, ἀγρος, góth: akr, m. ugar, novale, is e' családhoz tartoznak.

Megjegyezvén, hogy legtöbb esetben előhangzó akkor tün elé a' szóban, midőn annak betüi áttételnek, (miről alább tüzetesen szólandunk) — igy lett például a' *kör*-ből az *örök*, aeternus, a' *por*-ból az *apró*, a' *kas*, (honnét *kasul*, transversim, *keresztül kasul*, susdeque) *kis*, (honnét *kisa fa*, lignum transversum) *küsz* (honnét: *küszöb*, limen, saj. lignum transversum) gyökerekből az *ászok*, lignum transversum, canterius — átmegyünk a' véghangzók vizsgálatára.

4. §.

B.

Nyelvészeink eddigelé a' szók végbetűit, végtagjait ragoknak, képzőknek tekintették, 's nyelvtanainkban önhangzóu egyszerű képzők (a e i ó ő u ű) önhangzó kezdetű és mássalhangzón végződő és forditott vagy toldott egyszerü és összetett képzők tárgyaltatnak (l. a' m. nyelv Rendszerében 34 — 113 l. l.) Nyelvünk mélyebb vizsgálata arra látszik vezetni, hogy nem csak amaz egyszerü önhangzóu végzeteket, de legtöbb esetben a' mássalhangzóu végzeteket, például: a' *b*-t a' küszöb, geréb, darab, a' *cz*-t, *cs*-t a' bércz, gyolcs, kalács, harcsa, a' *k*-t, *g*-t a' zsizsik, sáska, kéreg, gyürke 's a' t. szókban sem lehet képzőknek tartani; annak tartván pedig, magunk készitünk magunknak tömkeleget, honnan nincs fonál, mely kivezessen. Mi itt csak az önhangzóu egyszerü végzetekről akarunk szólani.

Digitized by Google

Mi a' szók véghangzóit átalán véve puszta kihangzásoknak (Auslaut) 's nem képzőknek tartjuk. Okaink erre következők:

a) A' képzőnek (formativa) jelentős betü, vagy szónak kellvén lennie, mely a' gyök vagy tőszó értelmének minősitésére, specifice másitására alkalmas értelemmel bir, kérdem: e' táj-szokásilag divatozó szókban: *máj, mája*; *zuz, zuza*; *méh, méhe*; *bék, béke*; *öcs, öcse*; *nyel* (nyeles, kotnyeles) *nyelü* vagy *nyelv* (nyelves) *köny, könyü, könyv*; és ezekben: ném. *Lärm*, m. *lárma*; héber: *ab* m. *apa*, 's a' t. a' véghangzó által minősitetik, másitatik e a' tőszó alapértelme csak legkevesbé is? vagy nem azt jelenti e az *ab* mit az *apa*?

b) Arra nézve is, hogy nyelvünkben igen sok gyök-ige és főnév (p. o. *fog*, dens, *fog*, capit, arripit, *nő*, femina, és *nő*, crescit, multiplicatur, *fagy*, gelu, frigus, és *fagy*, gelat;) igen sok főnév egyszersmind melléknév, oly kevessé látszik a' véghangzó (vagy végszótag) a' szók (fő- vagy melléknevek) alkotására szükségesnek, hogy a' gyökerek önállást, fő- vagy melléknévi minőséget nála nélkül is nyerhetnek és nyertek. Igy a' *bán, bány, bén, bün* gyökerek közől, melyeknek ősjelentése a' szurás, ásásra (ad pungendum, fodiendum) vonatkozik, a' *bány* alakból kihangzással lett a' *bánya*, fodina a fodiendo dicta, a' *bén* alakból szinte kihangzással a' *béna*, mancus, mutilus, membro aliquo diminutus, sajátlag confossus, truncatus, laesus, a' *bán*-ból a' *t* cselekvő igeképzővel a' *bánt*, laedit, offendit saj. pungit; mig a' *bün*, peccatum saj. offensio (sértés, ártalom, bántalom) véghangzó nélkül is főnévi önállásra emelkedett.

c) Továbbá kérdem azt is: mi egyéb oka lehet annak, hogy ragozáskor némely szók oly könnyen, és a' nélkül elvetik véghangzójukat, hogy ennek legkisebb kárát vallanák, minthogy e' hangzó azoknak lényegéhez, miszerint valami értelmet képviselne, épen nem tartozik? igy például az *apró, csunya, hosszú* vagy *hosszi, boszu* ragozáskor *apr-it, csuny-it, hosszszas, boszont* alakokban jelenvén meg, az ó, a, i, u hangzókat elvetik.

d) A' nyelvhasonlitás is azon tapasztalatra vezet, miszerint α) ámbár ugyan azon gyökszó, ha több nyelvben él, egyikben e, másikban ama hangzóval toldatik, e' különböző eredetü 's jelentésünek állitott képzők a' tő- vagy gyökszóban semmi értelmi különbséget nem okoznak. Mi különbség is van értelemre nézve az olasz: *pino* (pinus) angol: *pyne* m. *fenyő* vagy *fenyü* között? β) a' nyelvhasonlitás rokonitván a' régi: *súrog* (a' keleti nyelvekben is: *szarok*, fulvus, fuscus, l. Gesenii Lexicon man. p. 971) és mai: sárgo vagy sárga, meg riska; a' lat. carpo, m. *féreg, farkas* és *fukar*; *sisak* és *siska*; *bicsak* és *bicska*, *bicske*, 's a' t. szókat, ki nem látja, hogy a' véghangzó sok esetben nem egyéb, mint a' gyök- vagy tőszónak hátravetett hangzója.

Digitized by Google

Tanulságul pedig az egészből azt vesszük ki, hogy a' szók végh-angzói átalán nem egyebek puszta kihangzásnál, mely eredetét merő történetnek, nyelvösztönnek vagy puszta műszerbeli kiejtésnek 's euphoniának köszöni, vagy ha inkább tetszik, hagyománya a' hangzó végzésekben gazdagabb ősmagyar nyelvnek, mely *Zulta, Ete, Szerü, Szabolchu, Zegüholmu, Borsu, baku* szókat ejtett a' mai *Zsolt, Et* (*Etfalva*) *Szer, Szabolcs, Szeghalom, Bors, bak* helyett. (l. a' m. Nemzeti Irod. Történ. Toldy Ferenczről II. füz. 106 és 107 l. l.) Példákat idézünk itt is a' mondottak felvilágosítása és bebizonyítására.

a) A' *mag, bag, fag*, lágyulva *fagy* vagy *faggy* tagadhatatlan rokon eredetü gyökerekből lettek a' *magu, bagu* vagy *bagó*, 's *fagyu* vagy *faggyu*, 's míg a' *bagó* és *fagygyu*ban e' kihangzás maiglan fenmaradt, addig azt, mint lényegtelent, a' *magu* elvesztette, 's ma néha *magv*, legtöbbnyire csak *mag* alakban fordul elő, megtartva eredeti jelentését 's főnévi önállását. Egyébaránt e' gyökereket az anyagi rokonságon kivül (*m, b, f*, ajakbetük levén egymással könnyen felcseréltetnek) a' fogalom egyesíti, mely a' kövérségre, vagy inkább a' kövér 's zsiros anyagokkali kenésre vonatkozik, miszerint *α*) *mag*, héber: moach, óném. Mach, Machs; beszuratván az *r*, Mark, Marks (l. Adelungnál III. 73 l. Geseniusnál Lex. man. p. 562) am: medulla, az állati testnek csontjaiban létező zsir, velő, aztán sperma i. e. semen humanum, átalán: semen, granum. *β*) *faggyu* am: sebum saj. kövérség, zsír. *γ*) *bagó*, am: zsir, különösen dohány-zsír vagy zsiros dohány, mely kiégés után a' pipában fenmarad. Ős jelentésének nem tudása okozá, hogy e' szó összezavartassék a' *bagó, bagoly*, Eule, Nachteule szóval, 's a' dohány-zsir bagolyhusnak neveztessék (l. Kresznericsnél 's Bloch szótárában.)

b) Szinte kihangzással lettek a' *bak, bek, bag* megforditva *gub* gyökerekből a' *baku*, ma *bak, bagu* vagy *bagó* 's *guba* nevek, melyeknek ősjelentése a' szőrre (Haar), gyapjura vonatkozik, miszerint *α*) *bak*, ném. Bock, fran. bouc, am: hircus, az az: hirtus, hirsutus, (nem, mint Gesenius, ki a' ném. Bock szót összesorolá a' héber pagáh, πηγνυω, ném. pochen, bocken igékkel, állitja, a feriendo, l. Lex. man. p. 810). Innét a' *bak*-tól származott helynevek a' latin nyelvben a' hircus, hirtushoz utasitanak: *Baku*, egy kaukazusi tartomány (Schirván) 's város neve, latin nyelven Hyrcania; a' kaspi tenger olaszul: mare de Bacan vagy di Bacca am: mare Hyrcanum (l. Calepinust a' Caspium és Hyrcania nevek alatt — vö: a' Nemz. Irod. Történetét Toldytól I. k. I. füz. 18 l.) 's talán a' Sylva Hyrcana (l. Calepinusnál u. o.) am: *Bakon* vagy

Digitized by Google

Bakony? . . . . β) *bagó sög* vagy *süveg* a' rábaközi nyelvjárásban am: szőrös téli süveg erdélyi bárányborból. γ) *bekecs* vagy *bekes* am: ném. Pelz, pellis villosa, aztán ilyen ruhaneme. δ) *guba* 1) és sajátlag am: *szőr*, villus. 2) vestis villosa, hirsuta, különösen: pórruha neme; honnét *gubás* 1) am: villosus, gubás eb, kecske, juh. 2) kinek gubája, az az: darócz, szőrruhája, szüre vagyon.

c) A' *vas, viza, boza,* megforditva *sáv* (savó) *sáp* (sápad l. ezeket fenebb) szókban a' fejérség fogalma (notio albedinis) levén sejthető, nyilván a' ném. *weiss*, héber: *butz*, albus, albi coloris fuit (honnét *bitzah*, ovum, és *butz*, gör. βύσσος - byssus i. e. pannus bombycinus, isque candidus) angol: *white* szókhoz csatlakoznak, miszerint α) *vas* am: ferrum a colore splendente, albo dictum. β) *viza*, lat. huso, ném. Hausen, fejér bőre 's husára nézve nevezett hal neme, Accipenser Huso L. (l. Adelungnál Hausen alatt). γ) *boza* kun ital, a' kölesnek szőke leve, ius acidum ex milio et aqua ab albo colore dictum (l. leirását Kresznerics szótárában 52 l. és Jerney keleti utazásában I. k. 296 l.) honnét: *boza gyermek* am: szőke, szöszke gyermek — vö: a' *savó*-nak ily használatát. — Már minthogy a' véghangzó hiányzik a' m. *vas*, ném. *weiss*, héber *butz* szókban, az *a* véghangzót sem tarthatni lényegesnek a' *viza, boza* szókban.

d) Kihangzással lett a' *bék* és *pig* gyökerekből a' *béka,* rana, és *piga* vagy *pige* játékneme. Ugy látszik, a' *bék* és *pig* a' *bag*, *bak* (honnét bagdácsol, subsultat; *baktat*, subsultans graditur, claudicat) gyökerekhez csatlakoznak, miszerint α) *béka* am: rana a saliendo, saltando dicta — vö: héber *tzepareddeh*, rana — rad. tzapar, saliit, Gesen. Lex. man. p. 873 — tehát nem a' *brekeke*, *breke* hangtól, mint a' nyelvtud. pmkk. II. k. 156 lap. állittatik. Az *a* véghangzó megvan a' török: *bagha* szóban is, de hiányzik a' perzsa *pek*-ben, mely szinte am: rana (l. u. o.) β) *piga* vagy *pige*, két végén megfaragott fácska, melyet egyik végén megütvén, a' játszó gyermekek *felugratnak*.

e) A' *szív, szov, szob, sub, zub* gyökerekből is különösen a' *szob* és *sub* alakokból kihangzással lettek a' *szoba* és *suba*. Egyébaránt a' felsorolt gyökereknek eredeti jelentése az *ivre* — arcus — ivalakra saj. a' hajlásra vonatkozik, határosak levén az *iv* (sziv, arcus) 's a' keményebb *cub* (honnét: lat. cubile, cubitus, cumbo) gyökerekkel. Erre nézve α) *szív* vagy *szov* am: arcus, 's csak összetételekben divik az „*árvány*“ (*ár*, eső, viz) szóval, miszerint *szivárvány* (hajdan: szovárvány) am: ném. Regenbogen arcus coelestis, iris. β) *szoba* am: camera a camerando dicta az az: ívalaku épület, hajlék, lat. casa. γ) *suba* és

Digitized by Google

zubon ruha nemek nevei, mindkettő sajátlag am: casula qs. parva casa (l. ennek leirását Dom. Macri Melitensis Hierolexicon. Bononiae 1765) különösen a' *suba* bokáig érő paraszt öltözet, a' *zubon* pedig főleg kis gyermekek bokáig érő öltözete, mely a' hajléknak, háznak (szobának, kunyhónak) az épitészet fejletlen korából fenmaradt alakjához tökéletesen hasonlít. (l. Gesenius Lex. man. p. 118; a' héber: *beth, batth,* domus tentorium — betünek értelmezését 's a' szerecsen alphabethben fenmaradt eredeti alakját — vö: a' lat. casa és casula szókat is).

f) A' kihangzásos *iga* és *ige* az *ig, ik* (*igtat* vagy *iktat,* inserit) ném. *ok, Joch,* lat. jugum a jungendo dictum gyökerekhez csatlakoznak, miszerint *α)* *iga* am: ném. *Joch,* latin: *jugum,* sanskrit: *juga*; goth: *juk*; gör. ζυγός a jungo; sanskr. jugme, gör. ζεύγνυμι igéktől. *β)* *ige* 1) am: sertum, fasciculus, kötet: egy ige fonal, sertum filorum a conserendo, nectendo dictum, egy kötet, mely bizonyos számu fonálszálakból áll. 2) am: verbum, terminus, különösen: a' nyelvtanban am: *ige* szó ῥῆμα — vö: lat. sermo és dissero a serendo (verba serendo) gör. ἔιρω, héber: dabar szók értelmezését Geseniusnál (Lex. man. p. 231). Az *ige* származéka: *igéz* am: fascinat, vincit i. e. nodis ligandis artem magicam exercet (l. ige 1) alatt) vö: héber *chabar*, ligavit, vinxit és fascinavit, és a' ném. *bannen* és *binden* igéket.

5. §.

Az önhangzókra nézve még egy tüneményt mutatunk fel a' nyelvből, miszerint az *i*, ritkábban az *a, o, u* más önhangzók szomszédságában gyenge inyszelletkint jelen meg, mint ezt például a' paizs vagy pajzs, viasz, dia, zia, (csizma-dia vagy csizmazia) haramia, bicskia, bagaria, dió, sió, fiu, hiu, hiuz 's a' tb. szókban látjuk.

Elvünkhez hiven, kimutatni akarjuk, hogy ez esetben sincs az önhangzónak nyelvészeti értéke, jelentése.

a) A' *viasz,* alszász *waz,* angol és svéd *vax,* ném. *Wachs* (óném. wuahs) szláv *wosk* gyöknek különbféle nyelvekben divatozó fórmáiból azt vehetni ki, hogy a' viasz-ban az *i,* a' régi német wuahs-ban az *u* nem lényeges betük. Egyébkint a' waz, Wachs gyöknek ősjelentése, ugy látszik, a' fejérségben (in albedine candore) vagyon 's összesoroltatván a' *vas, viza, boza* gyökerekkel (l. ezeket fenebb) *viasz* am: cera a candore, albedine dicta, 's ez értelmet sejtem én a' lat. cera, cerussa (Bleiweiss) szókban is.

b) A' *bicskia,* divatosabb ez alakban *bicska* (bicske) és *bicsak,* mely utóbbi a' héber *batzah,* scidit, discidit, secuit, áttéve: *kaszabol,* se-

Digitized by Google

cat, discindit, és *bakacs* vagy *bakancs*, calcei fissi, szókhoz csatlakozik, miszerint *bicskia, bicska* vagy *bicske*, és *bicsak* am: culter a secando, scindendo dictus, különösen culter plicatilis és culter sutorius. -- Az összesoroltakból kitetszik, hogy az *i*, mely a' bicskiában előfordul, nem tulajdonos betüje e' családnak.

c) A' *sió*, mely szótáriróink által ein langsam fliessendes Wasser, ein Bach, canalis, effluvium szókkal értelmeztetik (l. Bloch Zsebszótárában és Kresznericsnél) 's több megyében folyók tulajdon nevéül (minta' ném. Rhein von rinnen) használtatik, nyilván a' *sé, só* gyökerekhez csatlakozik, mire nézve benne az *i* nem lehet eredeti jelentős betü. Többire a' *só - sav*, szerecsen: *sev* (l. Nyelvtud. pnkk. II. k. Nagynál) a' *v* ajakbetü *b*-re változván *seb* gyökerekben a' folyás értelme (notio fluendi, diffluendi, aztán cum impetu ruendi) rejlik, miszerint *α*) *só, sav, sev* am: sal a diffluendo, dissolvendo dictum, *β*) *seb* 1) am: vulnus ita dictum, quod fluat, sangvine manet. 2) impetus, velocitas p. o. a' puskának sebje, sebessége, honnét *sebes* 1) am: saucius, vulneratus — 2) celer, vehemens, violentus, impetuosus — *γ*) *sé* am: rivus, fluentum, 's Vas megyében kis és nagy *sé* kis folyam tulajdon neve, 's ennyit tesz *δ*) a' *sió* is.

d) A' *hiuz*, összesoroltatván a' *hisz*, credit, fidit saj. videt (l. alább a' biz, bizik gyök 's ige értelmezését) héber: *chazah*, vidit, spectavit gyökerekkel saj. am: lynx a visu acutissimo dictus. Ha jól látok, ez értelme van a' lat. lynx gör. λύγξ, ném. Luchs szóknak is, mint melyek az óném. lugen, angol: to look, spectare, aspicere, igékhez csatlakoznak. Többire ez összesorolásból is az tetszik ki, hogy az *u* (vagy *i*?) mely a' *hüz*-ban előfordul, a' felsorolt gyökcsaládnak nem tulajdonos betüje.

e) A' *bagaria* és *makaria* szavaink összeállitatván a' *bakar* és *makra*, 's az *r* áttételvén *barka* barkóczával, kiviláglik, hogy bennök az *i*, mely ez utóbbi formákban hiányzik, semmi értékkel, jelentésel nem bir. Ősjelentésük kinyomozása végett a' *makra* alakot vevén, ennek gyökér betüi (m, k, r) áttéve találtatnak a' *rakam* igében, mely a' héber nyelvben am: coloribus ornavit, versiculorem fecit, az arab nyelvben pedig: punctis notavit, Conj. II. lineas duxit, scripsit; mely a' spanyol és olasz nyelvekbe átvételvén recamare, ricamar alakokban a' himzésre (ad acupingendi artem) vitetik át (l. Gesenii Lex. man. p. 951). De ez értelem (notio ornandi) másodrendünek mutatkozik, 's ha jól látok, az eredetibb irás saj. rovás, kőbe metszés, átalán metszés (héber bakar, scidit, m. bogár, insectum ab incisura dictum, *bürök*, cicuta ab incisione foliorum

Digitized by Google

dicta) értelemből fejlődött ki a' jelentés, mely a' felsorolt gyökerekben a' czifrázatra (ornatum) vonatkozik (vö: a' *czifra* gyök jelentését, mely a' héber: *szapar*, insculpsit litteras in lapidem, scripsit igéhez soroltatván (l. Adelungnál Ziffer, 1) lat. czifra ném. Ziffer, fr. chiffre am: nota a scribendo dicto, spec. nota arithmetica. 2) *czifra* melléknév am: quod picturatum, vermiculatum, variegatum est, innét: ornatus; *czifrázat*, ornamentum, *czifráz*, ornat, comit, elegantem reddit). E' szerint α) *makra* 1) melléknév am: quod variis ductibus, crenis ornatum est, tehát *makra pipa - huzások*, mesterséges vésetek által czifrázott pipa. 2) főnév: szőlő neme (l. Bloch zsebszótárában). β) *barka* am: ornatus, ornamentum saj. stria, crena, incisura, ductus, virgula, honnét *barka kordovány*, corium cordubense, punctis, ductibus variis notatum, ettől: 1) *barkáz* am: ornat, exornat, spec. corium exornat, distingvit, punctis, crenis, variis ductibus notat, 2) *barkás* p. o. *bőr*, corium punctis crenis, virgulis notatum, ornatum. γ) *barkócza* 1) am: czifrázat, honnét *barkóczás* p. o. *bot* am: baculus, incisuris virgulis, punctis notatus, exornatus, 2) gyümölcs neme (*berkenye*), mely mint a' *makra* és *bakar szőlő* is hihetőleg ily alakjától (a forma variegata, virgulata) vette nevét; végre δ) ebből érthető, mit jelent eredetileg a' *bugarta* és *makarta*, t. i. a' bagaria kiczifrázott barkázott bőr, a' makária pedig ily alaku téli körtvély neme.

Digitized by Google

II-ik Szakasz.

Miután kimutattuk, hogy az önhangzók nyelvészeti értékkel nem birván, a' szóelemzésnél tekintetbe nem jöhetnek; áttérünk a' mássalhangzók (consonantes) vizsgálatára, melyek mint fenebb már megérintők, a' jelentés alapját (basisát) teszik.

E' vizsgálatnak a' mássalhangzók genesisével kellene ugyan kezdődnie, miután csak igy foghatni azokat fel egész lényegükben, 's azon változásokat is, melyeken a' mássalhangzók eredetök óta átmentek, azoknak lényegével, vagy is e' szenvedett változásokban állván azoknak története (Geschichte), a' mássalhangzók történetét azoknak természetével öszhangzásba hozni csak igy fogna sikerülni; de mi rövidség kedvéért dr. Hoefer Albert „Beiträge zur Etymologie, und vergleichende Grammatik der Hauptsprachen des indogermanischen Stammes — Berlin 1839 — czimü munkájára utasitjuk a' figyelmes olvasót, hol a' félhangzók vagy folyékony (liquidae) mássalhangzók történetében tapasztalható tünemények alapját kimutatván (179 és köv. lapokon) felemliti az eseteket, melyekben azok kifejlődtek (Entwickelung), egymással felcseréltettek (Vertauschung), a' szógyökök vagy gyökbetük megfordittattak (conversio), vagy áttétettek (transpositio, Versetzung), áthasonitattak (assimilatio) vagy megkettőztettek (reduplicatio, Geminatio, Verdoppelung) és elvettettek (Wegwerfung) — mi által alapos megismeréséhez juthatni annak, hogyan vehettek-fel a' szók, szógyökök magokba idegen oly elemeket, melyeknek azok jelentésére nézve értéke befolyása nincsen, és hogyan vetkezhettek-ki eredeti alakjaikból?

Hogy oly betük, melyek képződésök és természetük szerint egymáshoz közel állnak, a' szájban, hol egyik képeztetvén, a' másik is félig meddig létre jő, egymással könnyen találkoznak; ellenben különböző müszerrel képzett, 's ezért különböző természetü betük, hol összejönniök, találkozniok kellene, egymást kerülik, némely folyékony betük pedig természetüknél fogva egészen elenyésznek: miszerint a' szók lényeges

Digitized by Google

alkatrészei uj elemek betoldásával szaporodnak, vagy azokból valami elesik, elvész, oly tény, mely iránt egy felületes pillantás a' nyelvekre eloszlatni képes minden kétségünket. Igy *m* betüvel szaporodott a' *lomb* (ném. Laub) *goromba* (ném. grob) a' *b* ajakbetü; *n*-nel a' *kandur* (ném. Kater) *ponty* (potyka) szinte *n*-nel a' *ránt* (fr. rotir, torrere, honnét *rátotta* vagy *rántotta*, ovorum intrita in sartagine tosta) a' *d*, *t* fogbetük természeténél fogva — ellenben kiesett az *l* a' *kótyag* és *hattyu*-ból (koltyag, haltyu l. ezeket alább) mint a' nép ajkán kiesik számtalanszor: *fót - folt*, *hód - hold*, *tögy - tölgy* 's a' tb. Szinte ily tagadhatatlan tény az is, miszerint a' rokon betük egymással igen gyakran felcseréltetnek: *mankó - bankó*, *gunyó - gunyhó - kunyó* vagy *kunyhó* 's a' tb. de ezen, valamint a' mássalhangzókkal megtörtént egyéb változások iránt *a priori* semmi bizonyosat nem mondhatni, 's külön minden nyelvre nézve szükség felkeresni azon törvényeket, melyek szerint azok véghez mentek.

E' törvények ismeretével haladván a' nyelvhasonlitás, különböztethetni meg a' szók, szógyökerek lényeges betüit a' nem lényegesektől, 's közelithetni meg a' szó első alkatrészeit, a' gyökszótagot (Wurzelsylbe) melynek ismerete 's elemzése nélkül, mondja Adelung Mithridatesében, soha sem alapos, hanem mindig felületes lészen nyelvismeretünk, ha egyébkint ugy beszélnök is azt, mint Cicero; 's maga a' szóelemzés sem egyéb megvetendő szemfényvesztésnél, ha a' nyelv ily elemzéséből nem indul ki.

Adott, tagadhatatlan példák nyomán tovább kutatni e' törvényeket a' magyar nyelvben, feladata értekezésünk II-ik szakaszának. Világos, hogy e' nyomozásunk is az összehasonlitás utján, 's természetesen csak azon szük körben, melybe nyelvismeretünk szoritkozik, történhetik egyedül, miszerint kiegészitetését a' rokon nyelvekkeli bővebb összehasonlitásból várja.

A)

A' mássalhangzók kifejlődésének esetei.

6. §.

A' torokszellet kifejlődésének esetei.

A' *h*, szinte mint az *á* önhangzó a' torkon át akadályozatlanul 's szabadon ömlik ki a' szájból, 's képeztetésénél sem a' nyelv, sem az ajkak igénybe nem vétetnek; de mivel a' torok által még is némileg minősitetik, azért a' *k*, *g* torokbetük, 's az önhangzó között áll, miszerint

Digitized by Google

benne mind a' hangzói (vocalische) mind a' mássalhangzói természet (consonantische Natur) felismerhető, 's mint folyékony lehelet, vagy gyönge torok-szellet (Hauchlaut und Spirant) könnyen egyéb hangzókhoz tapad. Igy régi nyelvemlékeinkben olvassuk: *munht* — *monyht* az az: mönyhi vagy mennyei; *torchukat* — torkhokat helyett (l. a' Nemz. Irod. Tört. II. füz. 89 l.) ma is némely vidékeken az idegen, *int, uszit* szókat lehelettel ejti a' nép: *hidegen, hint, huszit*; 's a' m. *óra* is lehelettel ejtetik a' német és latin nyelvekben: *Uhr, hora.*

Erre nézve kérdeni és sejteni lehet: ha némely gyökszavainkban nem fordul e elő a' *h* puszta leheletképen, tehát nyelvészeti érték nélkül? . . mire az összehasonlító nyelvvizsgálat eloszlatja minden kétségünket.

a) A' *hó* (mellékformái: *ha, hé*) az *ó* — vetus — gyökhez csatlakozik, melyben hiányzik a' lehelet; mire nézve az a' *hó, ha, hé* gyökerekben sem tartathatik lényegesnek. Az *ó* gyöknek rokonai: angolszász *ea*, gör. ἄα — Hesychiusnál am: viz — fr. eau (mondd: o) óném. aha, acha, ach, ógör. αχα, góth ahwa, lat. aqua (l. Adelungnál I. r. 145 l.) melyekben, mint látszik, a' folyás értelme (notio fluendi, diffluendi, innét a' felsorolt szók folyó anyagot, vizet jelentenek) vagyon; mely nyelvünkben az időre vitetvén át, α) *ó* am: vetus, priscus saj. a' mi lefolyt, elmult (quod diffluxit, elapsum, praeterlapsum, praeteritum est) *ókor* am: aetas elapsa, praeterita, prisca; *ó bor* am: vinum vetustum. β) az időt, mely folyni, haladni gondoltatik, jelenti a' *ha* gyök is, különösen 1) a' multat e' szólásformában: *hát-bát* a' dunántuli nyelvjárásban am: *régt*, és összetéve az *idő* névvel: *ha időn*, hajdan, olim, i. e. praeterito, praeterlapso tempore. 2) átalán *időt* összetéve a' *vala, né, se* vagy *so* gyökerekkel: *valaha, néha, seha* vagy *soha*, nunquam, i. e. nullo (se) tempore (ha). 3) a' *ha*, si ném. wenn (összetételben: ámha, noha, bárha) feltételező kötszó értelme is az időre vitethetik vissza. γ) a' *hé* alak szinte az időről használtatván, ritkán 's csak *be* raggal időhatározóként fordul elé a' *hóba* társaságában: *hébe-hóba*, dum et quando, dann und wann.

b) Á' *ház*, domus, ném. Haus, óném. Hus, angol: House szókat Wachter után Adelung a' régi *hüthen, bedecken* (vö: Hut, Haut, Hütte) igétől eredezteti (l. Szótára II. r. 1024 l.). Honi álláspontból tevén nyomozásunkat, valószinübbnek tartjuk, hogy a' *ház* ab exstruendo, conficiendo, fabricando nevezteték; szinte mint a' lat. domus, δόμος a δέμω, bauen; miszerint a' ház a' héber: *assah*, fecit, labore produxit (machen) spec. confecit, fabricatus est (verfertigen) exstruxit vc. casam 's a' tb.

Digitized by Google

igéhez csatlakozik, (l. ezt Gesenii Lex. man. p. 799) nyelvünkben pedig rokonaiul tünnek fel az *esz, az, ez, iz, oz, öz* igeképzők 's a' *zi* (zia, ebben: csizmazia) melyekben szinte a' producendi, fabricandi, faciendi (machen) értelem rejlik, az érintett igeképzőkben ezen értelem (notio faciendi, agendi) a' cselekvő ige puszta fogalmára vonatkozván. Igy *α*) az *esz* gyök összetételben él a' *köz* — medium — szóval, miszerint *esz-köz* saj. am: medium (köz) quo producitur, conficitur aliquid, instrumentum a struendo aliquid; ném. Werkzeug (a' zeugen, producere igétől) machina μηχανή a' machen igétől. *β*) a' *zi, zia*, csak összetételben él a' *csizma* (Schuh) szóval, 's *csizmazia* am: Schuh (csizma) macher (zia) i. e. confector ocrearum, cothurnorum, cothurnarius. *γ*) a' *z, az, ez, iz, az, öz* igeképző cselekvő igéket alkot: lovaz, hímez, őriz, poroz, őröz, öntöz 's a' t.

A' *ház, az* (*ez, iz, oz, öz*) *esz* megforditva *zi* gyökerek összesorolásából kitetszik, hogy a' *ház*-ban a' *h*, mely e' gyökcsalád többi tagjaiban nem találtatik, nem egyéb leheletnél, miért nyelvészeti értéke, jelentése sincsen.

Megjegyezzük itt azt is, hogy a' *ház* és *haza* egy eredetre és jelentésre mutatnak; a' haza *α*) igehatározókint használtatik: *oda haza van*, domi est, *haza küld*, domum mittit, *β*) főnév am: patria — vö: lat. domus pro patria: da propriam Tymbraee domum (i. e. patriam) da moenia fessis. Virgil. Aeneis III.

c) A' *hely, hol* 's *ól, ál* vagy *áll* gyökerek összesorolásából is azt vehetni ki, hogy a' *hely, hol*-ban a' *h*, mely az *ól, áll*-ban hiányzik, puszta lehelet levén, semmi jelentéssel nem bir. Többire a' felsorolt gyökerek ősjelentése az állásra vonatkozik, miszerint *α*) *áll* am: stat, honnét: *állat*, substantia a substando dicta. *β*) *ól* am: stabulum a stando dictum, pr. locus, in quo pecora stant. *γ*) *hely*, am: locus saj. ubi quis stat, sedet (hely, sessio) — vö: lat. locus (loci, loca) ab antiquo λεχω jaceo, λέλοχα λόχος ubi quis situs est. *δ*) a' *hol* határozó és kérdő szócska, melylyel a' hely után tudakozódunk, lat. ubi.

d) A' *hal*, moritur saj. occîdit (cadit) és *hul* vagy *hull* — cadit — igékben is puszta leheletnek tekintendő a' *h* betü, miután az rokonaikban, melyek: *al — él*, concidit, deliquium patitur, *el* vagy *ell* (ellik, partu emittit, parit saj. cadere facit) 's a' tb. nem találtatik.

e) A' *harm* (honét *harmat*, ros) gyökérben szinte leheletnek látszik a' *h* betü; ugyan is hiányzik az rokonaiban, melyek *irm* vagy *irem* (a' dunántuli nyelvjárásban am: nedv, humor, 's innen irmes föld, am: terra humida, humore naturali plena) áttéve: *mara* ebben: *szúr-mara - szúr*

Digitized by Google

(kemény, fagyos) eső, 's melynek rokonai találtatnak a' keleti nyelvekben is, héber: mor - gutta lat. myrrha, μύῤῥα a defluendo, destillando dicta — rad. marar fluxit, stillavit, miszerint harmat am: ros a stillando dictus.

f) A' *her* (honnét: here) összesoroltatván az *ér, or* héber *arach* gyökerekkel, szinte lehelettel ejtett gyöknek látszik. Többire az *ar, ér, or* 's a' lehelettel ejtett *her* gyökerek eredeti jelentése am: rapit, carpit, apprehendit, miszerint *α)* héber: arah = carpsit, decerpsit, rupfen. *β) or* vagy *orv* am: latro saj. raptor (Rauber) qui carpit, rapit, furatur (oroz). *γ) ér* ige am: tangit saj. arripit, apprehendit, honnét: *ért* am: intelligit saj. percipit, i. e. apprehendit animo, mente (megfog) *érez* am: sentit saj. percipit, i. e. apprehendit sensibus. *δ) her* vagy *here* am: fucus ita dictus quia carpit, absumit alimenta, quae apes congessere, átvitelesen: ignavus, deses — vö: lat. fucus, gör. φύκος a φαγειν edit, comedit, absumit. Származékaiban a' carpendi, decerpendi értelem világos: *herél* am: carpit, decerpit, spec. et 1) summitatum plantarum decerpit: megheréli az ugorkát, dinnyét. 2) testiculos animalium excerpit, castrat.

g) A' *hegy* és *hág* egy eredetűek levén az *ág, agy* gyökerekkel, szinte lehelettel ejtett gyököknek mutatkoznak. Értelmök, ugy látszik, a' *hegyre* 's mi evvel rokon, a' *magasságra* vonatkozik (notio cuspidis, acuminis, et alti, elati) miszerint *α) hegy* 1) am: cuspis, acumen, apex, késhegy - cuspis cultri) 2) mons ab altitudine dictus. Származékai: *hegyez*, cuspidat, acuminat, a' fülről mondatván: arrigit aures, die Ohren spitzen, auscultat; *hegyes* am: montosus, *hegyés* am: acutus, átvitelesen: elatus, superbus. *β) ág* am: ramus arboris, dens, sulcus furcinae, furcae (villa - ág), linea. A' magasság fogalma tün elé e' származékában: *ágaskodik*, in altum tollitur, sich bäumen, melyhez közelit *γ)* a' *hág*, scandit, ascendit, mi aztán a' hágó ménről 's kosról is (de mare, admissario, ariete, femellam conscendente) használtatik. *δ) agy* saj. am: pars summa capitis, vertex, cranium.

h) A' *him* - mas, masculus az *em* - (*eme* = femina, *eme* disznó, porca, scrofa) gyökhez csatlakozik, sőt nyilván maga az *em* lehelettel ejtve. Az *em* kihangzással *eme* gyök továbbá az *ünő*, bucula, juvenca, vacca 's lágyabb *any* vagy *anya* - mater - gyökerekkel soroltathatik össze, melyeknek ősjelentése a' megforditott *nő* — nevelő, szaporitó az az: saját nemének, fajának szoporitója; l. ezt fenebb a' *nyáj, nyi* gyökerek értelmezésénél — gyökértől függvén, a' lehelettel ejtett *him* mas, masculus, is saj. am: szaporitó, fajának szaporitója.

i) A' *tohonya* — ignavus, socors, deses, otiosus — összevettetvén a' *tunya* és *tanya*, meg *tonya* szókkal, benne a' középen kifejlett lehelet jelentéste-

Digitized by Google

lennek mutatkozik. Ősjelentése e' családnak az állásra vonatkozik, benne a' jelentős gyökbetü a' *t* levén (*t - it*, honnét: *ttél*, iudicat saj. statuit, megforditva *tó*, stagnum a stando dictum, szószegővel ejtve lat. sto, ném. stehen, gör. στάω ἵστημι) mi szerint α) *tanya* am: locus in quo subsistimus, quo itinere fessi ad quietem capiendam divertere solent — das Lager, die Herberge, der Weiler. β) *tonya* Fertőmellékén am: tó, stagnum, i. e. aqua stans. Igy a' széplaki nádasban van kis és nagy tonya az az: tó. γ) *tunya* vagy *tonyhó* am: deses, socors, otiosus saj. qui stat, feriatur, otiatur, 's ennyit tesz a' *tohonya* is.

k) A' *tehén* eredetibb alakjául a' *ten-* vagy *tén*-t el fogadnunk a' *tin* (tinó) *teny* (tenyész) gyökerek javallják, melyekkel jelentésre nézve is rokonnak mutatkozik. α) A' *tenyész* ugyan is am: foetiscit, sobolescit, multiplicatur az az: értelme a' nevelésre, növekedésre, szaporodásra vonatkozik, miszerint β) a' *tinó* is am: növendék marha, juvencus, junix, γ) a' *tehén* pedig am: nevelő, faját szaporitó — femina, sp. bos femina, vacca.

l) A' *doh* és *düh* lehelettel ejtett formái a' *do, dú, dű* gyökereknek, melyeknek eredeti értelme a' *fuvásra* vonatkozik (dúdú, tútú a' fuvás hangját utánozzák, honnét: *dudul, tutul* — flat, spirat, ululat, modulatur, *duda* — uter symphoniacus ab inflando dictus) miszerint α) *doh* főnév am: odor saj. halitus, spiritus, flatus, különösen odor, quem res diuturno situ contraxerunt: *dohos tiszt*, melynek állott, kellemetlen szaga vagyon. — A' gyök azokra vitetvén, kik felhevültökben orruk és szájokból fúnak, elleneikre fúnak, fulaszkodnak (schnauben lat. spirant inimicitias) átalán azokra, kik ellenséges indulatot nyilvánitnak mások irányában β) *düh* am: ira vehemens, ferocia, rabies, insania saj. fuvás, fulaszkodás. γ) *du*, honnét 1) *dúl* am: spirat inimicitias, (dúl - ful) hostiliter pervadit, depopulatur, praedatur regnum (országot) domum (házat) — 's igy a' *dú* főnévül használtatva am: praeda, depopulatio, 's *dúhuéh* am: rabló, tolvajméh — 2) *düz* am: flat, spirat; *megduzza* vagy *felduzza az orrát* — inflat nares vagy sufflando nares tumefacit — mit a' haragvók 's zugolódók tevén, ezekről mondjuk, hogy *duzognak* vagy *duzzngnak* — obmurmurant.

m) A' *felhő* vagy *fölhő* eredetibb alakjául a' *felő* vagy *felü*, *fel* vagy *föl* ajánlkozik, mely a' födés, boritás, takarás értelméből fejtegetendő *pal*, *pel*, *pű*, *fel*, *vel*, (m. palást, lat. palla, pellis, pileus, velum, velare, ném. Fell) gyökerekhez csatlakozik, 's melyekhez vonhatni a' finn: pilwi, török: bölüt (l. ezeket az uj m. muzeum 1851-ki XII vagy Sept. füz. DXL lapon) ném. Wolke szókat is, miszerint a' *felhő* am: nubes a' nubendo i. e. obnubendo, velando, operiendo dicta.

Digitized by Google

n) A' *bőrhe* vagy *berhe* eredetibb alakja *bőre* vagy *bere bőr* vagy *ber*, mely a' *bor* (*boru*, *borit* tegit, operit) *bőr*, pellis, cutis, corium, saj. operimentum, involucrum — gyökökhez soroltatván, *bőrhe* vagy *berhe* saj. am: operimentum, involucrum; innét különösen: perisoma, subligaculum, succinctorium. Ádám és Éva elsőben fügelevélből *berhét* csinálának — fecerunt sibi perisomata, Moz. I, 3. 7. — hogy szemérem testöket béfödöznék. Pázmán Pred. 934 l. 's kalauz 3771. l.

o) A' *bolha* ily alakokban él a' nyelvekben: ném. *Floh*, fel-ném. *Floch*, alszász: *Flo*, angolszász: *Fleo*, angol: *Flea*, hollandi: *vloo*, *vloye*, lat. *pulex* (puleks) megforditva dán: *Lope*, *Loppe* (l. Adelungnál Floh alatt) mely összesorolásból kitetszik, miként e' szavunknak eredetibb alakja *bola*, kihangzás nélkül *bol*, áttéve *vlo*, *flo*, miszerint annak ősjelentését is a' *bol* gyökben kereshetni egyedül. Adelung e' gyököt a' *fliehen* igével értelmezi: Floh von fliehen (l. az idézett helyen) de mi azt inkább az *ugrásban* (in saliendo) sejtjük rejleni, mely értelme van a' *bal*, *ból* gyökereknek következő szavakban: gör. βάλλω, βαλῶ, βαλλιξειν, tanzen, hüpfen, m. bál, fr. Bal, ném. Ball, olasz: Ballo, celebres choreae, saltatio solennis; továbbá ezekben: ném. Balle, lat. pila, megforditva, 's *d* vagy *t* betüvel toldva: lab-da vagy lapta — pila a saliendo dicta; végre *bálltatni* (mi helyett Dunán túl *bőrtetni* van szokásban) *ugráltatni*, különösen a' botot ugy hajítani, hogy az egyik végéről a' másikra fordulván *ugráljon* (einen Stock künstlich werfen, értelmezik az Academikusok és Bloch) Erre nézve a' *bolha* am: pulex a saliendo dictus — vö: héber *parahs*, pulex a rad. parhs, saliit, tripudiavit.

7. §.

A' j (i) inyszellet kifejlődésének esetei.

Az *i* önhangzót azért foglaljuk itt össze a' *j* mássalhangzóval, mert ez amabból természetesen támad, midőn az *i* más önhangzóval összeolvad; igy például, ha a' német nyelvben a' Lilie, Petersilie sebesen ejtetik, Lilje, Petersilje-t hallhatni. (l. Adelungnál a' j betü alatt.) A' latin nyelvben is, ha az *i* két önhangzó között áll, az utolsóval mintegy összeolvadva, vele *egy* szótagot tesz, 's mássalhangzói természetet ölt, például: Maius — Ma-jus, Pompeius — Pompe-jus. És e' tünemények példái nyelvünkben sem hiányzanak: liliom, paizs, haramia — liljom, pajzs, haramja 's a' tb.

Az *i* önhangzónak ez olvadékony 's oly kevessé önálló jelleméből fejthetni meg a' diphthongusok természetét, t. i. az *i*, *a* önhangzóra kö-

Digitized by Google

vetkezvén, e' két állománynak (Substanz) vegyülése 's összeolvadásából lett az *ai*, 's legbensőbb összeforradásukból az *ae*=*e* (v. ö. μοσαι=musae=Muse) vagy az *i* elüljárulván más önhangzóhoz *ia*, *ie*, *io*, *iu* a' *ja*, *je*, *ji*, *jo*, *ju* alakok p. o. ianua=janua, ieiunus=jejunus, iugum=jugum. (l. Hoefer Beiträge zur Etym. 186. l.)

Hogy ez alapon nyelvünkben is többszer fejlett ki a' *j* betü, kétségen kivül helyzik a' diphthongizáló ős magyar nyelvnek fenmaradt emlékei, különösen a' hallotti beszédnek e' szavai: *torgossun*, *tochtatnia*=*jorgasson*, *jokhtatnia* a' mai: irgasson, iktatnia helyett. (l. Nemz. Irod. Története Toldytól II. füz. 102. l.) Erre mutat az *ajt*, *ájt*, *ejt*, *ojt* diphthongicus, maiglan divatos igeképző is, mely mellékformája az *it* igeképzőnek: *szakajt*=szakit, *veszejt*=veszit (l. u. o 105 l.)

De a' *j* mint gyenge iny-szellet is könnyen tapad egyéb hangokhoz, mire nézve vizsgálat alá vesszük itt is némely gyökszavainkat, melyekben a' *j* időjártával kifejlett, 's igy nem eredeti betü levén nyelvészeti értékkel nem bir.

a) A' *jó*, bonus, és *juh*, ovis, ennek eredetibb, 's a' nyelvben szinte fenlevő *ih* (*tuh*, *tu*, *tó*=*ju*, *jó*) alakjához soroltatván az *ah*, *áh*, *ih*, *oh*, *óh*, *o*, *ó* gyökerekből, melyeknek ősjelentése a' szájból kifuvalt hangra (sonum flandi, halandi, spirandi) vonatkozik, értelmeztethetnek. A' felsorolt gyökerek különbféleileg átvitetvén következőleg alkalmaztatva találtatnak a' nyelvben: α) *ó*, *oh*, *óh*! indulatszók 1) a' fájdalom kifejezésére (interjectio dolentis, suspirantis) *ó* vagy *óh* Istenem! 2) a' vágy, kivánság kifejezésére (interjec. optantis saj. ad aspirantis ad aliq.) *oh csak!* 3) *ah*, *áh*, *oh* indulatszók 1) a' vágy kifejezésére (interj. optantis saj. aspirantis, desiderantis) honnét *ahít*, *áhít*, *ohajt optat*, *desiderat* saj. *adspirat*, *anhelat* al. 2) az *áh*, honnét *áhít* igének e' származékában: áhitatos, ájtatos az égbe fohászkodó 's onnan segitséget ohajtó, váró, kérő emberre vitetik=pius, devotus. γ) az *áh* és *uh* szinte indulatszók az iszony és undorodás kifejezésére: *áh*, *áhá! uh!* — interjectio devoventis aliquid, abesse, procul esse optantis. δ) az *ih*, honnét *iheg* a. m. halat, spirat, respirat (iheg, piheg) *ihl* a. m. spirat, inspirat, flat, honnét *ihlés*, inspiratio, *ihlet*, afflatus; miből kiviláglik, hogy az *ih* gyök főnévül használtatva saj. a. m. *állat* (l. ezt) animal, animans i. e. spirans, vivens, ném. Vieh (l. ezt Adelungnál IV. k. 1195 l.) különösen a. m. ovis, honnét *ihász* a. m. opilio, miszerint ε) *ju* vagy *juh* is a. m. ovis *juhász* a. m. opilio. ζ) a' jó, bonus (honnét jó-szág, többesben *javak*, bona) a' *juh*tól kölcsönözi értelmét, t. i. a' szelid juhok és marhák levén az őskor fiainak első 's eredeti javai birtoka, utóbb, hogy a' miveltség állapo-

Digitized by Google

tába eljutottak, e' nevet minden egyéb birtokra, javakra nézve megtartották, sőt az erkölcsi jóra, jóságra is (régi iratokban jószág a. m. virtus, bonitas, ma jóság) általvitték, v. ö. ovis (ops) opes, opilo, ném. *Fatku=Vieh* Ulphilásnál am: Reichthum (l. Adelungnál az idézett helyen) a' gör. κτῆνος, pecus saj. κτῆμα, possessio; a' marha, pecus, szó is divatozik főkép hajdan divatozott a' peculium, res, merx, bona, értelmében: ezüst marha. Pázmánnál a. m. argenteria, letett marha Verbőczynél = res deposita, (l. Kresznericsnél e' szó alatt).

Megérintjük itt eszme társulat kedvéért, hogy a' szinte e' családhoz tartozó *ó, ő* részesülőképzők 's *u, ü* főnévképzőkben a' lét értelme (notio existentiae) lappang, mely az *o, oh* gyökerekben (l. ezeket *α, β, δ* számok alatt) rejlő lehés, fuvás fogalmából (e notione flandi, halandi, spirandi) fejlődött élet (*th, ſuh*, vivens, spirans) értelméhez csatlakozik, a' mint az élet és lét értelmét (notionem vitae et existentiae, másszor is ugyan azon gyökszókban együtt találhatni — v. ö. *él-ni* és *lent* vagy *lenni, lehelni, lihegni;* héber: hava, haja, esse, existere; chava, chaja, vivere. Erre nézve *α*) az *ó, ő* igékből részesülőket képző ragnak értelme megfelel a' lat. ens (ans, ens) szinte részesülőket képző ragnak, mely maga participiuma a' sum, es, est létigének, miszerint mond-ó a. m. dicens, szeret-ő a. m. amans. 2) az *u, ü* főnevekből mellékneveket alkotó rag: láb-u, cui est pes, kezü, cui est manus i. e. qui pedem, manum habet, melyeknek ugyan ezen értelemnél fogva a' minőséget, tulajdonságot kifejező melléknevet szükségkép eléjökbe kell tenni: nagy lábu, cui magnus (nagy) est (u) pes (láb), kis kezü, cui parva (kis) est (ü) manus (kéz).

b) A' *jég*, török, perzsa: *jaech* eredetibb alakjául az *teg* vagy *tég* vétetvén összesoroltathatik a' némely nyelvjárásokban divatos *tég=ég*, coelum, *ték* = ék, splendor, nitor, pulchritudo (megforditva *ki*, honnét kies) és *üög* = ög, öveg, üveg, vitrum, gyökerekkel, melyeknek eredeti jelentése a' fényre, átlátszóságra (lux, splendor, transparentia) vonatkozik, miszerint *α*) *ög, öveg, üveg* a. m. vitrum a splendore vel transparentia dictum — v. ö. héber: *zakukith*, vitrum, v. crystallus a rad. zakah, splenduit, ném. Glas, Glanz von glänzen. *β*) *ég* a. m. coelum sajátlag azon boltozat, mely a' föld felett kifeszitve lenni látszik, 's felette az égi oceánt, (oceanum coelestem) terjedni képzelé az ô világ, ita dictum, quod crystalli v. saphiri instar pellucidum sit, coelum crystallinum, ουρανος πολυχαλκος σιδήρεος Hom. od. 3. 2. Il. 5, 504. *γ*) *jég* a. m. glacies ita dicta, quod sit pellucida, v. ö. ném. Glas, Glanz, Glace, lat. glacies. *δ*) Az *ék*, megforditva *ki* a. m. splendor, ni-

Digitized by Google

tor, decor, pulchritudo, venustas, ornamentum, honnét ékes és kies a. m. splendidus, nitidus, decorus, venustus; kies mező, campus splendore, nitore florum placens.

c) A' *jászol* eredeti jelentését a' *szol* gyökben keresvén, ez nyilván a' *szál, szől, szül,* megforditva *lész* gyökerekhez csatlakozik, miből kitetszik, hogy benne a' *j* vagy *já* szótag nem egyéb kifejlett inyszelletnél. A' mi a' *szál, szol, szől, szül* és *lész* gyökerek ősértelmét illeti, az, ha jól látok, a' tekerésre, tekergőzésre (torquere, versare, circumagere, intr. torqueri, versari, circumagi) különösen a' fonásra, szövésre (winden, flechten) vonatkozik, miszerint *α) szál* a. m. filum a versando, torquendo dictum; selyem szál, filum subtile, bombycinum; czérna szál, filum lineum duplicatum; aztán: culmus, scapus, stylus, columna 'sa' tb. *β) szől,* honnét szőlő a. m. vitis a viendo i. e. inflectendo, intorquendo dicta, est enim vitis arbor lenta, conscendens ramos circumque illos se torquens. *γ) szől* a. m. parit saj. torquetur doloribus — v. ö. vajudik, és a' héber: chul, torquetur, contorquetur spec. torquetur doloribus = parit, generat, honnét szülő, parens, genitor. *δ)* a' *lész,* honnét *lész a* a. m. quod contextum est (das Gewundene, Geflochtene) opus e virgis lentis v. arundine contextum, kül. Kresznerics szerint 1) a. m. cistaviminea. 2) Fertő- mellékén nádból összefont halfogásra való eszköz, sőt olyféle nád szövet is, melyet a' nádazók az épület tetejére a' végett terítenek, hogy a' nádkévékből a' szálak az épületre be ne hulljanak vagy hajoljanak. *ε)* a' *jászol* végre is saj. a. m. sepes a sepiendo dicta, vagy opus ex viminibus, virgis lentis textum, különösen 1) milyen vizeknek gátul tétetik, praesepe a praesepiendo dictum. 2) milyen istállókban van: *kerekjászol* = kerek alakban font jászol, hová a' marhák elébe vetendő szüleség takartatik; hosszú jászol, melyből a' marhák esznek (Raufe, Krippe).

d) A' *jog* eredetibb formájául az *ig* épen ugy ajánlkozik, mint a' *juh*nak az *ih*. Az *ig, ik,* meglágyulva *igy, egy* gyökerek eredeti jelentése pedig, mennyire azt származékaiból sejteni lehet, az egyenességre (notio recti) vonatkozik: igaz, rectus, átvitelesen: probus, integer; igaz ember, homo integer, probus, verus (rechtlich), igazság, veritas saj. rectitudo; igazán, vere certe saj. recte; igenes, igyenes, egyenes, rectus, gerade; egyenes vonal, linea recta, eine gerade Linie; egyenes ember, homo sincerus (aufrichtig). Erre nézve az *ig*-nek határozóul használt mellék formái, *igy, ugy* a. m. sic, ita, so, also; épen igy, épen ugy a. m. recte ita, recht so, gerade so, i. e. recte ad aliquam normam (lineam rectam). A' szinte határozókul használt *igen, igen is* 1) a. m. sic ita, saj. recte, midőn feleletekben használtatik, p. o. In rus hinc abis? recte=te

Digitized by Google

innét a' mezőre (falura) mégy? igen is. 2) a. m. satis, valde, nimis: ig jól, satis bene, igenjól, valde bene; a' hasonlitás fokának ragával toldott: *ik* = *ább* vagy *inkább* a. m. rectius (magis recte) potius. — Ezeket előre bocsátván, értjük, hogy a' *jog* 1) am: die Rechte, fr. droit, lat. dextra, sc. dextra manus, die rechte Hand, *jog kéz*, a. m. jobb kéz, 's igy jő elé a' Margit legendában: „az ő szent jogjának hatalmával megszoréha," mi helyett ma igy szólunk: „az ő szent jobbjának hatalmával megszoritja." l. Példatár a' nemz. Irodalom Történetéhez Toldy Ferencztől 9 l. 2) a. m. das Recht, fr. le droit, az az: ius, seu norma, lex; item: facultas lege data utendi aliqua re, ut sua.

e) A' *jobágy* vagy *jobbágy* nyelvészeink által ugy értelmeztetik, mintha annyit tenne, mit jobb ág, melior ramus, stirps nobilior (Kresznerics m. szótárában Benkőt felidézve 278 l.) de sem a' szónak eredete, sem annak használata a' nyelvben nem kedvez e' magyarázatnak. Már a' parallelismus inter lingvas orientales . . . . cum Hungarica ductus (Pesten 1832) czimü munkának irója észrevette, hogy a' m. jobágy a' keleti obed, servus, mancipium — a rad. abad, opus fecit, servivit, operam praestitit — szóhoz (l. ezt az idézett munka 46 l.) csatlakozik; sőt maga az obed, vagya' *d*, *gy*-re változván (v.ö. diamant=gyémánt, bádog=bágyog) obegy=obágy, melyből iny-szellettel lett a' jobágy vagy a' jobbágy. Ezen alapértelménél fogva a' jobbágy, szinte mint a' héber: *obed* használtatik 1) a' király szolgáiról (de servis Regis, tehát ministris aulicis) 's ily jobbágyok (jobbagiones) voltak a' magyar királyok decretumaiban előforduló servientes regis, servientes castri, udvarnici, tavernici, orozones, agazones, servi conditionarii, kik különféle kiváltságokat élveztek (l. His. Regni. Hung. auct. Glycerio Spányik p. 102). 2) Szinte mint a' héber: obed használtaték 's még ma is főleg ez értelemben dívik: mancipium (Sklav, Leibeigener, Frohnbauer=colonus); — mire nézve az Aristokratáknak, mint főleg a' király jobbágyainak — servientium Regis — nevezésére sem vala szükséges koholni a' jobbág-ot (Jobbág, der Aristokrat, jobbági, aristokratisch, jobbágiság, Aristokratie, Bloch Zsebszótár magyar ném. Rész 142 l.)

f) A' *jel* összesorolandónak látszik az *el* (honnét: *elm*, *elme*) *ál*, (honnét: *álm*, *álom*) *íl*, (honnét: *ildom*), mefordítva *lá* (*lá*, ecce=schau! honnét: *lát*, videt) gyökerekkel, melyeknek nem levén tulajdonos betüje a' *j*, az a' *jel*-ben sem látszik jelentős gyökbetünek. Többire a' felsorolt *ál*, *el*, *íl*, *lá* gyökereknek értelme, ugy tetszik, a' látásra vonatkozik (est in videndo, spectando) mire nézve *α*) *álm*, vagy *álom* a. m. somnium (Traum) saj. visio, éjjeli látás — v. ö. gör. ὄραμα, somnium, so-

Digitized by Google

por a rad. ὄραω=video) β) az *ál* gyök melléknévül használtatván a. m. quod videtur, quod speciem, apparentiam habet, (was den Schein hat) innét larvatus, fictus, spurius, pseudo és clancularius: *ál-arany*, aurum falsum, *álarcz*, species falsa 's a' tb; — származékai: álság, falsitas, áltat, specie decipit, dementat, mystificat, álnok, callidus, astutus, versutus, impostor saj. qui apparet, videtur esse verax, rectus, sincerus. γ) *elme* a. m. mens, (νους) a noscendo, cognoscendo saj. videndo dicta; spec. ingenium — v. ö. héber: madah, mens, animus, a rad. jadah, vidit, spectavit, cognovit, áttéve: *emle*, memoria, saj. facultas cognoscendi, videndi, spectandi, reproducendi praeterita. δ) *ildom* a. m. prudentia, saj. scientia, providentia, honnét *ildomos* a. m. prudens, providens, sagax, peritus, oppos. fatuo; ezért Báthory László szent Máté ev. 15-ik fejezetében a' virgines prudentes-t *ildomos szüzeknek* fordità (l. régi m. nyelveml. II. k.) Ezekre nézve ε) a' *jel* a. m. signum a conspiciendo dictum, vagy quod eo viso res, rei qualitas nobis innotescat, indicetur. Származékai: jeles, insignis; de a' *jelen* a. m. praesens, saj. quod videmur, conspicimus, intuemur, ettől jelent a. m. notum facit, indicat, significat.

g) A' *bajt* és *böjt* eredetibb alakja talán a' *bot*, *böt*, melyek a' *vét*, *vet* (véta, vitla) gyökerekhez csatlakoznak, 's határosak a' keleti (héber, arab, szerecsen) nyelvekben előforduló fatal, torsit, contorsit, nevit igével, miszerint α) *bajt* a. m. nodus a contorquendo, convolvendo dictus. β) *böjt* a. m. ieiunium, fames, honnét: *böjtöl*, ieiunat saj. convolutus est visceribus. (l. Gesenii Lex. man. p. 388 sub dict. tavach n. 2) γ) *vita* a. m. lucta, *vitáz* a. m. luctatur (quod fit se invicem torquendo, versando) — *vitéz*, strenuus pugnator, bellator. δ) *vitla* a. m. vimen a contorquendo dictum.

h) A' *majom*=gör. μῖμώ, uj gör. μαίμα, illyr: *mojemum*, oláh: *majmuk*, mint a' görög nyelvben fenlevő alakjából kitetszik, a' *mim* (honnét mimel, imitatur, gör. μῖμέομαι, nachahmen, lat. mimus, μιμικός, mimicus) gyökhez csatlakozik, miszerint az ős értelme az utánzásra vonatkozik: majom, simia, ita dicta. quod sit mima i. e. imitatrix, honnét majmolni, majmozni a. m. nachäffen, valamit majom módra utánozni.

i) A' *buja* a' *bő*, *bi*, *bű*, copiosus, multus, amplus, gyökhez csatlakozik (l. ezt fenebb értelmezve) melyből iny-szellet és kihangzással támadt a' *buja*. Egyébaránt értelme is a. m. copiosus, multus, abundans, 's használtatik 1) a' növényekről, melyek bőven hajtanak 's igen nőnek; (luxurians, abundans, superfluunt) buja szőlő, luxuriosa vitis, buja vetés, sata luxuriosa, quae confertim et copiose proveniunt. 2) állatok és emberekről, kik a' testi gyönyörökben áradoznak: buja ember, homo lu-

Digitized by Google

xuriosus, honnét: bujaság, luxuria, lascivia, bujálkodik, luxuriat, abundat, luxuriatur, lascivit.

k) A' *lajt*, áttéve 's előhanggal *ejtel*, edények nevei nyilván az átalag (betoldatván az *n*, lengyel: antalek, 's a' torokbetü áttétetvén: antalkó) szinte folyó anyagok eltöltésére való edények neveihez csatlakoznak, 's eredetibb alakjok, vagy inkább a' gyökszótag bennök a' *lat* megforditva *tal*, *tál*, *tel*, *tél*, *til* előhanggal *atal*, *etel*, *ítel*, melyeknek ősjelentése, mennyire használatukból kivehetni, a' folyásra, 's ebből kifejlett telésre, töltésre vonatkozik, 's az indogerman nyelvekben fenlevő következő gyökcsaláddal határoztathatik meg: fluo, fliessen, foly, pluo, pleo, (impleo, compleo) ném. füllen, honnét plenus, ném. voll. Tehát *α) az atel*, *etel*, *ítel* a. m. *folyó*, fluvius, amnis, Cassel bizonyitása szerint is (l. magy. Alterth. 140 l.) *folyó*, ein Fluss, miért átalán folyók neveihez ragasztva találtatik: Dscholman Idel (Kama) Jaik Idel, Tana Idel (Don) még is különösen *Idel* vagy *Etel* nevet a' *Volga* viselt, (u. o. 142 l.) mire nézve a' Constantinusz Porphyrogeneta Ατελ-κόυξου-ja *Etelköze* saj. a. m. Μεσοποταμία, az az: interamnia (regio inter amnes, fluvios) mi alatt Jerney (keleti utaz. l. és 13. ll.) a' Szereth, Pruth, Dniester és Volga folyók közti tartományt érti. Erre nézve az Atila vagy Etele hunkirály neve is annyit tenne mint ποταμιος = manicus, fluvialis, az az: vizi (v. ö. Stirps amnica Apuleiusnál, Plin. l. 3. c. 35) vagy amnigenus, amnicola, *β)* a' *tel* vagy *tél* a. m. hyems — v. ö. lat. hyems a rad. ὕω pluo, tehát saj. tempus anni pluviosum. *γ)* a' *tel*, *töl*, honnét *tölt* a. m. implet, replet, complet, (füllen) *teltik* a. m. impletur, repletur (voll werden) *tele* a. m. plenus, voll, mellynek eredete az áradásban (in superfluendo, überfliessen, in abundando Ueberfluss) vagyon. *δ)* a' *tál* vagy *tálé* a. m. fluxus, copia, superabundantia; *vértálé* a. m. fluxus, copia, superabundantia sangvinis; különösen: bövérüségből származott nyavala. *ε)* Igy a' *lajt*, *ejtel*, *átalag*, *antalkó* átalán a. m. vas fluidorum, vagy vas ad continenda fluida, különösen az *ejtel*, bor vagy pálinka edény, cotula, media; az *átalag*, *antalkó*, a. m. batus, doliolum; a' *lajt*, vas, dolium aquarium, dolium ad aquam v. pisces ferendas, — v. ö. hyeria, ὕδρια, ὅδος, ὅδατος aqua.

l) A' *sajt*, caseus, a' *sajtó*, prelum, mely iny-szellet nélkül is divik nyelvünkben, *satu*, *sató*, *sotu* gyökhez csatlakozik, melynek értelme sejthetőleg a' nyomásban (in premendo) levén *α)* *sajtó* a. m. prelum saj. qs. premulum a premendo dictum. *β)* *sajt*, caseus a premendo dictus.

m) A' *száj* régi nyelvemlékeinkben végül iny-szellet nélkül irva találtatik 's nyilván egy eredetü a' *szí*, *szó* gyökerekkel melyek a' szes szenet hangját (sonum flandi, spirandi) utánozzák, mire nézve *α)* *száj*

Digitized by Google

a. m. os (oris) a spirando dictum, — v. ö. héber: pheh, os a rad. phuah, phuach, flavit, efflavit, inde locutus est, β) *szó* (*szi szó*, honnét: *szire szóra*) a. m. vox saj. sonus, flatus, efflatus hominum et animalium (emberi szó, madárszó) atque adeo rerum inanimatarum sonus, strepitus; (harangszó, dudaszó 's a' tb.)

n) Az *olaj*, ném. Oehl (régi iratokban *ole*, *oli*, *alev*;) alszász: ölje, svéd: olja, angolszász: ele; angol: oil, fr. huile; patagen: oli, gör. ἔλαιον; lat. oleum, olasz: oglio, cseh: oleg, korontán szláv: vojle, lengyel: olej (l. Adelungnál III. k. 591 l.) egy eredetü 's jelentésü, 's ugyan azon tárgyra alkalmaztatott szók összesorolásából is az világlik ki, hogy az iny-szellet, mely e' szókban legtöbb nyelvben hiányzik, nem bir nyelvészeti értékkel, jelentéssel. A mi az *ol* gyöknek ősértelmét illeti, Adelung azt a' folyóságban (in fluiditate) leli, (l. az idézett helyen) Krezneriesnek is az *ol*, *olu* a. m. liquor (olvad, liquefit, megforditva *lé*, *leves*, ius saj. liquor, fluidum) honnét *olaj* a. m. *oluvaj*, liquidum pingve! Hihetőbb, hogy az *ol* (*oli*, *olj*, *olej*, *olaj*) gyöknek értelme a' fényes szinre vonatkozik 's rokon az ἑ'λη, ἥλιος, ném. hell, héber: *halal*, splenduit, m. *ólom*, plumbum album, *halavány*, *hold*, *hölgy*, 's a' tb. 's a' tb. gyökerekkel.

o) A' *háj*, adeps, a' folyás értelméből fejtegetett *ó*, *hó*, *hé*, *ha* gyökerekhez soroltathatik, miből látszik, hogy benne a' *j* nem eredeti 's nem jelentős betü. Többire a' *háj*, adeps, saj. a. m. pingvedo ita dicta, quod calore diffluat, liquescat; v. ö. ném. Schmalz, v. schmelzen.

p) A' *baj*, *vaj*, (honnét: *vajudik* vagy *vajuszik*) *vij* (honnét *vijódik*) gyökerek nyilván a' *vi* iny szellet nélkül ejtett gyökhez csatlakoznak; melyben a' hajlás értelme (notio, curvi, inflexi, v. ö. megforditott, alakját *iv*, arcus, a forma incurvata, inflexa dictus; franc. fleche a flechir, flectere, inflectere igétől) a' vivók, kinlódók, gyötrődőkre vitetvén át, α) *vi* vagy *vij* a. m. luctatur saj. inflectit, curvat, torquet, versat se, innét certat, *vijódik* a. m. luctatur, colluctatur cum aliquo v. c. morte (a' halállal vijódik). β) *vaj*, honnét *vajudik* vagy *vajuszik* a. m. torquetur doloribus, sp. partus doloribus torquetur. γ) *baj* a. m. lucta, certamen (*párbaj* lucta duorum = duellum) átvitelesen: afflictio, molestia, honnét: (vajk) *bajnok* a. m. athleta, pugil saj. strenuus pugnator.

r) A' *faj* a' *fa*, *fi*, *fü* gyökerekkel összevettetvén (l. ezeket fenebb) a. m. genus, genimen, generatio a generando gignendo dicta, átalán: bőség, sokaság; miszerint a' faj mai szokás szerint is több egyedet foglal magában. Származékai: *fajzik*, generatur, gignitur, multiplicatur, *fajzás*, generatio, *fajzat* a megvetés mellékértelmével a. m. gör. γεννεμα, ném. *Brut*, genimen, *kigyók fajzati*, genimina viperarum.

Digitized by Google

s) A' *gom, göm* gömbölyüség értelméből fejtegetendő gyökerekhez (v. ö. gyöngyölget, convolvit, gyöngy, margarita a forma rotunda vagy convolvendo dicta, könyv, liber more veterum convolutus 's a' tb.) sorolandó *gon, gan, gonó, ganó, gané* gyökből lett a' *ganéj, ganaj* stercus a forma rotunda vagy globosa dictum, quale est caprarum, ovium, equorum — v. ö. héber: galal, stercus, a radice galal, convolvit.

sz) A' *gyapju,* lana, a *guba, kefe,* megforditva *bak,* gyökerekhez csatlakozik, melyeknek eredeti jelentése, mint látók, a' szőrre vonatkozik (l. fenebb) miszerint gyapju, (gyapu, gyapiu, gyapju) a. m. guba = szőr, pilus, villus, vellus, lana, gyapot a. m. gossypium saj. lana arboris (Baumwolle).

8. §.

A' v (u) ajakszellet kifejlődésének esetei.

A' *v*-nek történetét vizsgálván azt tanuljuk, hogy mint mássalhangzó az ajakbetük sorában jelen meg, de más részről a' hangzói természetet (vocalische Natur) sem lehet tőle megtagadni, 's mint ilyen legközelebb áll az *u ú* ('s *ó*, ő) önhangzókhoz, melyekkel gyakran fel is cseréltetik. Igy Horácz e' szót: sylvae a' vers kedvéért ugy használja, mintha syluae volna „nunc mare, nunc syluae Threiicio Aquilone sonant," libr. Epod. ode 13. Máskint is tudjuk, hogy az *u* önhangzó és *v* mássalhangzó (valamint a *i* és *j*) betük közti szoros megkülönböztetés igen késő korba (a' 17. századba?) esik (l. Practische vergleichende Schul-Gramm. der griech. und latein. Sprache von Carl Friedrich Merleker. Augsburg. 1851. 5. l.)

A' magyar nyelvben előforduló számtalan ilyen példák: *könyü* = könyv, *nyelü* = nyelv, *enyü* = enyv, *odu* = adv, és ilyenek: *hi* = hiv, *vi* = viv, *szü* = szüv 's sziv, *zár* = závár, *karoly* = karvaly, *körtély* = körtvély vagy körtély 's a' tb. a' *v*-nek szinte hangzói és szelleti természetét igazolják, mire az ősmagyar nyelvből fenmaradt példák sem hiányzanak: *vv* = *vő*, *vvt* = *vőt*, *vvneki* = *vőneki*, *teremteve* = *teremteve*, *veteve* = *veteve* az az: teremté, veté, vize = vize 's a' tb.; melyekben az ajakszellet most már nyugszik (l. Nemz. Irod. Tört. Toldytól II. füz. 95. l.)

Ha bir e némely gyökszavainkban a' *v* ily szelleti 's ugyanezért jelentésnélküli természet és sajátsággal? vagy is, ha nem fejlődött e az ki némely gyökszavainkban épen ugy, mint azt a' német nyelvágozatokban

Digitized by Google

kifejlődve látjuk (v. ö. *vortngen* = r i n g e n, *vortben* = r e i b e n, *ort* = W o r t. Adelung. IV. k. 1317 l.) ezennel vizsgálat alá venni készülünk.

a) A' *vár*, exspectat, *vír* (honnét v i r a s z t, vigilat) gyökerek az *ör*, *ir* (honnét i r i g y) gör. ὁράω, héber: *raah*, vidit, spectavit, gyökerekhez csatlakoznak, 's bennök a' *v* ajakszellet, mely az *ör*; *ir*, *or* alakokban hiányzik, ugyan ezért henye 's jelentésnélküli hangnak mutatkozik. Egyébaránt a' felsorolt gyökerekben világos látás, nézés értelme (notio adspiciendi, videndi, spectandi) a' nyelvekben igy találtatik módositva *α)* *ör* a. m. a' megforditott héber: r o i, pastor a tuendo, vigilando dictus (radix: r a a h, vidit, spectavit) *β)* *irígy* a. m. invidus, *irígység*, invidia ab invidendo dicta, a' szemeknek tulajdonitatván az indulat, mely a' szemben tükrözi magát (l. Geseniusnál Lex. man. 757. l) *γ)* *vír*, honnét *vírasztat* a. m. vigilat, *virad*, evigilat, a' *vír* vagy *bír*, *bér* áttétetvén *ébresztat* a. m. vigilare facit, innét excitat spec. excitat somno i. e. expergefacit, *ébred*, expergefit saj. evigilat. *δ)* *vár* a. m. exspectat, praestolatur, quod fit subinde spectando, respiciendo. Egyez vele a' ném. w a r t e n.

b) A' *vad* (finnlap: *vuod*) rokonaival együtt, melyek *bod*, (honnét b o d á z) *vid* (v i d é k) *vét*, *fut* (lat. fugio, gör. φευγω) megforditva *táv* (t á v o z i k, t á v o l) *tav* (t a v a l) *tév* a' távozás értelméből (e notione recedendi, fugiendi, abeundi) fejtegetett *át*, *út* (l. ezeket fenebb) ajakszellet nélkül ejtett gyökerekhez csatlakoznak, mire nézve a' felsorolt szókban a' *v* (és a' b o d á z-ban a' *ó*) nyelvészeti értékkel jelentéssel nem birhat. A' mondott fogalomból *α)* *vad* a. m. fera a fugiendo, hominem vitando, recedendo (entweichen, sich entfernen) dicta. *β)* *vidék* a. m. die F e r n e, plaga remota 's circum jacens, honnét *vidéki* ellentéte a' helybelinek. *γ)* *fut* a. m. fugit, celeriter abit. *δ)* *távozik*, recedit, abit, *távol* a. m. procul. *ε)* *taval* időhatározó a. m. anno praeterito. *ζ)* *vét* a. m. recedit, errat. aberrrat a via virtutis, pietatis. *η)* *téved* a. m. recedit, errat, innét: fallitur, decipitur. *ϑ)* a' *bod* gyökből eredett, ritkább használatu *bodár* igét szótáriróink igy értelmezik: k r e u z u n d q u e r g e h e n (Bloch zsebszótár) i d e o d a, á t a b o d á b a m e g y (Kreznerics m. szótár) Tekintvén a' b o d á z igének használatát, miszerint mondják: n e k i b o d á z v a l a m i n e k = sine lege, sine cruce ire ad, vel incipere, inchoare áliq., b o d á z ó s z e l e k, melyek keresztül kasúl, egymással ellenkezőleg fujnak, kitetszik, hogy ebben is a' tévelgés értelme (notio recedendi, errandi, se susdeque movendi) vagyon.

c) A' *vatalaj*, *vataléj*, *vatola*, *vatalé*, ha jól látok, a' *tálé* és *atal*, megforditva *lajt* (l. ezt fenebb kifejtve) gyökerekhez csatlakozik, 's eredetibb alakja lehete *atala*, melyből ajakszellettel lett aztán az: *vatala*, *vatola*,

Digitized by Google

vatalaj, az az: folyó anyagok eltöltésére való fa edény, *lájt* ὕδρια (a rad. ὕδωρ) aqualis = genus vasis ad aquam tenendam (a rad. aqua).

d) A' *vás*, *vés* és *fés* gyökök az *ás*, fodit, gyökhez csatlakoznak, mire nézve bennök is a' *v* (és a' *fés*ben az *f*) jelentéstelen hangnak, csupa szelletnek vétethetnek. Megjegyezvén, hogy az ásás, vésés értelme (notio fodiendi, scalpendi, sculpendi) az irás (fába, kőbe rovás, vésés) ősjelentésével e' gyökerekben is együtt találtatik. α) *ás* a. m. fodit. β) *vés* a. m. sculpit, caelat, honnét *vésü* a. m. caelum. γ) *fés*, honnét *fésü* a. m. pecten saj. scalprum ita dictum a capite scalpendo. δ) a' *vás* gyökből eredt a *vászol* a. m. prima lineamenta alicuius rei, sculpit (in lapide, ligno) delineat, pingit, effingit, inde rem aliquam adumbrat (esquisser) mire nézve a' *vész* a. m. effigies alic. rei, imago leviter adumbrata, átvitelesen terriculum, *csontvász* a. m. σκελετός, sceletus.

e) A' *sávár* nyilván a' *sár*-ból támadt, kifejlődvén benne az ajakszellet. A' *sár* 1) főnév a. m. a' vele eredetre is egyező lat. s e r a, fr. serrure. 2) ige a. m. serit, obserit i. e. claudit.

f) Az *üveg* vagy *öveg* a' már fenebb érintett *ög* (*öveg*, *üveg*) egyszerűbb gyökből szinte a' *v* ajakszellet kifejlődtével támadt. Értelme a. m. vitrum a splendore, pelluciditate, transparentia dictum. (l. a' *jég* értelmezését).

g) A' *kelevész* vagy *kelevéz* egy eredetűnek látszik a' *köles*, *kalász* megforditva: *szálka*, betoldatván az *n*, *szalonka* gyökerekkel, mire nézve benne is az ajakszellet, mely felsorolt rokonaiban hiányzik, kifejlett jelentéstelen hangnak mutatkozik. E' családnak ősjelentése, ugy látszik, a' hegyre, bökésre, szurásra (notio cuspidis, acuminis, pungendi) vonatkozik, miszerint α) *kelevész* vagy *kelevéz* a m. pilum, telum, hasta saj. hosszu-száru, szuró fegyver neme. (v. ö. fr. p i q u e, hasta, a piquer, pungere, aculeo figere igétől). β) *kalász*, a' szláv nyelvekben = *kolosz*, *klosz*, *klász* a. m. spica, arista ita dicta a cuspidibus, vagy a pungendo — v. ö. a' lat. spica. spiculum, ném. S p i e s s szókat. γ) a' *köles*, panicum miliaceum a spicis, aristis dictum — v. ö. ném. H i r s e, mely a' latin hordeummal vettetvén össze, ugy látszik, szinte a spicis hirsutis horrentibus nevezteték. δ) a' *szálka* a. m. festuca, spina (Gräte). ε) *szalonka* a. m. scolopax spec. scolopax rusticola a rostro cuspidato dicta.

h) A' *tudvércz*, mint a' dunántuli nyelvjárásban a' *tidércz* ejtetik, nyilván kifejlett ajakszelettel támadt ez utóbbi eredetibb formából, mely a' *ledér*, *tud* a' *d* meglágyulván *légy* gyökerekhez csatlakozik, 's ősjelentése, ugy látszik, a' röpülésre vonatkozik. E' szerint α) *légy* a. m. musca a volando, volitando dicta — v. ö. ném. F l i e g e von fliegen. Származé-

Digitized by Google

kaiból: legyint, legyez, legyező, flabellum, melyekben a' levegőnek csekély erő által okozott könnyü mozgása fejeztetik ki, kitetszik, hogy e' gyökerek főleg a' könnyüden csapongó röpkedésről használtatnak. β) *lud* röpülő állat neve=anser. γ) *lidércz* vagy *ludvércz* a. m. ignis volaticus, vagy ignis fatuus, (fr. feu follet) bolides. δ) a' *lidér* átviteles értelemben divik, 's állhatatlan, lepke módra ide oda csapongó, röpkedő jellemü embertől mondatik: flatterhaft, 's főleg arról használtatik, ki a' szerelemben állhatatlan (un flatteur, adulateur, blandus, assentator).

i) A' *körtvély, körtély, körtve, körté, körte* nyelvjárásilag divatos formák közül a' *körte* látszik legközelebb állni az eredeti *kerti*, hortensis, alakhoz, mire nézve a' *körtvély, körtve* formákban az ajakszelletnek nem tulajdonithatni semmi nyelvészeti értéket, ámbár a' körtvély alak is már a' legrégibb latin oklevélben előfordul (*Curtuel tou*=körtvély tó — l. régi m. nyelveml. 1. k.) Többire a' *körte*, mint már mondók, a' *kert*, hortus, gyökhez csatlakozik, 's per metonymiam kerti nemesebb gyümölcsöt jelent, különösen a. m. pyra — v. ö. héber: Karmel — 1) hortus, locus in horti modum cultus, arboribus frugiferis, oleribus et frugibus consitus. 2) meton: fruges hortenses, iique nobiliores (l. Gesenii Lex. man. p. 503.)

k) Az *av, év, ív* gyökerek az *ó* vetus, priscus saj. quod diffluxit, praeterivit, elapsum est, gyökhez csatlakoznak: mire nézve, valamint a' toroksszelettel, lehelettel ejtett *ha, hé, hó* gyökerekben (l. ezeket a' *h* kifejlődésének esetei közt) a' *h*, ugy az *av, év, ív* szinte belőle támadt gyökerekben a' *v* szelletnek jelentést, nyelvészeti értéket nem tulajdonithatni. Értelme az *ó* gyöknek, mint mondók, a' folyásban (in fluendo, diffluendo, innét átvitetvén az időre in labendo, elabendo, praetereundo) vagyon, miért az *av, év, ív* formákat főleg folyó anyagokra (ad materias fluidas, fluentes) találjuk alkalmaztatva, miszerint α) *ív* a. m. aqua, humor, mador, honnét: *ivik* (különbözik ez az *ivik*, generat, fetiscit, coit, igétől, mely a' halak párosodásáról használtatik — l. ennek gyökerét értelmezve 2. §. A. alatt) *ived, ivódik* am: madefit, madidus, humidus fit, igy mondjuk: megivik, ivódik a' zab, ha megázik, megived szótáriróink szerint a. m. durch Liegen mehlig, breiig werden (Bloch zsebszótárában) az az: lágy, kásás, nedves lesz valami. β) *év* főnév 1) a. m. pus, sanies saj. humor, mador tenuior vagy crassior, glutinosus fluens ex ultere, honnét *eves*, purulentus, ettől továbbá: *evesedik*, fit purulentus. 2) a. m. tempus a diffluendo, labendo, praetereundo dictum, spec. annus (Jahr) honnét évi a. m. annuus, egy évi, unius anni, anniculus,

Digitized by Google

éves, q. q. q. annum habet, annos numerat, két éves, duorum annorum, biennis; *évik, éved* a. m. *ived* az az: megtartván a' gyök ősjelentését a. m. lágy, kásás, nedves lesz, időmulás, érés által p. o. a' gyümölcs. (l. Kresznerics m. szótár.) *ével,* perennat, *évül, elévül,* alt werden, verjährt werden 's a' tb.) *γ*) a. m. *av* 1) *ó,* vetus, priscus: *avar=ó har,* herba vetula, exsiccata i. e. campus tali herba, gramine consitus. Származékai: *avad,* vetutescit, innét: deterioratur, deficit, *avik, avul,* veterascit, *elavik, elavul,* vetustate corrumpitur, *megavik, megavul,* obsolescit, *avas,* vetus, aetate deterior, inde rancidus, corruptus 's a' tb. Mind ezen származékaiban látható, miként értelme az elfolyt, elmult időre vonatkozik; de 2) az *av* gyökérből származott *avat* igében a' gyöknek ősjelentése (mador, humor, aqua, materia fluida, fluens) részint megtartva, részint az őskorban szokásos initiatiókra, melyeknek szertartásai közi főleg a' mosódások — lustratio, aspersio aquae lustralis — tartoznak, átvive találtatik, miszerint *a) avat, beavat,* például posztót, a. m. immergit et asservat in aqua pannum (das Tuch einlassen) *b) avat,* certis ritibus, max. aspersione aquae lustralis expiat, purificat p. o. beavatni szülés után az egyházhoz kelő asszonyt, introducere puerperam, a' menyasszonyt, novam nuptam. *c) avat* a. m. initiat, i. e. sacris imbuit; felavatja az uj szentegyházat, temetőt, ordinat in sacerdotem, papnak felavat, consecrat in episcopum, püspöknek felavat, innét in communionem coetum introducit, beavatja az inast a' czéhbe, tyronem in coetum opificum inducit. *e)* imbuit aliquem aliqua re, i. e. edocet, instruit; beavatni valakit titkaiba *f)* ingerit, immiscet se in aliquid, bele avatja magát valamibe a. m. *avatkozik* — v. ö. az árt (beárt) 's a' ném. Weihe, weihen rokon igének ily használatát.

l) Az *ölyü, ölyv* az *ülő,* inens a quotiendo, tundendo dictum, 's *öl,* caedit, occidit gyökerekhez csatlakozik, mire nézve benne az *ü=v* 's az *ülő*-ben az *ő* nem egyéb kihangzásnál, vagy szelletnél. Értelme pedig a. m. lanius, avis genus ita dictum a caedendo occidendo, enecando (l. az *ál*—honnét *ál*-doz, mactat, sacrificat — gyökeret is.)

m) A' *kedü, v. kedv*nek, (melynek rokonai héber *chadah,* görög *γηθεω γδέω,* lat. *gaudeo* (eredetibb alakjául a' *ked, (ged, gegy)* ajánlkozik, 's ez a' *köd, kad* gyökerekkel, melyekben mint a' *köd,* nebula, alkalmaztatásából sejthetni, a' flandi, spirandi, halandi értelem rejlik (szlav: kadit=suffire) soroltatván össze, kitetszik, hogy az *ü* kihangzás, vagy *v* ajakszellet nem tulajdonos betüje e' családnak. A' mondott értelem egyébaránt igy találtatik nyelvünkben módositva *α) köd* a. m.

Digitized by Google

nebula saj. halitus, flatus, vapor e terra et aquis surgens. β) *kedü* vagy *kedv* a. m. animus, héber ruach saj. spiritus flatus, innét anima ψυχή, és animus, jó kedvü, qui bono est animo; kedély a. m. Gemüth (v. ö. szeszély, mely a' hason jelentésü szesz (szellem) szusz (szuszog) gyökerekre utasit. A' lat. nyelvben e' gyökér azon értelmet fejezvén ki, mely a' jelen jónak gondolatára támad (gaudium = hilaritas) szükebb körü, mint nyelvünkben a' kedv, mely rosz és jó is lehet, de származékaiban sokkal messzebb terjed, 's magában foglalja a' szeretet hajlamát is, melyet különféle szinezetekben nyilatkoztatunk a' tárgyhoz, melyhez kedvünk van, (quod adspiramus, anhelamus, amamus, desideramus) innét: kedves, a' mihez kedvünk van=placens, amatus, suavis, iucundus; kedvel=amat, kedvez=studet alicui, favet. γ) A' *ged, gegy* alakokból van a' gedél, gegyél=amorem, summam benevolentiam significat alicui, max. mulcendo, linendo=liebkosen.

n) A' *nyelü*, vagy *nyelv, nyel* alakban is divék (nyeles, kotnyeles=kotnyelües, kotnyelves) melly a' *nyal*, lingit, igéhez csatlakozik, miért a' *nyelü*-ben az *ü*, a' *nyelvben* a' *v* jelentéstelen betük, ugyan azt jelentvén a' nyel, mit a' nyelü, vagy nyelv alakok. Többire a' *nyal, nyel* gyökerek ama családhoz tartoznak, melyek a' nyelv különféle mozdulatinak kifejezésére a' *la, lam, lab, laf*, (megforditva *fal*, és *nyal, nyel*) szótagokból támadván, messze terjednek a' nyelvekben: λαω = lingo, λαβρος, λαμυρος vorax et loquax, λαμός, λαιμός gula, λαμία vorax (antropophaga) megforditva *mal=nyal, nyel*, finn: niel, lat. lambo, labium, ném. Lippe, Lefze, m. *laf*tól, *lafa*tól, megfordítva: *fal*, honnét: *falám, falánk, falat* stb. stb. (l. Gesenii Lex. man. p. 527.)

o) A' *könyü* vagy *könyv* lacryma szóban, mely *köny* alakban is él a' nyelvben, sem egyéb az *ü* vagy *v* betü kihangzásnál, vagy ajakszelletnél. Ugyan is, a' *köny* a' *geny* megfordítva *nyák*, előhanggal *enyek* szókkal soroltatván össze, ugy látszik, hogy az *ü* vagy *v* nem tulajdonos betüje e' családnak. Egyébaránt e' gyökerek folyós, főleg nyulós folyóságu anyagokról használtatván α) *köny, könyü* vagy *könyv* a. m. lacryma saj. liquor, humor ex oculis fluens. β) *geny* a. m. pus sanies, saj. liquor humor spissus glutinosus ex ulcere manans. γ) *nyák* és *enyek* a. m. materia tenuis, fluida ac glutinosa, honnét a' *nyákás* és *enyekes* melléknevek.

p) A' *murva* a' *mur* gyökből igy támadt: *mura, murua, murva*. Egyébaránt a' *mur* gyök rokonai: *mar*, áttéve *arm*, lehelettel *harm*, (honnét *harmad*, ros a destillando dictus) *mer=nyer*, (honnét *nyers* cru-

Digitized by Google

dus, incoctus, immaturus, saj. quod humorem naturalem in s continet; *nyir*, honnét: *nyirk*, *nyirok*, humor naturalis, *nyirkos*, quod humorem naturalem in se continet. Erre nézve *murva* a. m. nyirkos, rothadt polyva, szalma töredék.

r) A' *beretva* vagy *borotva*, szláv *britva*, összevettetvén a' *bárd*, *párt* vágás, metszés és fogalmából értelmezendő gyökerekkel, kitetszik, hogy ez is az eredetibb *bereta* (*beretva*, *borotva*) alakból támadt. Igy *α*) *bárd* a. m. securis a secando dicta. *β*) *párt* a. m. secto, scissio, scorsum itio civium. *γ*) *darab* a. m. frustum a dissecando dictum. *δ*) *borotva* a. m. culter tonsorius a secando dictus = novacula.

s) A' *kurva*, meretrix, pellex, szláv *kurwa*, *kürwa*, közép. lat. *curia* — „curia ius curat, meretrix est curia dicta" — Joan. de Genua l. Adelungnál — él nyelvünkben ez alakban is: *kura* (v. ö. kura-fi) mely, mivel nyilván a' ném. Hure (Hore, Hora) finn huora, csuvasz és tatár cher egyszerübb alakokhoz csatlakozik, eléggé mutatja, miként ajakszellettel 's kihangzással támadt a' *kurva*, *hurva* a' *kur* gyökből, mellynek egyébaránt eredeti értelme előttem ismeretlen. Czuczor azt a' csavargó (kerengő) járás eszméjére viszi vissza (l. U. M. Muzeum 1851 VII. v. April. füz. 359 l.) Adelung egy eredetünek vevén azt a' sziszegővel ejtett lat. scortum-mal a' gör. σκωρ (vessd hozzá: héber chraim, stercora, excrementa, m. szar) szóhoz vonja (l. Hure szó al. az 1 jegyz.) mi a' trágya = ném. Dreck, stercus, excrementum, fimus és trágár = rút, förtelmes, fajtalan, spurcus, obscoenus, scurrilis, trágárság = förtelmesség, fajtalanság, scurrilitas szavunkbani értelem fejlődésre 's átvitelre nézve hihetőnek látszik.

sz) A' *golyva* és *gelva*, *gilva* a' *golyó*-hoz sorolandók, miszerint a' *golyva*, *gelva*, *gilva* a' *gol*, *gel*, *gil* gyökerekből fejlődtek ki (golyua, gelua, gilua = golyva, gelva, gilva.) Többire e' gyökerekben a' forgás, gurulás értelméből (e notione volvendi — v. ö. héber *galal*, volvitur. l. Gesenius nál Lex. man. 214. l.) kifejtett gömbölyüség jelentése rejlik, miszerint *α golyó* a. m. gör. κύλα, ném. Kugel, lat. globus a volvendo v. forma rotunda dictus. *β*) *golyva* a. m. struma. *γ*) *gelva*, *gilva*, species fungi pariter a forma rotunda dicti.

9. §.

Az l, ly kifejlődésének esetei.

Az *l* félhangzó vagy tisztán folyékony betü az önhangzók közől az *i*-hez s' ezzel rokon *j* iny- szellethez annyira közelit, hogy némely

Digitized by Google

nyelvekben vele fel is cseréltetik — v. ő. olasz *piombo*, *pluma*, *fluma*, melyek a' latin plumbum, pluma, flumen szókból támadtak, 's mely törvény szerint jött át nyelvünkbe is a' ném. Platz = piacz. Továbbá folyékony 's könnyü kiejtésére mutat az is, hogy könnyen becsuszik a' szóba p. o. ebbe: *nyák* = *enyek*, mely közönségesen nyálknak mondatik, honnét nyálkás, és hogy erősbödjék, főleg hangzók szomszédságában, a' kiejtésben meg is kettőztetik p. o. *galy*, honnét: gallyas vagy galjas, *tel*, telles vagy teljes.

E' természetére nézve többszer kifejlett 's nyelvészeti értékkel nem biró hangnak mutatkozik az *l*, *ly* a' nyelvben, mit a' szóknak egyaránt divatos oly formáiból is gyaníthatni: *sörte* vagy *sörté*, *sörtély*, *sörtvély*, *körte*, *körté*, vagy *körtély*, *körtvély*; *békó*, *béklyó* stb.

Megvizsgáljuk azért, ha az *l*, *ly* betünek kifejlődtével nem támadtak e' nyelvünkben is némely egyszerübb gyökerekből több betüs gyökerek, szinte mint a' héber nyelvben támadtak a' három betüsekből négy betüsek — quadrilittera ex trilitteris. —

a) A' *kopol* (kopoltyu) *köpöl*, áttéve *pokol*, *ablak*, és *fülke* gyökerek visszavitethetnek az egyszerübb *kop*, *köp*, megforditva *pok*, *bak*, *fük* ütés hangját (sonum tundendi, caedendi) utánzó gyökerekre, melyekben az ütés, vágás értelméből (vő. fr. couper, secare, caedere, m. *kapa* = die Haue, ligo, *kopó*, nád*kopó* = levágott metélt nád töve, *kappan*, ném. Kapaun, lat. capo ab exsectis testiculis dictus, *koppant* = secat, resecat, honnét: *koppantó*, die Lichtscheere, megforditva *bakó*, spiculator saj. a. m. vágó, kifejlett ür (cavitas, vacuitas) értelme lappang v. ő. *α*) *kupa*, vacuitas, cavitas, különösen kivájt üres rész az emberi test tarkóján, vagy egyéb eszközön: kupás véső, kupás cserép a. m. vájt, öblös, üres, cserép. *β*) *köpü* 1) ür vala, mely eszközön, például: az ásó köpüje azon ür, melybe a' nyél tétetik. 2) üres, öblös edény, minő a' méhköpü, kútköpü, 3) különösen a' faedény, mely vaj készítésre használtatik. Származékai: köpücze, vasculum quodvis a cavitate dictum, és köppent a. m. evacuat, ebibit. *γ*) *kapu* a. m. porta saj. ür, hézag, nyilás a' házon. *δ*) *kop*, honnét: koplala m. esurit, minek értelme az üres hasban, in stomacho vacuo et inani, vagyon, mire nézve a' harmadik gyökérbetü (az *l*) a' kopol, köpöly, pokol, ablak és fülke szókban nem egyébnek, mint kifejlett jelentéstelen hangnak mutatkozik.

A' mondottakból egyszersmind kiviláglik e' szóknak ősjelentése, t. i. *α*) *kopoltyu* a. m. branchiae saj. partes hiantes secundum cervicem in piscibus, quibus anhelitum reddere, ac per vices recipere existiman-

Digitized by Google

tur, β) *köpöly* vagy *köppöly* üres alakjától nevezett eszkösz a' sebészeknél, honnét: *köpölyöz* a. m. sacrificat. γ) *pokol* a. m. ür, cavitas, locus cavus, ném. Hölle=Höhle, innét: orcus, locus subterraneus densa caligine tectus, in quo mortuorum umbrae, seu manes congregantur (l. Gesenii Lex. man. p. 973 Scheol alatt) δ) *Ablak* a. m. fenestra saj. cavitas, locus, vacuus, hians apertus ad lumen accipiendum. ε) *fülke*, a. m. loculamentum, fr. niche, saj. locus cavus in aedificio.

b) A' *fog* megfordítva 's a' betük felcseréltetvén *göb* és *köv* gyökerekből az *l* vagy *ly* betü kifejlödtével támadtak a' *fogoly* és *göböly* (*r* betü kifejlödtével pedig a' *kövér*) A' *fog*, *göb* és *köv* gyökerek egyébaránt a' *bag* (bagó) *mag* (magu, magv) *fug* vagy *fagy* (fagyu, faggyu) gyökerekhez csatlakoznak, melyeknek ösjelentését fenebb a' kövérségben (in pingvedine) leltük, miszerint α) *göböly* a. m. *kövér*, hizó, különösen kövér, kihizlalt szarvas marha, pecus saginatum, bos pingvis (Mastvieh) és armentum pecoris cornuti ad saginam destinati. β) *fogoly* a. m. perdix a pingvescendo dicta. A' fogoly, für 's efféle madarak különösen hizni, kövéredni szoktak. Már Plutarchusnál olvashatni: perdices pingvescunt coitu (l. Calepinusnál: perdix.)

A' *kagyló*, *kágyula* és *kágyilló*, Schraubenmutter, a' *kagy*, *kágy* gyökből támadt az *l* betünek kifejlödése által. A' *kagy*, *kágy*, továbbá a' *kígy*, megfordítva *gyík*, és *kög*, héber: *chug*, circulum describere, circinare, főnévül használtatván: orbis, circulus szókhoz csatlakozik, miszerint értelme a' forgás, tekerés, tekergözésre vonatkozik (notio vertendi, circumagendi, torquendi, volvendi.) E' szerint α) *kígyó* és *gyík* állatok nevei, különösen: *kígyó* a. m. serpens saj. (animal) flexum, se in spiras volvens, contorquens, *gyék* a. m. lacerta. β) *kög* a. m. circulus, circus a forma rotunda dictus. γ) *kagyló* a. m. cochlea, κοχλια, fr. coquille, testa durior sinnosa ac tortuosa limacis. δ) *kágula* vagy *kágyilló* a. m. cochleae striatum receptaculum (Schraubenmutter) a vertendo, circumagendo dictum.

d) A' *köt*, ligat, igegyökből támad *kötel* vagy *kötél*-ben az *l* szinte kifejlett, és nem jelentös képző betünek tartandó, miután az a' *telek*-en áttéve találtatik. A' *köt*, ligat. lat. *catena*, ném. *Kette*, héber: *gid*, ligavit, copulavit, megfordítva *ták* gyökerekből indulva, α) *kötél* a. m. funis a ligando dictus. β) *telek* vagy *telenk* 1) a. m. funis funiculus p. o. ostortelek vagy ostortelenk azon kötő mellyel az ostor a' nyélre, bocskor telek vagy telenk (bocskor ták) melylyel a' bocskor a' szárra kötetik. 2) a. m. ager fune admensus, praedium (Grundstück) campus, — v. ö. héber: *chebel*, funis, funiculus, spec. funiculus men-

Digitized by Google

sorius, hinc ager fune admensus, sorte alicui tributus, itaque haereditas, possessio, sessio. Ugy látszik, e' családhoz tartozik a' *kődök* vagy *köldök* (köld-ök) is, miszerint ez annyi volna, mint funiculus spec. funiculus umbilici, umbilicus.

e) A' *kev*, *keb*, *kiv*, *chob* áttéve, 's a' torokbetü meglágyulván *vágy* gyökerekből, melyek a' torokból kilökött, kifuvalt hangot utánozzák (határosak a' *keh*, *köh* gyökerekkel) 's ezért a' flandi, spirandi, innét inflandi, aztán adspirandi ad alq. cupiendí, optandi fogalmak jelelésére forditva találtatnak, az *l* vagy *ly* betü kifejlődtével támadtak nyelvünkben a' *kevély*, *kebel*, *n* végzettel a' *kiván*, míg a' héber nyelvben a' *chob* 's nyelvünkben a' *vágy* eredeti gyökalakjokban fentartattak. E' szerint *α*) *kevély* a. m. superbus saj. inflatus vagy: alta spirans, felfuvalkodott; *β*) *kebel* a. m. héber *chob*, gremium sinus, in quo fovemus — rad. *chabab*, amavit, fovit saj. halavit, spiravit. L. Gesenii Lex. man. p. 314; *γ*) *kiván* a. m. cupit, desiderat saj. anhelat aliq. 's ennyit tesz *δ*) a' *vágy*, desiderium is.

f) Bezárjuk a' czikket a' *gyümölcs* elemzésével. Ha jól látok, az egyszerü *m* (*eme*), *an* (*ana* vagy *anya*), *ün* (*ünő*) megforditva *nő* gyökerekből, melyekben a' nevelés, szaporítás értelme (notio producendi, multiplicandi, augendi) rejlik, betü kifejlődés által következő ujabb gyökerek támadtak t. i. az *em* alak mellett torok-szellet fejlődvén ki a' *hm*=mas, a' lehelet megkeményedvén az *am* vagy *an* alakból a' *kam* (honnét: kam-at) és *kan*, a' *k* meglágyulván a' *gyüm*, mely gyöke a' *gyüm*-ölcsnek. A' felsorolt gyökereknek értelme erre nézve következőleg határoztathatik meg: *α*) *eme* a. m. scrofa saj. sus femina ita dicta a producendo, multiplicando, augendo genus suum; *β*) *hím* és *kan* a. m. mas a generando, genus suum augendo, multiplicando, generando dictus; *kancza* a. m. femina az az: nevelő, szaporító; *kancza ló*, equa, *kancza szamár*, asina. *γ*) *kamat* a. m. a' tőkének szaporodása, lat. fenus a feo i. e. pario, honnét fetus, fecundus, gör. τόκος a τικτω, pario; *δ*) *gyümölcs* a. m. fructus a producendo dictus saj. az, a' mit az állat, növény nevel, szaporít.

Többire a' kifejlett *l* betü magához vonván a' *cs* sziszegő hangot, támadt a' *gyüm-ölcs*, szinte mint máskor, magához vónván a' *t*, *ty* betüt, támadt a' *kop* gyökből a' *kop-oltyu* (l. ezt a alatt).

10. §.

Az *r* kifejlődésének esetei.

Az *r* szinte mint az *l* főleg a' nyelv működése által jő létre, 's a' folyékony, vagy félhangzók közé számitatik, ámbár hátravetett ön-

Digitized by Google

hangzóval (rerere) vagy épen hangzó nélkül is (rrr) ejtethetik. Kimondásra nézve legnehezebb betü a' nyelvben, miért gyermekek nehezen, 's legutolján tanulják kiejteni, sőt vannak nemzetek, kiknek nyelvében egészen hiányszik is. Mi magyarok is a' *br*, *pr*, *gr*, *kr* s. a. t. nehezebb kiejtésü szótagokat azért szoktuk közbe szurt önhangzóval könnyiteni: *brázda=barázda*, Groschen=*garas*, Kreutzer=*krajczár=karajczár*. Szelleti természete a' görög és német nyelvben tün elé: ῥοδοσ (rhodosz) ném. *Rhein* (ó ném. Hrein) a' reinen=rinnen igétől; *krauben*=rauben, *hrizan*=reissen (l. Adelung III. k. 903 l.) És e viszony, t. i. az *r*, és torok szellet közti viszony fennáll a' szláv és magyar nyelvekben is, hol torok szellet, vagy torokbetü előzi meg igen gyakran: *hrable* m. geráblya v. gereblye, hreben=*gereben*. A' sziszegőhezi viszonya is annyira bizonyos, hogy ezekkel fel is cseréltetik p. o. m. *ökör*=török: *ökür* (l. alább a' betük felcserélődéséről.)

Mint folyékony betü, a' mondattakra nézve, ki is fejlik igen gyakran, 's mi ezen eseteket készülünk a' jelen czikkben tárgyalás alá venni. —

a) A' *barlang* szót Dankovszky összevetvén a' szláv *barlog*, *berlog*, *brloh*, *brloka*, gör. φηρολεκοσ szókkal értelmezi: lustrum, antrum, cubile ferarum, die Höhle der Thiere, Wildlager (l. m. Linguae Lex. crit. etym.) sőt a' m. nyelv rendszerében is (58. l. a' *ballang*, *barlang*-ot igy talánozzák: *barlak*, *baromlak*. Mi kifejlett betüknek vevén az *r* és *n*-et a' *balag* gyököt összesorolandónak tartjuk az ür (cavitas, vacuitas) értelméből fejtegendő *fülke*, *völgy* (völög) vallis saj. cavitas, vacuitas, hiatus inter duos montes, *válog*, nates saj. fissio, pars hians, cava in corpore animali áttéve: *pokol*, orcus saj. locus cavus, *ablak*, fenestra, i. e. pars hians, locus cavus, apertus in aedificio (l. ezeket 9. §. *a*) alatt) szókkal.

b) A' *vasár* áttéve *varázs*, és *boszor*, ismét áttéve ném. Zauber szókat összetartván, ugy látszik, hogy bennök a' *vas*, *bosz*, *zaub* szótagok birnak egyedül jelentéssel, mellyek határosak levén a' *vas*, perzsa: *vaz*, ferrum, *boz* (honnét *bozsa*) gyökerekkel, nyilván a' fény (splendor) értelméből fejtegettethetnek, (l. a' *vas* értelmezését fenebb) az *r* pedig a' *vasár*, *boszor*, *Zauber* szókban jelentős képző betü azért nem lehet, mert az a' *varázs*-ban áttételtik. A' mondott ős jelentésből (e notione splendoris) indulván, a' felsorolt szókat következőleg hisszük értelmezhetni: *α*) *vasár* a' *nap* szóval összetéve *vasárnap*, a' hét első napját jelenti, 's ha jól látok, a' fényes, ragyogó égi testre (*napra*, dies) vonatkozólag saj a m. *dies* (nap) solis, sive Phoebi (vasár) ἡλιε ἡμερα, der Sonne Tag, Sonntag, a' hét másod napja a' *holdének* mon-

Digitized by Google

datván: dies Lunae Mondtag (l. Calepinusnál J. I. p. 509.) α) a' *varázs*, ném. *Zauber*, saj. a. m. splendor, nitor, pulchritudo (Reiz, Liebreiz) aztán magia, incantatio az ó világ értelmében, mikoron Lucina — a lucendo dicta — a' bájos Istennő fordul elő a' varázslatoknál l. Horácz, l. Epod. Ode 5. és Görres „die christliche Mystik" czimü munkájában III. kötet. 82. lap; β) a' *boszor* összetéve a' *kán* szóval él nyelvünkben, 's *boszorkán* a. m. saga, Zauberin, venefica, incantatrix. — A' *kán* gyöknek értelmét nyomozván, azt én, összetartván a' *kém*, explorator, speculator, Spion (honnét *kémél*, respectat Rücksicht haben) 's a' *k* meglágyulván a' *gyan* (honnét *gyanu*, suspicio) gyökökkel, a' látásban, nézésben (in aspiciendo, spectando) sejtem; miszerint *boszorkán* sajátlag anyit tenne, mint lucide, clare (boszor) videns (kán) Hellseherin, clair voyante, vagy perspicax, prudens. V. ö. lat. *saga* a sagiendo dicta; a' ném. *Hexe* is, mely az angolszász: *Hag*, *Häg*, islandi *hagur*=klug szókhoz csatlakozik, ez értelemhez vezet (l. Görres idézett munkájában 84 l. 's Adelungnál Hexe alatt.) — A' szláv nyelvben a' *boszorkán* bielo nevet visel, mi sajátlag fejéret jelent, 's mivel a' természetbeni legnagyobb ellentét — fény, világosság, fehérség és sötétség — a' bűvészetben is, melly fehér és feketére oszlik, (weisse und schwarze Magie) kifejezve találtatik (Görres 88. l.) erre nézve a' *boszorkán*-ban is e' fogalmat véljük rejleni, bárminként kelljen is azt értelmezni.

c) A' *czíber* (kihangzással *czíbere*), *csíber* (honnét *csíbert*, *csíbertes*) *czubor*, *csupor* (honnét *csuporit*) *csopor* (honnét *csoport*,) *zsobor* (honnét *zsobrák*, mint az *tsz* és *tud* gyökerekből *tsz*-ák, *tud*-ák-os) beszökelvén az *m*, *czímbor* (kihangzással *czímbora*) szók a' *czíb*, *csíb*, *czub*, *csup*, *csop*, *zsob*, *czímb* gyökerekből szinte az *r* kifejlődtével támadtak, melyeknek ősjelentése a' huzás, vonásban látszik lenni, határosak levén a' *csip*, vellit, trahit, *tép*, *tip* (honnét: *tipál*, *tipáz* capillos vellit, vellicat, trahit) *czív* (honnét *czivakodik*, altercatur, rixatur, jurgatur, hadern, saj. capillos prehendit, vellicat, trahit), *zsémb* (honnét: *zsémbes*, rixator, jurgiosus, *zsíván*, latro saj. qui exspoliat, trahit aliquid ab aliquo stb. gyökerekkel. — A' mondott értelem következőleg találtatik a' felsorolt szókban alkalmaztatva; α) *czíbere* a. m. ius acidum, ab ore contrahendo dictum. β) *csíber* v. *csíbert*, honnét: *csíbertes*, claudus, saj. cui contractus est pes, manus, γ) *czubor*, iugum liciatorium, instrumentum ligneum, quo textores fila, quae stamini intexuntur, contrahunt; δ) *csupor*, honnét *csuporit* contrahit, spec. os contrahit. ε) *csopor*, *csoport* a. m. glomus, gleba a contrahendo dicta. ζ) *zsobor*, hon-

Digitized by Google

nét: *zsobrák* a. m. avarus saj. igen (*ák*) huzó (*zsobor*) huzmi ember. *η*) *cztmbor* kihangzással: *cztmbora* a. m. szövetség (alliance) contractus, societas duorum v. plurium.

d) A' dicsér ige hajdan *r* végzet nélkül élt a' nyelvben „kyrtdichtessék az ű szent neve“ (l. Kreznerics szótárában felidézve egy 1592-ki kéziratból) mondatik a' mai: „dicsértessék az ő szent neve“ helyett, mire nézve benne az *r* ujabb fejleménynek látszik. A' *dics* v. *dücs* gyöknek ősértelme egyébaránt a' fényre, világosságra vonatkozik (est in splendore, claritate) mit *disz, tisz* (tiszt, tiszta) *tis* v. *tüs*, áttéve *üst*, rokonaiból lehet főképen sejteni. E' szerint *α*) *üst, ezüst* a. m. argentum a pallore, splendore dictum — v. ö. lat. argentum, ἄργυρος ab ἀργός, albus; *β*) *disz* a. m. splendor, nitor, decus ornatus; *γ*) *tisz* kifejlődvén a' sziszegő hang mellett a' *t*, *tiszt* 1) a. m. honos, decus, laus, dignitas, officium, munus virtute comparatum, átalán officium, magistratus; 2) officiales saj. qui dignitate, munere aliquo ornatur, decoratur. Származéka: *tisztel*, honore afficit, decorat, honorat, reveretur, veneratur; ettől: a' *tiszteletendő* a. m. honorabilis, clarus, illustris; *δ*) kihangzással *tiszta* a. m. purus, átvitelesen: castus; *ε*) a' *dics* végre a. m. honor, gloria, laus hominum, maiestas, gloria, splendor Dei et beatorum: *dicsfény*, splendor, quo quis circumfunditur, fulgor igneus, quo Deus et beati circumfunduntur (nimbus.) Innét: *dicsér* a. m. laudat, celebrat, honore, laude afficit, *dicsekedik*, gloriatur, i. e. vano honore, vanis laudibus se offert, praedicat.

e) A' *ledér* és *lidér*, *ludvér* (sziszegő végzettel: *lidércz*, *ludvércz*) szókat már fenebb az ajakszellet (*v*) kifejlődésének eseteiről szólván, a' *lúd* a' *d* meglágyulván *légy* gyökerekből *r* betü kifejlődése által eredeztetők, 's ősjelentésüket a' röpülésre vivén az idézett helyen meg is határoztuk (azért l. u. o.)

f) A' *kender* ('s evvel rokon *kengyel*) gyöke a' *ken*, mely messzeterjedve él a' nyelvekben, héber: *kaneh*, gör. és lat. κανναι, κάννη, κάνη, *canna, cannabis*, perzsa: *cannab*, ném. *Hemp*, *Hennep*, *Hamp*, *Hampa*, *Hanf*, 's mivel az *r* v. *d-r* végzet emezekben hiányzik, erre nézve a' *kender*-ben sem lehet azt másnak tartani, mint a' nyelv sajátsága szerint kifejlett jelentés nélküli betü vagy szótagnak. A' mi a' *ken*, *kan*, *han* gyökerek ősjelentését illeti, azt én fenállásban, felállitásban emelés, emelkedésben sejtem rejleni — v. ö. héber *kanah*, erexit, erectum statuit, tollit in altum, *khun* erectus steti t, miszerint *α*) *kender* a. m. lat. cannabis ném. Hanf saj. herba ita dicta, quod sit erecta stb. *β*) *kengyel* a. m. stapes saj. fulcrum, quo qui equo insidere volunt,

Digitized by Google

pedes fulciunt, ut se erigere (steigen) valeant (Steigbügel); γ) *könnyü* a. m. lat. levis a levando i. e. in altum tollendo.

g) Az *odor* és *udvar* (*udor, uduor, udvor* v. *udvar* — l. az ajakszellet kifejlődésének eseteit) ugy látszik, szinte az *r* betü kifejlődésével támadtak az *odu, udu, adu, adv* gyökérből, melynek értelme nyilván az ürre (cavitas, vacuitas) vonatkozik, miszerint *adu, odu, udu*, a. m. cavedo, vacuitas, 's használtatik különösen az üres fáról (de arbore carie exesa, honnét *advas* a. m. cavernosus, carie exesus, cariosus: advas fog, ein hohler Zahn, advas kő veszprém megyében hegynek, sziklának neve). Erre nézve α) *odor* is a. m. caverna, cavum (eine Grotte) β) *udvor* v. *udvar* 1) és saj. a. m. cavum aedium*) aula hypaetra, locus in aede subdialis (der Hof des Hauses 2) mint a' lat. aula, ném. Hof átviteték a' nagy uri, királyi lakra (aula pro regia, curia.)

h) A' *mogyor* kihangzással mogyoró szinte *r* kifejlődtével támadt a' *mogy=bogy* (*bogyó*, bacca, gyökből, mely összevettetvén a' *gom* (honnét *gomoly*, *gomb*) *göm* (*gömb*, *gömböly*), *gyöm* vagy *gyön* (*gyöngy*, margarita a forma rotunda volubili dicta, *gyöngyöl*, *gyöngyölget*, convolvit) gyökerekkel a' gömbölyüség értelméből látszik fejtegetendőnek, miszerint *mogyoró* a. m. nux a forma rotunda, volubili dicta, spec. nux coryli arboris, nux pontica, avellana. Az *r* áttéve lévén a' *mirigy*, bubo, (tumor glandularum ingvinalium a forma rotunda dictus) szóban (*mirigy=morogy=mogyoró*) kitetszik, hogy azt a' *mogyoró*-ban jelentős képzőnek venni nem lehet.

i) A' *pakur* (sziszegővel ejtve *pakarócz=pakrócz*) áttéve *birka, barka, barkó* másképp áttéve lat. *caper, capra* szók a' *bak, pak, cap* gyökerekhez vitethetvén vissza, nyilván az *r* kifejlődésével támadtak, 's az *r* a' *pakar*, lat. *capra* szókban jelentős képzőnek azért nem tartathatik, mert az a' *birka, barka, barkó* szókban áttéve találtatik. A' *bak*=hircus, gyöknek ősjelentését nyomozván, mondók hogy az a' szőrre (Haar) gyapjura vonatkozik (l. 4. §. b.) 's ezt sejtjük mi a' felsorolt szókban is miszerint α) lat. *caper, capra*, spanyol *cabra*, fr. *chevre* saj. a. m. animal hirtum, villosum, lanigerum. β) *birka* a. m. ovis saj. animal lanigerum, villosum; γ) *barkó* a. m. ném. Backenbart, pofa szőr; δ) *barka* a. m. iuli,

*) A' régiek épitkezési modorában a' háznak következő részei különböztetnek meg: Vestibulum (az utczára nézö négyszegü nyilt hely) ostium (bejárás) atrium (a' család gyülhelye) alae (az atrium mellékletei) cavum aedium (az udvar) tablinum, fauces, perystilium stb. L. hist. polit. topographische Geographie des Alterthums von Carl Winderlich. Leipzig 1851. 53. l.

Digitized by Google

iulorum, ἴἐλοι i. e. tenerae lanugines, quae in arboribus flores antecedunt, ném. Kätzchen, Schäfchen. *ε*) *pakrócz* végre a. m. cento, ném. Kotze az az: opus ex lana vel pilis contextum, velum laneum, stragulum.

k) A' *makrancz* (*makranczos*) eredetibb alakja *makacs* levén, kitetszik, hogy a' *makrancz*-ban is az *r*-en kivül az *n* is kifejlett jelentéstelen betü. Többire a' *makacs*, áttéve *csökön*, és *kocson* (*kocsonya*) szókban a' keménység értelmé (notio duritiei, rigoris, der Starrheit) levén *α*) *kocson* v. *kocsonya* a. m. gelatina a gelando i. e. constringendo dicta; *β*) *csökön*, *makacs*, *makrancz* a. m. contumacia saj. durities, rigor cordis ac cervicis, honnét *csökönös*, *makranczos* a. m. contumax, refractarius, durae cervicis, halsstarrig.

l) A' m. *veder*, illyr *vedro*, m. *vidra*, ném. Water, Wasser, az ajakszellet helyett lehelet állván, gör. ὕδορ, ὕδρια, szinte az *r* betü kifejlődtével lettek a' szláv *voda*, *buda*, svéd. *vat*, ném. Wate=Wasser (Ulphilásnál Wate, aqua) a' *d* sziszegő hangra változván, alszász *weez*, m. *viz* gyökerekből, melyeknek ősjelentése a' folyó anyagra, nedüre vonatkozik. Erre nézve *α*) a' *veder*, illyr. *vedro*, lat. *hydria* ὕδρια a. m. aqua i. e. genus vasis ad aquam (fluidum) continendam; *β*) svéd *vat*, ném. *Wate*, szláv *voda*, ném. *Water*, *Wasser*, gör. ὕδορ, m. *viz* a. m. aqualis i. e. materia fluida. *γ*) *Vidra*, szláv *vidra* a. m. animal in aquis vivens spec. lutra (Otter). *δ*) Ha ide tartozik e' a' *Buda* (Magyarország fővárosának neve)? nem tudom; sejteni lehetne más neveiből. A. ném. Etzl-burg (Korabinszky szerint Budának régi német neve — l. Geog. hist. und Produkten-Lexikon. Pressburg 1768. Ofen al.) — Etel-vár ősjelentése a' vizre, a' *Buda* mellett folyó Dunára látszik vonatkozni (l. az *atal*, *etel*, *lajt* és *csal* gyökerek értelmezését) a' lat. Acincum, Aquincum (Winderlich szerint Pannoniának városa ma ó-Buda, — l. idezett munkájának 142 l.) nevezet is az aqua gyökhez vezet, szinte mint e' város nevek is: Aquileia, Aquinum, Aquisgranum; de történetbuváraink Budá-tól, Etele testvérétől állitják kölcsönözöttnek e' város nevét.

m) A' *fenyér* is az *r* kifejlődtével támadt a' *feny* gyökből, mely *fen*, *fenne*, *fin* v. *finn* alakokban él az éjszaki nyelvekben. A' *fen*, *fenne* gyök, melyhez a' *finn* népnév csatlakozik, Lehrberg szerint a. m. Sumpf, Wiese, Weide, niedrig Land (l. Slav Alterth. von Schaffarik I. k. 314 l. 5. jegyz.) mire nézve a' *fenyér* is a. m. mocsáros vizes föld, rét, legelő, 's a' *finn* népek mocsáros földjökről kapták, sőt adták magoknak a' nevet. (l. Uj. M. Muzeum 1851 XI. v. August. füzet. CDXLI. l)

Digitized by Google

u) A' *kosár*, *koszorú*, *keserű*, a' *hos*, *kosz*, *kes* gyökerekből fejlődvén a' *kas*, *guzs* (honnét: *guzsorodik*) megfordítva *zsug* (honnét: *zsugort*, *zsugorodik*) gyökerekhez csatlakoznak, mire nézve a' torquendi, contorquendi, plicandi, contrahendi, conserendi, ligandi latin igékben rejlő értelemből fejtegettethetnek, miszerint α) *guzs* a. m. vimen a viendo i. e. contorquendo dictum, honnét: *guzsorodik*, és β) *zsugorodik*, contorquetur, *zsugort* a. m. avarus ita dictus a contrahendo v. attrahendo; γ) *kas* és *kosár* a. m. corbis ex virgis lentis consertus, contextus; δ) *koszorú* a' m. sertum a conserendo i. e. ligando dictum; ε) *keserű* a. m. amarus ab ore contrahendo, contorquendo. E' családhoz tartozik a' héber *kaschar*, ligavit, ige is (l. Geseniusnál Lex. man. 910. l.)

o) A' *vezér*, arab 's török *wezir* a *vez* (honnét: *vezet*, ducit) gyökből szinte a' sziszegő hang szomszédságában kifejlődött *r* betü által támadt. A' mi a' *vez* gyök ősjelentését illeti, az következő gyökerek összesorolásából tetszik ki: *vez*, *vesz*, *vész*, *visz*, *vis*, *fosz*, *fös* megfordítva *zsiv*, *csiv*, *csíb*, *csip*, *csáb*, stb. melyekben a' huzás, vonás értelme (notio trahendi — ziehen — ducendi, aztán ferendi, portandi) levén, az e' gyökerek származékaiban következőleg alkalmaztatva találtatik; α) *csíb*, honnét: *csíbál* a. m. capillo prehenso trahit, vellit; β) *csip* a. m. extremis digitis vellit, vellicat; γ) *csiv*, honnét: *csivakodik* a. m. certat, rixatur, iurgatur, altercatur saj. capillo prehenso, et vellicato altercatur; δ) *csáb*, honnét: *csábít* a. m. trahit, ducit (führen) átvitelesen: seducit (verführen) ε) *fosz*, honnét: *foszt*, extremis digitis vellit (rupfen) carpit, aztán spoliat, expilat; ζ) *zsivány* a. m. fosztogató, raptor, rabló; η) *fösvény* a. m. avarus, huzmi, kapzsi ember; ϑ) *visz*, fert, portat, saj. huz, trahit. Tőle származik 1) a' *vissza* v. *vissza* határozó a. m. retro, miben a' huzás értelme lappang; 2) *viszony*, relatio saj. a. m. ném. Bezug von ziehen; 3) *viszály* a. m. vissza vonás, Zwietracht von entzweitrachten; ι) *vis* a. m. visz, fert, portat, baiulat, gerit; honnét: *visel* a. m. portat, gerit, baiulat (tragen) honnét: *viselet* a. m. Tracht, 's *viselős* a. m. trächtig=praegnans; κ) *vesz* a. m. sumit, (nehmen greifen, emit, (kaufen) saj. arripit, accipit, apprehendit. Származéka: *veszekedik* a. m. certat, rixatur, altercatur, saj. capillo prehenso et vellicato attercatur. A' gyök főnévül használva (*vész*, *veszély*) a. m. periculum saj. certamen (*szélvész*, certamen ventorum=procella) aztán interitus (*elvész*, interit, perit) ια) végre a' *vez* alakból van a' *vezet*, ducit qs. manu prehensa trahit, aztán dirigit, honnét: *vezér* a. m. dux, ductor, director. Igy mondjuk: taliga vezér a' deszkáról, mely az ekében a' taliga előtt jár, hadvezér, bellidux, melléknévül használ-

Digitized by Google

va: vezérürü, vezérgyeplü, vezércsillag, vezér tonál. Az arab nyelvben: *wazur* a. m. portavit, honnét: *vezir* (mely a' török nyelvben is feltaláltatik) *nagy vezir*, ki az álladalmi főtisztet, vagy a' közügyek terhét viseli (qui onus negotiorum publicorum portat) vagy a' kormányt vezeti. A' héber *wazarnak* szenvedő értelme vagyon: poenis obrutus fuit, poenis obrutus (l. Geseniusnál Lex. man. p. 291.)

11. §.

Az ajakbetük (v, b, p, f, m) kifejlődésének esetei.

Az ajakszellet (*v*) kifejlődésének eseteit már fenebb előterjesztettük. Minthogy pedig az ugyan azon müszerrel ejtett hangok, mint alább bőven látni fogjuk, egymással könnyen felcseréltetnek, erre nézve az ajakbetüknek mind azon esetekben, mellyekben a' kifejlett ajakszellet helyét pótolják, nyelvészeti értéket tulajdonítani nem lehet. — Más részről kétségtelen, hogy bizonyos hangok összeköttetése némely nyelvekben főkép kedveltetik, olyanoké t. i. melyek egymáshoz közel esnek 's a' szájban önként találkoznak, mig mások egymást természetüknél fogva kerülik. Erre nézve két oldalról tekintjük az ajakbetük kifejlődését. I. midőn ajakszellettel felcseréltetvén szelletkint jöttek létre. II. midőn ajak, vagy más osztálybeli betük szomszédságában fejlődtek ki.

I.

a) A' *hib* (honnét: *hiba*) és *seb* gyökerekről melleslegesen már fenebb megérintők, hogy amaz ugyan a' *hi* gyökből kifejlett *hiu*, *hiv* (honnét: *hivalkodik*, vacat, feriatur, otiatur) emez pedig a' *só*, *suv*=szerecsen: *sev*, sal a fluendo, diffluendo dictum gyökből a' kifejtett ajakszelletnek (*v*-nek) *b*-re változta által támadt.

b) Hason betü fejlődés által támadtak a' *nap*, socrus, és *nép*, populus, gyökszavaink a' *nő*, *nev* (honnét *nev*-el) *növ* (honnét: *növel*, *növekedik*, *növeszt*) gyökökből, melyekben a' bőség, sokaság, szaporaság értelme levén (l. a' *nő* értelmezését 2 §. B alatt) *α*) a' *nép* a. m. populus saj. multitudo i. e. multitudo unius civitatis juris consensu et concordi communione sociata; *β*) a' *nap* a. m. socrus saj. a. m. nő v. anya az az: szaporító, fajának, szaporitója.

c) A' *lib* (honnét: *liba*) a' *li* v. *le* (honnét: *liány* v. *leány*) gyökből fejlődött *liu*=*liv*, *lev* (honnét: *lev-ente*) gyökerekhez csatlakozik. Minthogy pedig a' *li* (és rokon: *zsi*, mely képzőül használtatik: *kap*=*zsi*,

Digitized by Google

vaksi, töksi) le gyökerekben, mennyire alkalmaztatásaiból kivehetni, a' kicsinség, fiatalság, gyengeség értelme rejlik, *li-ány* v. *le-ány* a. m. puella saj. fiatal any=nő az az: szaporító, nevelő, *tev-ente* — az *ente=éta, ita, inta* kicsinyítő értelmü képző: *bokr=éta* a. m. kis bokor, *csalafinta* a. m. kissé csalfa — a. m. iuvenis, erre nézve *liba* a. m, gyenge, fiatal állat, különösen: gyenge, fiatal, lud, ludfi, anserculus.

d) A' *zápor*, mondá egy valaki, a. m. *szapora* t. i. szapora esső. Nekem ugy tetszik, hogy egy eredetü a' héber *Shair*, ném. Schauer, angol shower szókkal, 's ez utóbbi alakban a' *w* átmenvén *p*-re támadt a' *zápor=*Regenschauer. Többire a' héber: *Shair* ősjelentését Gesenius in horrendo leli: *shatar*, ném. schauern, schaudern, angol to *schudder*, to *schiver*, mely igék a' test megborzadásáról (de commotione cutis in homine terrore correpto) és az időről (de commotione procellae, tempestatis) használtatnak. (L. Geseni. Lex. man. p. 966.)

e) Az *ülep* az *ül*, sedet, sitzen gyökből igyen támadhatott: *ülti* v. *ülő*, *ülv*, *ülp=ülep* a. m. Gesäss, miszerint benne a' *p* v. *ep* végszótagnak, mely az *ü-v* szelletből változott át, nyelvészeti értéke nincsen.

f) A' *küszöb* is igy támadt a' *küsz* gyökből: *küsz*, *küszö* v. *küszü*, *küszv*, *küszb=küszöb*, ezért az *öb*-nek képzői értelmét, mely nincsen, meghatáro zni nem is lehet; mire nézve ősjelentésének nyomozásánál csak a' *küsz* jöhet tekintetbe. A' *küsz* gyök a' *kas*, *kis*, *kos* áttéve: *ászk=ászok* gyökerekhez csatlakozik, melyek mind keresztbe tett dolgokról, különösen keresztbe tett fáról (de ligno transverso) használtatnak. Igy *α*) *ászok* a. m. lignum transversum, cantherius; *β*) *kis* kihangzással: *kisa*, összetételben kisafa a. m. lignum transversum keresztül álló fa, melyre a' hámos lovak a' kocsi elé fogatnak. *γ*) a' *kas*, *kos* alak határozó végzettel: *kasul*, *kosul*, és összetéve a' „keresztül“ határozóval! keresztül kasul v. kosul a. m. kreuz und quer, sus deque; *δ*) a' *küszöb* végre azon fa, mely az ajtóban keresztül tetetik (quod ex transverso in janua statuitur) limen. V. ö. lat. limen a limo i. e. obliquo.

g) A' *csereb* és *cserep*, kihangzással, mint a' nép ejti, *cserebi* v. *cserebü*, *l* és *r* végzettel: *cserebüly* és *cserepár* szinte az ajak-szellet helyét pótló *b*, *p* betük kifejlődtével támadtak. A jelentős *cser* gyök továbbá összesorolandó a' *csir*, *csor* (honnét: *csorua=csorva*) *czir* (honnét: *cztrok*, *cztrm-os*) *szir* (honnét: *szirm-os*) *szár*, *sár* honnét: *szárcsa* v. *sárcsa*) *sör* gyökerekkel, melyeknek ősjelentése a' barna v. fekete szinre vonatkozik (notio coloris fulvi, furvi nigricantis ab adu-

Digitized by Google

rendo v. bulliendo, fervendo ducta, — v. ö. *sör*, cerevisia a bulliendo dicta, *serpenyő*, sartago a bulliendo frigendo dicta, *zsír*, pingvedo a bulliendo dicta stb.) miszerint α) *cser* v. *csere* a. m. fulvus, fuscus, nigrescens; *csere-szür* a. m. barna szinü, durva posztóból készitett pórruha; 's *cseri barát* a. m. ilyen posztóba öltözött barát=Franciscanus; *csere bogár* a. m. scarabaeus saj. insectum a colore fulvo dictum; β) *csira* a. m. fulvus, furvus: *csira marha* a. m. pecus cornutum colore fulvo, furvo, nigrescente; és *csiriz* a. m. colla farinacea a colore fulvo dicta; γ) a' *csorva* melléknév a. m. fulvus, honnét *csorva homok* a. m. arena, sabulum, saburra a colore fulvo (arena fulva a' latin remekiróknál is l. Ovid. Eleg. 6. l. 4. Trist.) δ) *csir*, honnét 1) *csirok* a. m. holcus sorghum Linn. Moorhirse a colore fusco, subnigro dictum; 2) *csirom*, honnét: *csirmos* a. m. ε) *szirom*, honnét: *szirmos*, colore nigro, fulvo, fuligine infectus: *szirmos kovács* a. m. fekete, kormos, füstös; ζ) *szárcsa* v. *sárcsa* a. m. fulica a fulvo i. e. nigro, aut certe a fuliginis colore dicta; η) *sör* a. m. cerevisia a colore v. a bulliendo, aestuando dicta. ϑ) *cserebüly* 1) a. m. *csere-bök*, *cserebogár* (l. ezt α) alatt.) 2) melléknévül használtatván: *cserebüly dohány* a. m. barna szinü dohány; ι) *cserepár* a. m. fekete kapczás t. i. katona. Végre megjegyezzük, hogy a' *szerecsen*, *seracenus*, is e' családhoz tartozik, 's legközelebb áll a' *szárcsa* v. *sárcsa*-hoz.

h) A' *hasab* v. *hasáb* a' lehelet megkeményedvén, *kaszab* (honnét: *kaszabol*) is a' *b* kifejlődtével jöttek létre. A' *has* (honnét: *hasit*, *hasogat*) és *kasz* gyökerek összevettetvén a' *kés*, culter, megforditva *szeg* (honnét: *szegély*) lat. *seco*, *securis*, *szekercze* szókkal, kitetszik, miként ősjelentésök a' vágás, metzésben vagyon (est in secando, scindendo, findendo.

i) A' *sarab* is, ugy látszik, ez uton támadt a' *sar* (*saru*, *sarv*, *sarav*) gyökből, mely a' *tar* (honnét: *tarol*, *taráz*) secat, resecat, tondet, *taró*, *taru*, stipula a resecando dicta) *dar* (honnét szinte b=v végzettel *darab*, frustum a secando dictum) gyökerekkel soroltatván össze, nyilván a' vágás, metszés fogalmából értelmezendő: *saraból*=metsz, vág, nyes, tarol.

k) A' *görbe* nyilván igy támadt a' *gör* szótagból: *görög*, *görüe*, *görve*, *görbe*, mint a' *cur*-ból is a' lat. *curv*-us.

l) A' *csal* gyökből is igy lett a' *csalfa*, (*csaló*, *csalua*, *csalva*) és *csalaf*, (*csalafinta*.) Egyébiránt a' *csal* gyöknek ősjelentése az ejtésben (in labefaciendo, labifaciendo) vagyon. Határos ugyan is az: *al* (h-*alél*) *hull*, cadit gyökerekkel, melyekben az esés (notio cadendi) át-

Digitized by Google

hatólag ejtés értelme vagyon, (l. e' gyökereket fenebb 1. §. B. a.) mely fogalom aztán átvive találtatik a' *csal* igében: labifacit, supplantat, decipit.

m) A' *paripa*, sonipes, Reitpferd, gyöke a' *par* levén, a' *p* (*pa*, *ipa*) szinte kifejtett betünek látzik lenni. Egyébaránt a' *par* gyök ősjelentése a' sebes futásra vonatkozik; ez értelme van ugyan is a' *par*, *far*, *farr* rokon gyökereknek a' nyelvekben — v. ö. héber: *para* v. *parah*, ferre, cito ferri, cito currere, honnét: *pere*, onager a currendo dictus; perzsa: *parash*, equus, ném. Veredus és Pferd (l. Gesenii Lex man. p. 837.)

II.

Az eseteket vizsgálván, melyekben az ajakbetük ajak v. más osztálybeli betük szomszédságában fejlődtek ki, azt vesszük észre 1) hogy leggyakrabban az *m*, *b*, *p*, ritkábban a' *v* betük fejlődtek ki egymás közelében, miszerint az *mb*, *mp*, *mv* formák jöttek létre. Csak egykét nyelvnek összehasonlitása is kétségen kivül helyzi ez állitásunkat. Igy a' szláv *holub* eredetibb alakból a' lat. *columba*, m. galamb, a' ném. *grob*-ból a' *goromba*, a' *Laub*-ból a' *lomb m* ajakbetü kifejlödtével támadtak. A' lat. rumpo (rupi) νυμφη (nubo) szókban kifejlett *m*, 's a' régi német iratokban előforduló: Lamb, krump, darumb (Lamm, krumm, darum) 's m. *teremptette* e' helyett teremtette (l. Cserei Mihály Histor. a' Nemz. Muz. 8. füz. 337. l.) is e' törvényre mutatnak visza; mire nézve a' bimbó, bömböly, bölömb-öl, czomb, czimbora, csörömp-öl, domb, doromb, dörömb-öl, kolomp, kalimp-áz, otromba, sorompó, toromba, zalámb-ol, zörömb-öl, tompa, kámva stb. stb. szavaikban sem véljük másnak tarthatni az *mb*, *mp*, *mv-t*, mint az erintett nyelvi törvény szerint létre jötte formáknak, melyekben az eredeti gyökbetü mellett egyik v. másik, néha mint a' két ajakbetü kifejlödöttnek mutatkozik. 2) Ezen eseten kivül az *m* leginkább az *l* és *r* folyékony és sziszegök szomszédságában szokott kifejleni.

a) A' *toromba* a' *tor* (angolszász *tor*, angol *towr*, tor, fr. *tour* = lat. *turris*) gyökből támadt, elöszer ugyan az *m* (ném. Thürm, lengyel: *turm*, m. *torom* = toron v. *torony*) aztán ennek közelében a' *b* ajakbetü kifejlödése által. A' *tor* gyök alapértelme a. m. hegy, csucs, magasság (cuspis, acumen, elatum quid, prominens) — v. ö. *tör*, acinaces, *dár* (*dárda*, spiculum) *dri* (*drida*, spiculum) *dar* (*darázs*, vespa a spiculo dicta, átléve: *sudár*, honnét: *sudar-as*, in cuspidem desinens, altum, elatum quid.) Adelung szerint a' régi ném. *Thor*, *tor* is a. m. hoch, gross (L. sz

Digitized by Google

IV. 598 l.) Erre nézve α) *torom* (igy fordul elő sz. Margit életében) v. *toron* a. m. obeliscus, toron v. torony = lat. turris ab altitudine v. forma cuspidata dicta; β) *toromba* a. m. der Giebel des Hauses. Fertő melléken a' nádazók *toromba*-nak nevezik a' kévékből rakott azon részét a' tetőnek, mely vetés közben a' többinél magasabban áll.

b) A' *doromb* és a' honositott, de ezzel rokon *toromb* (*trombita*, ném. trompete, fr. trompette) kétségkivül a' némely hangszerek töredezett hangját utánzó *dor, tor, dara tara* (trarara) már Enniusnál *taratantara* (Servius ad Virg. Aeneid 9. 503. l.) gyökerekből, előbb ugyan az *m* (*dorom, torom*) aztán az oda vont *b* rokonbetük kifejlődtével támadtanak, mi annál hihetőbbnek látszik, mert a' *b* v. *p* ajakbetü, mely a' *trombita*, Trompete szókban elé tün, az izlandi *trameta*-ban maiglan hiányzik. (L. Adelung IV. k. 692 l.) Mind a' doromb, mind a' trombita töredezett hangotadó szerek: *trombita* = buccina, tuba, *dorombo* a. m. sistrum, crusma, instrumenti musici genus, quod dum pulsatur, sonum emittit fractum (dara, tara).

c) A' *tompa* sziszegővel ejtve ném. *stump, stumpf* a' *top, tup*, sziszegővel ejtve *stip, stup* (stipula, stipes, stupidus) megforditva *bat* (fr. battre, közép lat. battuere) *bet* (betü) *bot, but* (buta) gyökerekhez csatlakozik, melyek az ütés, vágás hangját utánozván, különféleképen alkalmaztatva találtatnak a' nyelvekben; α) *bot* a. m. baculus a caedendo, tundendo dictus (belga *bot*=ictus). Származéka *botol* a. m. fr. battre középlat. battuere i. e. caedere, tundere; 1) fát botolni = battre les arbres; 2) megbotolni v. botlani a. m. impingere; β) lat. *stipes* a. m. truncus a truncando i. e. resecando, caedendo dictus, *stipula* a. m. calamus frumenti a resecando dictus; γ) *buta* a' gyök megforditatván; 's sziszegővel ejtetvén lat. *stupidus*, ném. *stump, stumpf*, elvettetvén a' sziszegő, de betoldatván az *m*, *tompa* a. m. obtusus, acumine carens, átvitetvén az értelemre a. m. hebes; δ) a' *betü* a. m. fr. *type*, lat. *typus*, τύπος (α πυπτω) olasz: *stampa* a tundendo v. imprimendo, vagy ha inkáb tetszik, a. m. forma, figura, imago, az ütés, vágás értelméből fejlődvén ki az irásjegyek (betük) fogalma.

d) A' *bimbó*, ugy látszik, egy eredetü a' *bub, bib* (*bibe*) *bób* (*bóbita*) *bub, pip, pup* gyökerekkel, mire nézve az *m*, mely e' felsorolt családban hiányzik, más nem lehet, mint a' *b* szomszédságában kifejlett jelentéstelen betü. Egyébiránt az érintett családnak ősjelentése a. m. tumor max. tumor rotundus ab inflando dictus (v. ö: *puf-ad*, inflatur, *pofa*, bucca ab inflando dicta, *pöf*, superbia saj. Aufgeblasenheit, pöffeszkedik, tumet, turget, inflatur stb.) miszerint α) *bab* a. m. lat. *faba* a for-

Digitized by Google

ma rotunda, tumente dicta; β) *bibe* a. m. tumor γ) *bóbita* a. m. apex, crista *saj.* tumor in capite avium.; δ) *bub* a. m. bóbita; ε) *pup* a. m. tumor; ζ) *pip* a. m dag (hólyag a' csibék nyelvén) tumor ab inflando dictus, honnét: kihangzással *pipa*, ném. Pfeife, angol. *pipe* szvéd *pipa*, olasz *piva*, wallisi *pib* a. m. fumibulum a fumando i. e. flando dictum. Erre nézve η) *bimbó* a. m. germen plantarum a tumendo v. forma tumente, rotunda dictum.

e) A' *kolomp* az ütés hangját (sonum pulsandi, percutiendi) utánzó *kalap*, *kelep* (gör. κολάπτω, honnét: κόλαπος *colaphus*, olasz *colpo*, ném. *klapfen*, *klappen*, angol to *clap*, m. *kalapács*, malleus — az ily hangot adó állatokra is átvitetvén héber *kalab*, latrat — der Hund schlägt — honnét: *keleb*, canis a latratu dictus, m. *kelepel* v. *kerepel* a' gólya = der Vogel schlägt) gyökerek családjához tartozván, benne az *m* a' *p* szomszédságában kifejlett betünek mutatkozik. Többire *kolomp* 1) a. m. lamina a tundendo dicta; 2) crepitaculum a sono v. pulsando dictum (Blechschelle, eine Viehglocke) honnét: *kolompár* faber laminarius (Blechschmied). Egyez vele ném. Klämpner, mely a' klampen, klempen szinte e' családhoz tartozó igétöl származott.

f) A' *domb* eredetib alakja, ugy látszik, *dom*, vagy *don*, *dun*, *din*, mely élt a' *dunum* celta szóban (a. m. collis) s' fenmaradt az Augustodunum, Caesarodunum, Lugdunum stb. városnevekben (Adelungnál I. k. 1572. l.) miszerint a' *dunum*-hoz vonhatni a' ném. *Düne*, gör. Θιν = Haufe, angolszász *dun*, *dune*, fr. *dunes*, angol. *downs*, hollandi, *duynen* szókat is, mely összesorolásból kitetszik, hogy a' *b* nem tartozik a' szó lényegéhez 's nem egyéb az *m* szomszédságában kifejlett betünél.

g) A' *kámva* v. *kánva* a. m. *káva*, mely a' *kap* (kapu) *kop* (koplal) *köp* (köpü) üresség (cavitas, vacuitas) értelméből fejtegetett gyökerekhez csatlakozik, mire nézve a' *káv* levén az eredeti gyökszótag a' *kámva* v. *kánva* alakokban az *m*, *n* a' *v* ajakbetü szomszédságában kifejlett jelentéstelen betünek mutatkozik. Többire a' *káva* a. m. üresség ür 1) *lőcskáva* a' lőcsben azon űr, melynél fogva a' tengely végére illesztetik; 2) *kutkáva* a. m. puteal, bodon, kutkeritès.

h) A' *hal*, *kal*, *köl* (kölü) *tal*, *tül*, *tol*, *töl*, *szal*, *szel* egy eredetü (l. alább a' *h*, *k*, *t*, *sz* betük felcserélödésének eseteit) 's jelentésü gyökerek végén *m* ajakbetü fejlödvén ki, támadtak a' német. *Halm* lat. *calm*, (calam-us) m. *kalám* v. *kalán*, *talam*, *telem*, *tilim*, *tölöm* v. *talan*, *telen*, *tilin*, ném. *schalm* (Schalmey), franc. *chalumeau*, m. *szalm* (szalma) *szelan* v. *szelen* az *m* v. *n* áttétetvén m. *kanál*, és *töml* (*tömlő*, *tömlöcz*) alakok.

Digitized by Google

Az alapfogalom, mint már Ihre észrevette (l. Adelungnál Halm alatt) e' gyökerekben az ürre, ürességre (cavitas, vacuitas) vonatkozik (v. ö. ném. Halm, hohl, Höhle) miszerint a) ném. *Healm* (Halm, Haulm, Hielm) a' lehelet megkeményedvén lat. *calamus*, καλαμος, perzsa *calem* a' lehelet sziszegőre változván m. *szalma* a. m. res vacua, teres, et fistulosa, ut culmi frumentacei (szalma) v. stipula (*talló, tallú, tarló,*) v. calamus scriptorius (*tol, tolu, toll*) β) fr. *chalumeau* (calamus), ném. *Schalmey*, m. *tilinkó* a. m. fistula spec. fistula pastorum ex avena, arundine etc. ut poëtae volunt, primum a Pane constructa; γ) a' *kalán* v. *kanál* a. m. cochleare; δ) *tömlő* a. m. uter, utriculus a cavitate dictus, *tömlöcz* a. m. locus cavus, caverna, quo rei concluduntur = carcer. ε) *szelem* v. *szelen*, honnét: *szelencze* 1) a. m. syringa vulgaris. L. (der spanische Hólunder) ita dicta, quia ramos, surculos spargit arundinaceos, teretes, cavos, fistulosos; 2) a. m. pyxis, vasculum a cavitate dictum: burnót szelencze, pyxis tabacaria; ζ) a' *talan*, *telen* áttéve: *atlan*, *etlen* néha elvettetvén az *at, et* csak *lan len* az ür, hiány (vacuitas, inanitas, defectus) értelmével nevek és igékből tagadó, fosztó, 's ezzel rokon értelmü mellékneveket alkotó rag. határ*talan*, quod caret fine = infinitus, kéz*telen*, qui caret manu, szem*etlen*, qui caret oculo, cui deficit oculus = coecus, szem*telen*, impudicus stb. (L. mint értelmeztetik e' képző a. m. nyelv Rendszerében. 88. l).

i) A' *ter*, *gyer* rokon gyökerekből (a' *t* és *gy* felcseréltetnek egymással — v. ö. *tám* — *gyám*) lettek a' *terem*, és *gyerm* (gyermek) melyekben az *m* lényeges gyökbetünek arra nézve sem tartathatik, mert az a' nép ajkán gyakran ki is löketik (gyerek). Többire a' *ter*, *gyer* gyökerek ősjelentése a. m. struere, fingere, procreare (zeugen) gignere (erzeugen) aztán nasci, produci, miszerint α) *terem* 1) főnév a. m. domus, conclave a producendo, fingendo, struendo dictum. 2) *terem* ige a. m. nascitur, producitur, procreatur, fit, honnét: *természet* a. m. natura a nascendo dicta, *teremt* a. m. producit creat; β) *gyerek* v. *gyermek* a. m. puer v. puella saj. natus, gnatus fi, v. férfi gyermek) nata, gnata (leány gyermek) a nascendo, gignendo dicta.

k) A' *gyarm* (h. gyarmat) áttéve *megyer* szókban is az épen fejtegetett *ter*, *gyer* gyökerekhez sorolandó *gyar* (= *gyár* fabrica a faciendo, producendo dicta) látszik jelentéssel birni, az *m* pedig kifejlett jelentéstelen betünek. Az érintett (i) alatt) producendi, procreandi (erzeugen) értelemből indulva α) *gyarmat* a. m. colonia saj. locus, in quo colendo agrum aliquid producimus procreamus (*termesztünk*) s' ennyit tesz a' *megyer* is, mely honunkban több hely és táj nevében maradt fen, hajdan,

Digitized by Google

mint Konstantinosz Porphyrogeneta bizonyítja, a' magyar hét nemzetség egyikének tulajdon nevéül használtatván (l. Jerney keleti utaz. I. K. 80. l. —) Ha ide tartozik e a' *magyar*, mint Scytha colonus? — Horváth Istvánunk szerint: *mag - eresztő* — lássák történet-buváraink.

l) A *csar* gyökből — mely összevettetvén a' *cser* (honnét: cserkél) *czer* h. czerkó) *czir* (honnét. czirkál) gyökerekkel a' látás, nézés fogalmából (e notione spectandi, adspiciendi, videndi) látszik értelmezendőnek (v. ö. az *őr*, pastor a vigilando, adspiciendo dictus, gör. ὁράω, héber *raah*, vidit, adspexit, intuitus est, határos gyökereket — *m* ajakbetü kifejlödtével támadt a' *csarm* (honnét: *csarmalódik*) miszerint a' felsorolt gyökerek származékai következöleg értelmeztethetnek α) *cserke* és *cserkó* v. *czerkó* madárneve, mely a' méhkasokat megcserkéli, lesi, keresi, Honigkukuk, cucullus *indicator*, honnét: *cserkél* a. m. speculatur, adspicit, observat, speculatur quasi ex insidiis, observat insidiose; β) *czir*, honnét: *czirkál* a. m. spectat, intense speculatur, explorat, quaerit, 's használtatik az éjjeli őrök s' vadászokról; γ) *csarm* v. *csarma*, honnét: *csarmalódik* hihetőleg a. m. adspicit aliquem cum affectu i. e. oculis intortis, mit a' hizelegve könyörgők szokván tenni, Dunán tul ez értelemben használtatik: flagitat, rogat (demande quelque chose affectueusement).

m) A' *gőz*, *guz*, *güz* (honnét: *gőzü*, *gözi*, *güzü*) gyökerekből lett a' *guzm* (honnét: *guzm-ol*) *güzm* (honnét: *güzmöl*, mummeln), héber *ghazam*, rodit, vorat. pascitur, alak, melyben az *m* jelentős betü azért nem lehet, mert a' *moguz*, *mokuz* v. *mókus*, sciurus a rodendo, vorando, depascendo dictus, főnévben áttéve találtatik. — Többire *gőzü*, *güzü* a. m. mus rattus a rodendo dictus; (l. az *ízék* értelmezését).

n) A' *kucs*, *gucs* gyökerekből, melyeknek alapértelme a' szörre vonatkozik (határosak a' *kacz*, honnét: *kaczagán*, *kecs*, honnét: *kecske* gyökerekkel) *m* betü kifejlödtével lett a' *kucsma* v. *gucsma*, pellis, villus, ném. Pelz, melyet jelentős betünek v. képzönek venni szinte azon egyszerü okból nem lehet, mert az a' *macska* szóban áttéve találtatik. A' mondottakra nézve α) *kucsma* v. *gucsma* főnév 1) a. m. szőrös téli süveg; 2) melléknév: gucsma sapka a. m. bagó sög v. süveg (l. ezt a' *bak* értelmezésénél β) *macska* a. m. felis, catus a pilis, villis dictus (a' bolgár szlávok nyelvében: *mecska* v. *meczka* a. m. ursus a villis, pilis, dictus, qs. villosus, pilosus, honnét: *macskás* a. m. szőrös, ettől *macskásodik* a. m. szőrősödik; γ) *kaczagány* a. m. vellus, villus *szörös bör*, melyet ős időben diszöltönyül hátukon viseltek a' hősök; δ) *kecske* a. m. caper, capra a pilis hirsutis dicta (l. lat. capra, m. birka, bak szók értelmezését.)

Digitized by Google

12. §.

A' nyelvbetük (*d, t, ty, n, ny, l, r* kifejlödésének esetei.

A' viszonyt viszgálván, melyben a' nyelv betük a' más, v. saját osztálybeliekhez állnak, Hoefer megjegyzi, hogy a' *d* nyelvbetü az *n*, leginkább pedig az *t, r* elött fejlik ki (l. Beyträge zur Etymol. 232, és 246 ll.) A' nélkül, hogy mi e' viszonyt mélyen fekvő alapjaiban vizsgálnók, bizton állithatjuk, hogy a' nyelv betük többszer lényegtelenekül állnak több szavainkban, 's a' Hoefer által felállitott törvényt követi nyelvünk is, vagy is az *n*-et kifejlödve látjuk a' *d* és *t* szomszédságában (önt a' régi *öt helyett*, honnét: *ötevény, ötvös; pázsint = pázsit;* ném. Kater, m. *kandur; rátotta* v. *ránťotta; csügg* v. *csüng; félénk* v. *félék; szövendék* hajdan: *szövedék*, ma áttéve: *szövétnek*) a' *d* és *t* betüket viszont az *n* mellett (ném. fein m. *fáint-os, paszománt = paszomán.*) Továbbá a' *d, t* betüket kifejlődve látjuk az *l*, főleg a' sziszegők közelében (v. ö. *arasz = araszt; válasz = választ*, és a' *fosos* helyett közbe szurt *t*-vel *fostost* szoktunk ejteni).

a) A' *föld, balt* (balta) *péld* (példa) szókban én a' *d, t* nyelvbetüket kifejletteknek nézem a' *föl, bal, pél* gyökerekből, melyekben a' metszés, hasitás értelmét (notionem scindendi, findendi, separandi — v. ö. *fal*, paries ita dictus, quia utroque aedium latere domum unam ab alia, cubile unum ab alio dirimit, separat, findit, *válik*, separatur saj. finditur, scinditur, héber *palach*, fidit, spec. sulcavit terram, *palah*, separatus, distinctus est, *palad*, secuit, sanscr. *phal*, separare stb.) sejtem, miszerint *α*) *fal* a. m. paries (l. ezt fenebb) *β*) *bálvány* a. m. idolum saj. truncus arboris a caedendo dictus: Kapubálvány a. m. latus ostiorum ex lapide, v. ligno ita dictum a caedendo, bálványisten, idolum saj. truncus faragott kép, sculptile, figmentum; *γ*) *balta* a. m. securicula a secando, scindendo dicta; *δ*) *föld* finn *pelto* (l. uj m. muzeum 185½-ki III-ik füz) ném. *Feld* 1) a. m. terra, quae colitur i. e. finditur, aratur, tehát: ager szántó föld, többesben: szántó földek, agri, ném. Feldruss, campus, honnét: föld népe, populi v. gentes terrae, κατεζοχεν agrestes (falusiak); 2) szélesebb értelemben terra, regio: kanahán földe, német föld = ország, regio; 3) terra alicui subdita = possessio: barát földe; 4) terra firma, continens opp. mari száraz föld; 5) orbis terrarum, opp. coelo: ég, és föld. 6) humus, solum terrae: földön hál, hever; 7) terrae elementum, partes terrae stb. Ettöl kölcsönzi értelmét *ε*) a' *falu* pagus, vicus oppos. urbi i. e. villa, domus ruri i. e. agri colendi, et fructuum condendorum causa constituta: falun ruri, falusi, ruralis, rusticus. *ζ*) *példa*

Digitized by Google

ném. Bild (régi iratokban *pilida, pilide*) a. m. forma, figura, imago a scindendo, fingendo dicta, különösen nyelvünkben: imago, specimen alicuius rei, exemplar, exemplum, quod ab aliquo sumitur ad imitandum v. fugiendum.

b) A' *bárd, párt, borotva* szók gyökerei a' *bár, pár, bor* (=bal, honnét: balta l. a) alatt) levén, bennök is a' *d, t* kifejlett jelentéstelen hangnak mutatkozik, 's a' vágás, metszés értelméből α) *bárd* a. m. securis a secando dicta; β) *párt* a. m. secta, scissio i. e. in partes itio, seitio; γ) *borotva* a. m. novacula i. e. culter rasorius a secando dictus (l. ezt fenebb).

c) A' *kold, koled* (h. koldus, koldul, koledál) a' *kol* (héber *kol* vox, sanscr. *kal* sonare, gör. καλέω, κέλομαι, lat. *calo* calare unde calendae, angol to *call*, m. *kál*-t = kiált) gyökből *d* betü kifejlödtével támadván: *koldus* a. m. mendicus, a clamando, vociferando dictus, *koldul, koledál* a. m. mendicat saj. clamat, vociferatur.

d) A' *vért*, és *bört* (finnlapp: pörtte a. m. carcer — (l. Schaffarik. slav. Alt. 235. l.) kifejlödvén az *n* is, *börtön*, áttéve: *bátor*, és *tábor* szavainkban a' *t* szinte kifejlett jelentéstelen betünek mutatkozik; bennök a' gyök szótag a' *vér, bör, pör, bár* levén, melyek összevettetvén a' *vár* (héber, *birah* arx saj. fortis, munita = castellum, perzsa. *baru* arx, murus castellum, sanscr. bura, buri, pur gör. πύργος, és βάρις (l. Gesenii Lex. man. l. 142) szókkal, az erő, erősség, erősités (notio virium, fortalitii, fortificandi, muniendi,) fogalmából értelmeztethetnek, miszerint α) *vár* a. m. arx saj. fortis, munita, castrum, fortalitium, munimentum, locus muris munitus, quo nos inclusi tuemur; β) *vért* a. m. lorica saj. munimentum corporis, quo corpus adversus vim munitur: γ) *tábor* a. m. locus vallo munitus, quo se milites recipiunt = castra; δ) *börtön* a. m. locus muris munitus, quo facinorosi clauduntur; ε) *bátor* a. m. securus, tutus saj. munitus, fortis, es strenuus, mely szinte, mint eredetibb alakja (bár, ámbár, habár) kötszóul is használtalik nyelvünkben, (bátor, ámbátor = quamvis).

e) A' *galand*, és a' *d* meglágyulván *kalangya* összevettétvén a' *gelim* (= *galam, kalam*, szláv. *galon, galun, kalaun*) szóval, kitetszik hogy bennök a' *d* (és *gy*) betü, mely a' *gelim, galam* alakokban hiányzik, a' szó lényegéhez nem tartozik; de az *m* is a' *gelim, galam* szókban csupa kifejlett betü, mely a' *d* természeténél fogva *n*-re változott. Erre nézve a' gyökszótag (*gal, kal, gel*) egyedül az, melyen a' szónak ősjelentése nyugszik. A' felsorolt gyökerek alapértelmét nyomozván, ugy látszik, az a' hosszuságra (extensio, longitudo) vonatkozik, a' *gal, gál* (gála v. gálya) *gel, gil* (geleszta, giliszta) *gól* v. *gólya* (góla v. gólya) gyö-

Digitized by Google

kerek hosszú nyulánk tulajdonságu tárgyakról használtatván. Igy α) *gálya* fr. galeere hajó neme, quinqueremis saj. navis longa; β) gólya a. m. ciconia a longo, protenso collo dicta (Langhals); γ) *geleszta* v. *gilleszta* a. m. taenia a longitudine dicta; a' *gelesz* = *galasz* alak megfordítatván *szalag*, és δ) *galand* a. m. taenia, fascia (fr. bandellettes longues); ε) *gelim* és *kalangya* a. m. acervus manipulorum frumenti in longitudinem constructus.

f) A' *hold, kolt* v. *kolty* (koltyag) a' *d* meglágyulván *hölgy* szókban sincs jelentése a' *d, t, ty, gy* betüknek, a' gyökszótag a' *hol, höl*, a' lehelet megkeményedvén *kol* levén, melyek a' *hal* (honnét: halaványy, pallidus) *gal gel (gala, gele*, honnét: galagonya, gelegenye) *gyol* (végül) sziszegővel ejtetvén *gyolcs*) fejérség fogalmából (v. ö. gör. γάλα, lac ab albedine dictum) értelmezendő gyökerekhez csatlakoznak, miszerint α) *hold* a. m. luna a pallore v. albedine, luce dicta; β) *hölgy* 1) és átalán, quod album, candidum est: hölgy menyét a. m. mustella candidissima i. e. herminea; 2) a' fejér népre alkalmaztatván a. m. domina illustris (Dame) sive sit nupta sive non, néha a. m. amasia, sponsa; γ) *koltyag* v. *kótyag*, (*kolcsag, kócsag*) a. m. ardea garzetta, fejér tolláról nevezett madár neme; δ) *gyolcs* a. m. tela alba, candida subtilior = syndon. ε) *galagonya* v. *gelegenye* a. m. alba (gala, gele) spina, (gonya, genye) fr. aubepine, gör. ακανθα λευκή.

g) A' *család* és *cseléd*-ben sem tartom én jelentős képző v. gyökbetünek a' *d (ád, éd)* nyelvbetüt. Ha jól látok, a' *csal, csel* gyökszótagok határosak a' *szál, száll*, considet, subsidet) és *tel* (honnét: telep, telepszik, települ, telepedik, considet) *tal* (honnét: talp, planta pedis ita dicta, quod ei insistimus) gyökerekkel (a' *t*, és sziszegő hangok felcserélődésére nézve: v. ö. *tám* = *sám*, *támfa* = *sámfa*, l. alább) miszén a' *család*-nak eredeti jelentését a' vándornépek letelepedésében, egy vidék v. tartománynak birtoklás végetti megszállásában hiszem keresendőnek. E' szerint α) *család* annyi volna 1) mint familia saj. azon személyek együtt véve, kik egy sátorban v. társaságban valahol letelepednek, megszállanak (eodem contubernio utuntur, simul habitant) tehát férj, nő, gyermekek és ezeknek háznépeik. 2) szélesebb értelemben, kik egy nemzetségből származnak; 3) legszélesebben kiterjesztetik az egész nemzetre: nemzetcsalád; β) *cseléd* a. m. famulus, átalan, qui est ex familia, befoglalván az égész háznépet (Gesinde, Leute; *cselédeim* = meine Leute) különösen a. m. servus v. serva ex familia (Dienstleute).

h) A' *beszéd* gyöke a' *besz* levén (gör: βαζω, βαυζω a. m. beszélek, loquor) ugy látszik, benne a' *d* betü a' sziszegő (*sz*) természe-

Digitized by Google

ténél fogva fejlett ki, mint azt kifejlődve látjuk a' sziszegők mellett számos szavainkban; v. ö. *barázda*, sulcus agri saj. incisio agri, *parasztt*, rusticus saj. agricola a' *baráz*, *parasz* három betüs gyökökből, melyeknek értelme: secare, scindere, scindere terram = arare, a' *bar*, *par* egyszerü gyökökből támadván, melyek a' *párt*, *borotva*, héber *bara* cecidit, secuit, secando effinxit áttéve: *ábra*, figura. effigies szókban nyilván ez értelemmel birnak.

i) A' *bodza* a' *bod*, *büd* (büdös) vagy *boz* = *büz* héber *beosch* gyökerekhez vitethetvén vissza, ha a' *boz* alak vételik gyökszótagnak (a' bécsi codex 102 l. *bozfa* a. m. sambuca) benne a' *d* nyilván kifejlett betünek mutatkozik. Többire a' *boz* héber *beosch* foetuit, foetor, *bazs* (honnét: bazsa rózsa) *büs* v. *büs* beszökellvén az *r* (mint a' *borza*, *bozza*, *bodza* is mondatik *borzá*-nak), *bürs* (birsalma v. körte) *bors* (borsfü, borsika) gyökerek ösjelentése az erös szagra, illatra (odor, fragrantia) vonatkozik, minthogy azokat oly tárgyakról látjuk használtatni, melyek erös, többnyire kellemetlen szaguk 's kigőzölgésökről ismertetnek. E szerint *borza*, *bodza* v. *borza* a. m. planta a gravi odore dicta (bodzafa, sambucus) miért származéka: *bodzás* a' büdös lábra is átvitetik (bodzás lábu a. m. podagrás).

k) A' *fánk* eredetibb alakja, ugy látszik, *fak*, mely összesorolttatván a' *bag* (héber 's perzsa *bag* cibus) *bek* phrig. βέκος, panis) *pog* (honnét: pogácsa) *pák* (honnét: pákász, cupes, catillo; pákosztos, naschhaft, pákosztol) *fag* (honnét: gör φαγειν, edere, vorare absumere) gyökerekkel, kitetszik, hogy benne az *n* nem eredeti, hanem a' *k* mellett kifejlett jelentéstelen betü. Többire e' gyökcsalád értelme az evésben (in edendo, vorando, absumendo) levén *fánk* és *pogácsa* saj. a. m. panis a pascendo i. e. comedendo, absumendo dictus.

l) A' *szalonka*-ban is kifejlett betünek tartom én az *n* betüt, miszerint eredetibb alakjául vetetvén a' *szálka*, 's ez összesorolttatván a' *szálka* áttéve: *kalász*, spica, arista a cuspidibus, *köles*, milium ab aristis, *kelevész*, hasta a cuspide v. pungendo dicta, szókkal, ugy látszik, a' *szalonka* ősértelme a' hegyes orra vonatkozik: *szalonka* = scolopax, (ném. Schnepf) a rostro longo et cuspidato dicta spec. scolopax rusticola Linn.

m) A' *tonka* (a *t* átmenvén sziszegőre *csonka*, megforditva *koncz*) nyilván a' *tóka* és *tag*, megforditva *gat*, *kot* (honnét: kótis) gyökerekhez csatlakozik; mire nézve benne az *n*, mely az eredeti gyökszótagban hiányzik, szinte kifejlett jelentéstelen betünek mutatkozik. Többire a' *tak*, *tok*, *tag* gyökerek az ütés, vágás hangját (sonum tundendi, pulsandi, per-

Digitized by Google

cutiendi, caedendi) utánozván α) *tóka* a. m. faharang, simantrum a pulsando, percutiendo dictum; β) *kótis* a. m. ütő, verő: harang v. mozsár, *kótisa* a. m. verője (l. Kresznerics szótárában); γ) *tag* a. m. membrum a caedendo, dissecando dictum, honnét: *tagol* 1) caedit, verberat; 2) dismembrat; δ) *tonka, csonka* a. m. truncatus, mutilus, mancus; ε) *koncz* a. m. frustum a dissecando, dismembrando dictum, honnét: *konczol, felkonczol*, in frusta discindit, dissecat, dismembrat.

n) A' *barona*-ban az *n* kifejlett hangnak vétetvén, a' *bar* gyök az, melyhez a' szó jelentése kötve vagyon, miért csak is ez jöhet vizsgálat alá az értelem kutatásánál. A' *bar* gyök, ugy látszik, egy eredetü a' *bér*, megforditva *réb, rép, rip* lehelettel *hrib*, a' lehelet megkeményedvén, *krib, grib* gyökerekkel, mellyekben a' hegy, csúcs (cuspis, acumen — v. ö m. répa, ném. Rübe, lat. rapa a radice cuspidata dicta) 's magasság értelme (notio alti, elati) levén sejthető α) *barona* a. m. occa saj. instrumentum ferreis cuspidibus (dentibus) constans; β) a' *hrib, krab, krip, grab, greb* = *gereb* alakok főleg a' szláv nyelvekben vannak elterjedve, nyelvünkben a' *geréb* 1) a. m. spina dorsi i. e. contextus vertebrarum in corpore animali, sic appellatus, quod ipsae vertebrae in suo contextu processus utrinque ostendant spinis haud absimiles, gör. ἄκανθαν (l. Calepinusnál); 2) a. m. agger ab altitudine dictus. Ide tartoznak 3) *gereben* (illyr *greben*, szláv *hreben*) a. m. pecten ferreis cuspidibus (dentibus) constans pro lino purgando, és 4) *gerebtye, grábtya* (illyr. *grebtye, grablye*, szláv *hrable*) rastrum saj. instrumentum ferreis v. ligneis cuspidibus (dentibus) constans pro foeno, stramine contrahendo; γ) magas, kiálló dolgokra, különösen hegyre (mons) alkalmaztatva találtatik a' *ckrb, chrib, krib* a' vindek nyelvén a. m. hegy, és a' *ckrbt* = *kárpát* is a. m. hegy mons (l. Schaffarik slav. Alterth. I. B. 248 l.) 's annyit tesz végre a' szinte e forrásból eredt ném. Berg, 's a' sziszegővel ejtett m. *bércz* clivus, iugum montis saj. locus arduus, altus, 's mely értelme (notio altitudinis) az áttételes *árbocz*-ban még inkább szembetünik.

o) Az *ánk, énk*, az *n*, v. lágyabban *ny* áttétetvén *ékon, éken* = *ékony, ékeny* nagyitó értelmü képzők egy eredetüek levén a' szinte nagyitó értelmü *ak, ók, ök* képzőkkel, kitetszik, hogy amazokban az *n* v. *ny* kifejlett betünél egyéb nem lehet, miszerint a' *félék, félénk, féléken* v. *féléken*y közt értelemre nézve semmi különbséget észre nem vehetni. Többire e' képzőkben a' nagyság, bőség, sokaság értelme a' *k*-hoz csatlakozik, mely ugylátszik, egy a' *k*-val (*k, ak, ek, ok, ök*) mely képzőragul szolgál a' többes szám alanyesetében (ház-*ak*, ember-*ek*, tyuk-*ok*, ökr-*ök*) az előtte álló önhangzó (*á, é, ó, ő*) pedig, midőn e' képzők igék-

Digitized by Google

hez járulnak, az *ó ő* részesülő képzőkből; midőn nevekhez, az *u, ü* minőség képzőkből alakult át, igy: tud-*ák*-os a. m. sokat (k) tudó, mintha volna: tud-*ók*-os; félé*nk*, v. félé*keny* a. m. nagyon, nagy mértékben (*k, nk, keny*) félő; szem-*ők* a. m. nagy (k) szemü; száj*ók* v. száj*bók* a. m. nagy (k) száj-*u*; has*ók*, hasp*ók* a. m. nagy (k) has-u; pof*ók* a. m. nagy pofu, pofáju; pir*ók*, kinek a' pir nagy mértékben tulajdona.

p) A' *fencz, fincz, vincz, pincz,* az *n* átvettetvén: *ficzán, ficzam* gyökerek eredetibb alakja, ugy látszik, *fecz, ficz, picz, vicz,* mely utóbbi előhanggal ejtve (*evícz*) él a' nyelvben (*evíczkél*) mire nézve bennök az *n* vagy *m* nem eredeti, hanem kifejlett betünek tartandó. Ősjelentése e' gyökcsaládnak az ugrásra, ugrálásra vonatkozik; miszerint *α*) *fencz* a. m. saltus, csak összetételben él a' *buk* (bukik, inclinatur, submittit caput) gyökkel, 's igy *bukfencz* a. m. saltus, qui fit sublatis pedibus, ac capite submisso, inclinato (fr. culbute); *β*) *fincz*, honnét: *finczál, finczász, finczáros, vinczár, vinczáros* a. m. subsultat, átvitelesen: petulcit, lascivit; *γ*) *ficzán*, honnét: *ficzánkol* a. m. ugrándoz; *δ*) *ficzam*, honnét: *ficzamik, ficzamodik, ficzamul* a. m. luxatur (kificzamodik = kiugrik); *ε*) *pincz* honnét: *pinczke* játék neme, melyben egy, két végén vékonyabbra faragott fácskát a' játszó gyermekek ütés által felugratnak; *ζ*) *evícz*, honnét: *evíczkél* a. m. subsultat.

13. §.

A' torok betük (*g, gy, k*) kifejlődésének esetei.

A' torok betük természete 's történetére nézve következő észrevételeket tettük: *a*) imént láttuk (a' *barona* értelmezésénél) hogy a' *g* torokbetü a' *gereben, geréb, gereblye* szókban a' torokszelletet (*h=g, k*) képviselvén, nyelvészeti értékkel nem bir, mit már Adelung is észrevett a' német nyelvben (l. Szótára II. köt. 383. l. és a' k-ról 1458 l.); *b*) a' nép ajkán divatos *rozmaring, szömörcsing*-ben nyilván kifejlődni látjuk a' *g* betüt az *n* mellett (rozmarin, szömörcsin); *c*) némely szók végén a' *k* és *g* torokbetüket sokszor elvettetni látjuk a' nélkül, hogy a' szókjelentésükben valami hiányt szenvednének! *tájék=táj; tajték=tajt* v. *taj; vakondok=vakond; szemöldök=szemöld; köpönyeg=köpeny.*

És ezekből azt hisszük következtethetni, hogy a' torokbetük is többször nyelvészeti érték nélkül állván a' szókban. kifejlett betüknek tekintendők. Lássunk erre is példákat a' szónyomozásnak összehasonlító v. összesoroló módja szerint.

Digitized by Google

a) A' *kerék, karika, korong* szavainkban, melyek nyilván a' *ker, kar, kor=kör*, circulus, rota a volvendo, rotando in orbem eundo dicta (a' *kör* ősjelentése a' hangban van, melyet gömbölyü testek a' földön *gurulván* adnak) gyökerekből támadtak, az *ik, ika, ong* végzeteket jelentős szótagoknak, betűknek azért nem tartjuk, mert a velök egy eredetü 's jelentésü *rokka* és *kukor*, (honnét: *kukorodik*) *kunkor* (kunkorodik) héber: *kikkar*, circus, circulus gyökerekben a' *k* betü áttéve találtatik. Többire a' felsorolt gyökerek 's azoknak származékai következőleg alkalmaztattak a' nyelvben; *α*) a' *ker* alaktól van: *kereng*, vertitur, volvitur, in orbem it, *kerdül*, vertigine corripitur (szédül) qui enim hoc capitis morbo afficitur, ob oculos eius vorticosa quaedam ac rotatilia circumagi videntur; *kerék*, orbis, rota a volvendo v. forma rotunda dicta, *kerit* circumdat, *kerül*, circuit, ambit; *kerge* melléknév, qui vertigine afficitur; *kergeteg*, vertigo stb.; *β*) a' *kar* alaktól van: *karé*, *karaj*, *karám*, *kartma* stb.; *γ*) a' *kor* főnévül 's határozóul használtatik, átvitetvén az időre, miszerint értelme a. m. tempus (spatium temporis, aetas) a vertendo volvendo dictum, v. ö. héber: *dor* és *opan* rota, *open*, tempus; gör. *περίοδος*, 's egyéb az időt jelentő szókat, melyek sajátlag *kor*-t = *kör*-t jelentenek, mint a' lat. annus, honnét annulus. Mint határozó régi nyelvemlékeinkben *t* (kor*t*, mikor*t*, mikoro*tt*), ma *on* (mikor*on*, akkor*on*) raggal toldva, legtöbbnyire a' nélkül (mikor, akkor, hat órakor) fordul elő. A' *kor*-ból van a' *korong*, rota, kül. rota figuli; *δ*) a' *rokka* (olasz: *rocca*, spanyol: *rucca*, l. Calepin. T. II. p. 347) a. m. rota, Rad, különösen: Spinnrad, colus; *ε*) a' *kukor-odik*, v. *kunkorodik* a. m. contrahitur, in formam rotundam coit, convolvitur, conglobatur. Ide tartoznak a' lat. *circus*, *circulus*, héber: *kikkar* is, 's igen nagy serege a' szóknak különféle nyelvekből.

b) A' *kéreg* a' *k, g, gy*-re változván 's az *n* betoldatván *göröngy*, áttéve: *gyürke* szók visszavitethetvén a' keménység (durities) fogalmából értelmezendő *rög* (lat. rigeo, rigor, rigidus) megforditva *gör, kör = kér, gyür* gyökerekhez bennök a' *g, gy, -ngy, k* kifejlett hangnál egyéb alig lehet, miután az egyszerü *rög, rig = kér, gyür, gör* gyökereken nyugvó érintett alapértelem általuk legkevesbé sem módosítatik, 's a' *rög* használatában is épen az, a' mi a' *göröngy* t. i. *α*) *rög*, és *göröngy* a. m. soli gleba a duritie dicta, 's *rögös* a. m. göröngyös, 's emez attól csak e' származékában: *rögzik*, honnét: *rögzött* tér el, átvitetvén ez az akaratra, 's idő folyás által megerősödött szokásokra, miszerint: megrögzött akarat = obfirmata voluntas, megrögzött bünös = qui in peccando est obfirmatus; megrögzött szokás, inveterata consvetudo, stb.; *β*) *kéreg*

Digitized by Google

a. m. callus saj. res dura instar corticis (a fának kérge, cortex arboris) aliusve rei durae, fr. *grignon*; γ) *gyürke* a. m. res dura, crusta, különösen a' kenyér gyürkéje a' sütés közben belöle kiforrott kemény rész, ném. Brodrand; származéka: *gyürkés* a. m. durus, rigidus instar corticis, aliusve rei durae. Igy: gyürkés haju a' dunántuli nyelvjárásban: qui duros, rigidos capillos habet.

b) A' *világ*-ban, mely a' *vil*, *vill* = lux, splendor, fulgor (honnét: *villám*, fulgur, *villog*, splendet, fulget, micat, rutilat, *villik*, *villó*, *villany* stb.) gyökből támadt, a' *g* v. *ág* végzetet jelentős képzönek szinte azon okból nem vehetni, mert az a' *vigály*-ban áttétetik. Többire a' mondott fogalomból; α) *világ* 1) a. m. lux, lumen i. e. res splendorem diffundens. Igy mondjuk: napvilág, gyertyavilág, 's tétetik a' szem helyett is, mint a' lat. lumen pro oculo, miszerint világtalan a. m. lumine i. e. oculo carens; származéka: világos, lucens, lucidus, világit = illustrat. 2) *világ* némely nyelvjárásokban *velág*, mely alakhoz a' *t*-vel toldott ném. Welt közelit, a. m. mundus κόσμος i. e. splendore circumfusa, elegans (v. ö. lat. mundus = purus, nitidus, gör. κόσμος, elegantia, ornatus, nitor, pulchritudo) ornata totius universi machina; származéka: *világi*, mundanus = quod est mundi, quod est ex mundo, qui rebus mundanis studet stb.; β) *vigály*, honnét: vigályos ellentéte annak, a' mi sürü, 's homályos, tehát laxus, rarus (schütter) dilutus v. illustratus, fr. éclairci, saj. a' min a' világ (lux, ném. Licht) könnyen áthat, 's főleg az erdészetben muszóul használtatik: vigályos erdő, mely vigályitatott az az: vágás által ritkitatott; v. ö. a' ném. lichten, 's fr. *éclaircir* igéknek ily használatát: einen Wald lichten, éclaircir un bois.

d) A' *tuskó*, *tusak*, *deszka*, áttéve *üstök*, a' *tus*, kihangzással *tusa* (az *r* kifejlődvén *tuzsár*, áttéve: *torzs*, *torzsa*, *törzs*) megfordítva *csat*, *csata*, *csut*, *csuta*, *csutka* gyökerekből a' *k* (*kó*, *ka*, *ök*, *ak*) kifejlődtével támadtak, 's hogy bennök a' *k*-nak nyelvészeti értéke nincsen, abból sejthetni, mert a' *tus*, *tusa*, épen az, a' mi a' *tuskó*, 's Dunántul a' kukoriczának tusát, tusáját, tuskaját v. tuskóját különböztetés nélkül ejti a' nép nyelve. A' *tus* gyökerek jelentését a' mi illeti, az, mennyire felsorolt rokonaiból 's a' vele határos *tar*-ból (honnét: *tarol*, secat, resecat spec. aristas, calamos agrestes, *taráz*, decalvat aristas, *tar*, calvus, depilis) kivehetni, a' vágás, metszésre vonatkozik, (est in secando, scindendo caedendo); miszerint α) *tus* a. m. quod resectum, abscissum est, pars rei, quae abscissa, resecta est; *seprütus* a' seprünek azon fele, melyen a' nyirágak elvagdalvák; β) *tusa* 1) a. m. *tus*, quod resectum, abscissum est; *seprütusája* a. m. *tusa*; 2) *tusa* a. m. lucta, pugna, certamen saj. vag-

Digitized by Google

dalkozás, honnét: *tusakodik* a. m. pugnat, certat, luctatur saj. vagdalkozik; γ) *tusak* és *tuska* v. *tuskó* 1) a. m. quod resectum, abscissum est; különösen *kukoricza tuskó* a' szárról letört, levágott fej a' szemnek lezsurmoltatása után; 2) a. m. *truncus* arboris a' truncando i. e. amputando, resecando dictus, stipes, validus fustis humi defixus, átvitelesen mint a' lat truncus, és stipes a. m. homo stolidus, insulsus, stupidus, fatuus; δ) a' *törzs* is a. m. truncus arboris.; ε) a' *tuzsár* némely nyelvjárásokban (Tolna megye' Iregh vidékén) *kaputuzsár* a. m. kapubálvány, vastag fatörzs a' kapuhoz állitva kétfelül; ζ) *torzsa* a. m. caudex i. e. truncus, caulis; η) *csata* a. m. pugna, certamen, praelium saj. caedes, vagdalkozás; ϑ) *csuta* 1) melléknév a. m. resectus, abscissus, curtus, igy: csutafarku ló, melynek elvágott, megkurtitott farka van; 2) *csuta, csutka* a. m. petiolus, ex quo fructus pendet, a resecando, abscindendo dictus (Fruchtstiel); 2) *deszka* (cseh, szlav: *deszka*) a. m. asser v. assis saj. tabula sectilis; ι) *üstök* a. m. caesaries a caedendo (sive crebra caesione) resecando dicta.

e) Ha jól látok, a' *serke, csirke, csirka* (honnét: csirkádzik) *szarka, zerge* szavainkban a' *k, g* vagy *ke, ka, ge* végzeteket szinte nem vehetni jelentéssel biró hangoknak, vagy képzőknek, miután a' *k*-t a' szinte e' családhoz sorolandó *szikra* szóban áttéve találjuk. Erre nézve a' gyökszótagok, melyeken e' család ősértelme nyugszik, a' *ser, csir, szar, zer* volnának, melyekben én e latin igékkel leghelyesbben kifejezhető értelmet sejlem: erumpit, prorumpit, pullulat, exsilit, subsilit, subsultat, miszerint α) *serke* a. m. lens (lendis) i. e. ovum pediculorum capillis adhaerens, ita dictum quod ex eo pediculi erumpant, prorumpant, propullulent i. e. generentur. Származéka 1) *serked, serkedez* a. m. erumpit, prorumpit, prosilit spec. erumpit sangvis ex corpore animali v. aqua e fonte; 2) *serken, felserken* a. m. evigilat, expergiscitur, erumpit dormiens e somno, exsilit, surgit, honnét: *serkent* a. m. excitat suscitat, expergefacit, excitat e somno, incitat aliquem ad aliq.; β) *csir, csira* a. m. germen ab erumpendo dictum honnét: *csirádzik*, germinat, pullulat planta; γ) *csirka*, honnét: *csirkádzik* a. m. hajnalodik az az: solis radii erumpendo dispergere incipiunt tenebras; δ) *csirke* a. m. pullus gallinaceus ita dictus ab erumpendo, prorumpendo i. e. ex ovis prorumpendo; ε) *szar*, excrementum, stercus hominum, aliorumque animalium ita dictum, quod ex alvo erumpat, prorumpat; ζ) *szarka*, madár neme, a. m. pica, corvus pica, Linn. *Elster* a subsultando dicta; η) *zerge* állat neme: Antilope a saliendo dicta. ϑ) *szikra* a. m. scintilla saj. igniculus, qui e silice carbone ardente exsilire solet, átvitelesen a. m. minima lucis alteriusve rei particula.

Digitized by Google

f) A' *könyök, kankó*, és héber: *kanah*, flexit, incurvavit se (genu) sich beugen (vom Knie) szókban a' *köny, kan* levén a' gyökszótag, bennök a' *k* (ök, kó, ah) mely a' lat. genu. gör. γόνυ, γνυ — γνυπετειν — ném. Knie és γωνία, ἰγνύα = poples, rokon szókban hiányzik, nyelvészeti értékkel szinte nem bir, 's ugy látszik, hogy a' torokszelletet (v. ö. *gunyó, gunyhó, kunyó, kunyhó*) mely a' héber: *kanah* igében is megkeményedett, képviseli. Többire e' családnak ősjelentése a' hajlásban konyulás (in flectendo, incurvando) levén α) *könyök* a. m. cubitus a cumbendo i. e. inflectendo, dictus ném. Ellenbogen von biegen, beugen; β) *kunyó, gunyó, kunyhó, gunyhó* a. m. casa, tentorium a forma inflexa, arcuata dicta, tehát saj. a. m. hajlék; γ) *kankó* a. m. casula i. e. parva casa (l. a' suba, szoba, és zubony szók értelmezését); szürkankó a. m. causape; δ) *gunya, genye, gunya* a. m. sarcina a complicando (zusammenbiegen) colligando dicta.

g) A' *kankó* gonorrhoea szóban is az érintett uton fejlődött ki a' *k* (*kó*) ennek gyöke a' *kan* = *köny*, lacryma, *geny*, pus saj. liquor, sansc. *kumam*, aqua, megforditva *nyák*, előhanggal *enyek* levén, miszerint a' *kankó* saj. a. m. pus, liquor purulentus spec. liquor purulentus ex urethra in viris continuo defluens az az: gonorrhoea (a γονή = semen, és ῥέω fluo).

h) A' *tárgy, tárkon* v. *tárkony* áttéve: *ördög* v. *ördöng* (a' Margit legendában erdög, a' halotti beszédben *Urdung* = *ördöng*) a' *t* sziszegöre változván: *sárkán* v. *sárkány* szavainkban a' *gy, k* (kon) *g* (ög, öng) *k* (kán v. kány) végzeteket sem tarthatni jelentős képzöknek, miután az e' családhoz tartozó *tükör*-ben a' *k* áttéve találtatik, mire nézve a' szó ősjelentését csak a' *tár, örd, sár* a' *cser, czár*-rel (cserkél, czirkál) határos szótagokban kereshetni. A' *tárgy* a. m. obiectum saj. ἰδέα ab ἴδω εἴδω = video, és *tükör* speculum a speculando, inspiciendo dictum (v. ö. gör. δερκειν, δερκομαι aspicere, videre, intueri,) szavainkra nézve azt sejthetni, hogy a' *tár, sár* áttéve: *örd* gyökszótagoknak értelme a' látás nézésre vonatkozik (est in videndo, adspiciendo, spectando, speculando) mire a' *tár* és *tárnok*-nak nyelvünkbeni használata is utal: *kincstár* = γαζοφυλάκιον, gazophylacium a gör. φυλαττω custodio igétől, innét *tár* átalán hely (locus, camera) hol valami őrzés, gondviselés végett letétetik, a' *tárnok* és *tárkány* pedig, mint Kállay is megjegyzé (l. Uj M. Museum 1851 VII. v. aprilisi füz. CCLXXX. l.) adószedő 's felvigyázó volt, tehát saj. őr, custos. Ezeket előre bocsátván átmegyünk az *ördög*, áttéve *tárkon*, és *sárkán* szavaink értelmezésére; α) az *ördög* v. *ördöng* hittani műszó, az emberi nem ős ellenségének, a' gonosz szellemnek neve *dia-*

Digitized by Google

bolus. Ha a' látás, nézés fogalmából annyit jelent e, mint speculator, insidiator, hostis, vagy perspicax, prudens, sapiens (v. ö. *δαίμον*, daemon a *δαισιν* = scire)? az ős magyar mythusz 's az e' szellemről a' népben uralkodott pogányvallási fogalmak ismeretének hiányában meghatározni felette nehéz. Hogy egy a' lat. draco, ném. Drache, Draca, Drake, cseh. Drak, gör. *δρᾰ́κων*, fr. és angol: Dragon, orosz: Drakon, olasz: Drakone, m. sárkán szókkal, kételkedni azért nem lehet, mert a) ugyan azon gyökbetük áttéve találtatnak benne: drako, ördök v. ördög; b) mert az etymologusok a' *drako* ősjelentését szinte a' látás, nézésben lelik: draco . . . . , ita dictus est, mondja Calepinus, quod hoc animal acutissimi visus esse credatur (*απὼ τȣ̃ δὲρκειν*) 's hozzáveti, unde etiam a poëtis thesaurorum custodiis fingitur praeesse; c) a' *sárkán* = draco, és *ördög* szók közös eredetét bibliai fogalmak is erősítik, melyek szerint az ördög (sátán) kigyó képében csábitá el az első ember párt, 's azért a' Bibliában többszer draco magnusnak is neveztetik (l. sz. János titk. Jelen. 1, 2, 3, 4 7, 17 stb. *β*) végre a' *lárkon* v. *tárkony* növény neve a. m. dracunculus, v. serpentaria, mint Calepinus értelmezi, nomen a caulis figura deducitur, qui maculis quibusdam variegatus, quandam serpentis similitudinem referre videtur.

14. §.

A' sziszegők (cz, cs, s, sz, z, zs) kifejlődésének estei.

A' sziszegő hangok természetére nézve a' nyelvekből következőket vonhatni el: 1) az *s* és *sz*-nek némi szelleti sajátságát vehetni észre, miért gyakran áll is a' nyelvekben szellet v. lehelet helyett (v. ő. gör. *ὗς*, lat. sus, gör. *ὕλη*, lat. sylva, gör. *ἕρπω*, lat. serpo), mire nyelvünkben sem hiányzanak a' példák (v. ö. ó=hó=só, harcz=sarcz stb.) 's mint ilyen gyakran jelen meg a' szók elején (v. ö. gör. *γραφω*, lat. scribo, ném. schreiben; gör. *γλυφω*, lat. sculpo; lat. fallo, gör. *σφαλλω*; lat. lubric-us, ném. schlüpfrig; gör. *βαρυσ*, ném. schwer; lat. caedo, scindo, ném. schinden, m. görvély, lat. scrofulae, m. dúcz, ném. Stütze stb. stb.) mely esetben világos, hogy nyelvészeti értéke, jelentése nincsen; 2) a' sziszegők tagadhatlan rokonságban vannak *a*) az *r* és *l* betüvel, minél fogva nem csak felcseréltetnek azzal (l. a' felcserélődés eseteit alább), hanem ki is fejlődnek szomszédságában; *b*) a' *t, d* betüvel, minélfogva nyelvünkben a' *zd, szt, st, azd, aszt* (bar-ázda, paraszt) betük összetételei gyakoriak, néha helytelenek is: *araszt* e' helyett: arasz; *választ* e' helyett: válasz=felelet. Példákat hozni sietünk itt is

Digitized by Google

a' nyelvből, mellyekben a' sziszegő hangok szelletkint állván, vagy kifejlődés által jövén létre, nyelvészeti értékkel nem birhatnak.

a) A' *szív* (ebben: szivárvány) vagy *szov* (a' régi: szovárványban) és *szob* (szoba), *sub* (suba), *zub* (zubon) gyökerek, ugy látszik, az egyszerübb *iv*=arcus gyökhez csatlakoznak, melyből sziszegővel támadt a' szív=arcus; mint más részről megkeményedett torokszellettel a' *kub* (hub=kub) is (lat. cubile, cubitus, cumbo) megforditva m. *buk*-ik, *bók*-ol, inclinat se, és *fek*üszik, decumbit is innen támadtanak. Jelentésüket kifejtve l. 4. §. *e*) alatt.

b) Az *ar, er, ur=or* (honnét: *oroz*, rapit, furatur saj. rapit, apprehendit, trahit, vellit, *orv*=fur) egyszerü gyökerekből következő alakok fejlődtek 1) lehelettel: *har, her, hur* (gör. αἴρεω =capio, lat. haeres, haeredium; l. a' torokszellet kifejlődésének eseteit 6. §. I.) 2) a' lehelet megkeményedvén *kar, ker* (áttéve: *rek, rök* előhanggal: *örök* hereditas?) 3) a' lehelet sziszegőre változván: *sar*, mely formák mellett sziszegő fejlődvén ki, támadtak a': *harcz, harcs, hercz, hurcz, karcz, kercs, kerecsen* és *sarcz* szavaink. E' szerént a' huzás, vonás, ragadozás értelméből α) *harcz* a. m. pugna, praelium, altercatio, rixa saj. huzakodás, egymásnak tépése, nyövése (hadern); β) *harcsa* a. m. ragadozó, különösen ragadozó hal neme, lat. silurus, ném. Wels; γ) *hercze, hurcza*, honnét: *hercze, hurczál* a. m. violenter huc illuc raptat, trahit, honnét: *hurczolkodik* a. m. ném. a u s z i e h e n i. e. supellectilem alio exportat, domum mutat. Továbbá: *hércz, felhércz* huzásra való eszköz a' kocsiban, *hurcz* Kresznerits szerint a. m. kárpit rojtja, fratilli i. e. villi sordidi ita dicti, quod per terram trahantur (l. Calepinusnál e' szó alatt); *hurcza* a. m. nassa (Fischerkorb) a trahendo dicta; δ) *karcz* azon jövedelem kifejezésére szoritaték, melyet a' lelkész hiveitől évenkint húz, kap (trahit, accipit, percipit); ε) *kercs, kerecs, kerecsen, kerecset*, orosz: *krecset* saj. a. m. ragadozó (rapax) különösen ragadozó madár, legkülönösben a' nappali ragadozók családjából az, mely ragadozó jelleme 's természetére nézve leginkább kitünik, a' sasok legnemesbike (Edelfalk) falco rapax Klein. gyrofalco, Linn. (Czuczor az uj m. Muzeum IV. füz. nem kételkedik, hogy a' *kerecsen* v. *kerecset* keringős szállongásától kapta nevét! de ugy látszik, amaz értelmezés valószinübb; ζ) a' *sarcz* a. m. exactio, tributum, redemptionis pretium saj. az, a' mit az erősb fél erőszakkal vesz, elhuz, kényszer által fizettet magának háboru idején a' legyőzött féltől.

c) A' *zsárt* lehelettel: *házsárt* (honnét: *házsártos*) *zsört* (honnét: *zsörtös, zsörtösködik*) megforditva: *torzs* (honnét: *torzsálkodik*) áttéve:

Digitized by Google

östör (honnét: *östörög*, *östörködik*) gyökerekben az eredeti szótag a' *tor*, *tör* (=*dör*, honnét dörgöl, dörgölődik, sich reiben,) áttéve: *árt*, *ört* levén, bennök a' sziszegő (*zs*, *s*) ar *r* szomszédságában kifejlett *dörzs*-öl, *dörzs*-ölődik sich reiben, anreiben), ezért jelentés nélküli betünek mutatkozik. Többire az érintett fogalom (notio atterendi) a' felsorolt szókban az izgágás természetü emberekre átvive találtatik — v. ö. fr. se frotter a' quelquun=avoir faire avec lui, cum aliquo rem habere, contendere, miszerint α) *házsártos* a. m. izgágás, veszekedő ember; β) *zsörtös*, *zsörtölődik* *torzsalkodik*, *östörködik* a. m. veszekedik (zanken, hadern, uneinig sein) honnét: *zsörtölődés*, *torzsalkodás*, *östörködés* a. m. veszekedés, (das Poltern, Zanken, saj. Reibung surlódás).

d) A' *szalad* (árpa szalad a. m. byne, szalados a. m. Malzkuchen) orosz *szolod*, cseh *szlad*, lengyel *slod*, és *szeléd*, *szelid* v. *szelégy*, *szelügy* szavainkban a' gyökszótag, ugy látszik a' *lad*, *léd*, *lid* v. *légy*, *ügy*, mely nyilván a' *lágy*=mollis-hoz csatlakozik, mire nézve a' sziszegő, melly a' *lágy*ban hiányzik, a' *szalad* és *szelid*-ben sem lehet egyéb jelentéstelen hangnál. Többire a' *lad*, *lat*, *lacz*, *las* gyökerek a' lágyság (mollities) értelmével messzeterjednek a' nyelvekben; v. ö. m. *maláta*, angol *malt*, alszász *molt*, angolszász *mealt*, ném. *Malz*, középlat. *malta*, *molta*=héber *melet*, gör. μαλθη, olasz *malta* caementum, gör. μέλθω= emollio, μαλάσσω, μειλίσσο, ném. mild=mollis, átvitelesen: mansvetus (szelid).

e) Ha jól látok a' *sziget* insula szóban sem eredeti, 's lényeges betü az *sz*, 's ez elvettetvén az *iget* v. *ig* gyökszótag feltaláltatik az insula értelmével az angolszász nyelvben, melynek továbbá ily formáit hozza fel Adelung a' nyelvekből (Eyland alatt): angolszász *ig*, *Eage*, irlandi *oghe*, friz. *oge* 's megemliti, hogy Festus szerint az aegeumi tenger (mare aegeum αἰγαῖον πέλαγος) is a' benne levő szigetekből vette nevét, 's én nem kétlem, hogy az *angol* nevezet ősjelentése is a' szigetre vonatkozik (*Ig-land*=*Ingland*, *Engelland*, *Anglia* a. m. insula, *Inselland*, mint az Island is). Ha ez áll, ugy a' *szig* (sziget) a. m. az *ig*, vagy *eage*, melynek ily formái is vannak a' nyelvekben: *Ei*, *Ey* (honnét: *Eyland* v. *Eiland* a. m. *Island*, *Inselland*; l. Adelungnál az idézett helyen) héber *ai*=insula, svéd *ö*, *öe*, insula (v. ö. Faröe Schafinsel, Sandöe Sandinsel, wargöe, vargas az az: farkas sziget, Wolfinsel) melyek az *ó*=*a*=*aka*=*aka*=*aqua* (l. az *ó* értelmezését) gyökalakokhoz közelítenek, mire nézve Wachter szerint a' *sziget* insula annyi volna, mint viztől környezett száraz föld.

f) Az *ék*, cuneus, *eke* lehelettel: *hegy* lat. *acus*, *acumen*, *occa*,

Digitized by Google

ném. *Eck*, *Egge* beszökelvén az *n* lat. *anguius* stb. gyökerekből, melyekben a' hegy, csucs (cuspis, acumen) értelme világos, sziszegő hanggal támadtak *α*) a' *szeg*, clavus, paxillus a cuspide, acumine dictus; *β*) *szög*, *szöglet* v. *szeglet*, angulus saj. hegy, csucs, mert 1) a' mértanban a' *szög* két hegybe, csúcsba végződő vonalnak összefutásából támad; 2) az épületben a' *szöglet* v. *szeglet* (zug, zugoly, szugoly, szuglya) két fal által képeztetik; *γ*) *csák*, cuspis alicuius rei spec. 1) tentacula, palpi (Fühlfaden, Fühlspitze) 2) prominentia, dependentia, seu extremitas v. ö. straguli, vexilli: *csákó* a. m. *csák* az az: cuspis, acumen, prominentia, spec. pileus hungaricus, olim Cumanicus a forma cuspidata, turbinata dictus (csákó süveg) melléknévül használtatván a. m. acuminatus, cuspidatus, prominens: csákó, szarv cornu in cuspidem desinens, csákó szarvu ökör, olyan ökör, melynek szarvai előre konyulva hegyesen kinyulnak; *δ*) *czik*, *czika* a. m. cuspis, acumen spec. clavicula, cyma, germen plantae a forma cuspidata dicta; czika tüz a. m. villám, mely a' felhőben futosván, szögalakokat (angulos, cuspides) láttat honnét: czikáz a. m. szögekbe kifut p. o. a' villám.

g) A' *taraczk* a. m. a' ném. *Drache* — eine veraltete Art groben Geschützes, egy 16 és ½ lábnyi 40 fontos álgyu (l. Adelungnál I. k. 1531 l. 3 sz. alatt). Bloch szerint die Haubitze, Böller, Mörser; mire nézve a' *taraczk*ban a' *cz*, mely a' Drache-ben 's ennek rokonaiban (l. a' torokbetük kifejlődésének eseteit *h*) alatt) hiányzik jelentős betünek nem tartathatik. Többire megjegyezzük itt, hogy az e' családhoz tartozó *sárkán=draco* löszerre is vonatkozólag divik ez értelemben (Hahn einer Flinte).

h) A' *szár*, *szer* és *csír* gyökerekből, melyeknek ösjelentése a' barna, fekete szinre vonatkozik (v. ö. *csere*, *cserebüly*, *cserepár*, *czirok*, *czirmos* stb.) sziszegő hang kifejlődtével támadtak; *α*) *szárcsa* fulica a furvo i. e. nigro, aut certe a fuliginis colore dicta; *β*) *szerecs* v. *szerecsen*, σαρακηνος, saracenus, iq. Aethiops a fusco corporis colore dictus; *γ*) *csirix* a. m. colla farinacea a furvo, nigrescente colore dicta.

i) A' *bocskor*, ugy látszik, a' *bakar* (héber: *bakar* a. m. fidit, scidit, secuit, m. *bogár*=insectum ita dictum ab incisuris, quae nunc cervicum loco, nunc pectorum sunt, atque alvi; *farag* a. m. secat, asciat, fabricat, és *bürök* a. m. conium Linn. alias cicuta ab incisione foliorum dicta (v. ö. ném. Schierling a rad. scheren, kerben; l. Adelungnál III. k. 1449 l.) stb. stb. gyökerekhez csatlakozik, mire nézve benne a. *cs*, mely, mint látszik, nem eredeti betüje e' családnak szinte kifejlett jelentéstelen hangnak mutatkozik. E' szerint *bocskor* a. m. pero saj. calcei fissi.

Digitized by Google

k) A' *bölcs*, *bölcső*, 's belszőkellvén az n, *billincs* szavainkban is a' a' *cs*, *cső*, *incs* végzetek kifejletteknek mutatkoznak, a' *böl*, *bil* levén a' gyökszótag, mely a' *vol* (lat. volvo) *pól*, (h. *pólya*, fascia a circumvolvendo dicta)=*for* (forog), *pör* (pörög), *bor* (boróka, borsó) gyökerekhez csatlakozik, miszerint α) *bölcső* a. m. cunae 1) és saj. a. m. *pólya* fasciae, quibus infans involvitur; 2) lectulus, in quo infans solet iacere; β) *billincs* a. m. laqueus, pedica, cui involvimur, implicamur; γ) *bölcs* a. m. sapiens saj. qui res abstrusas evolvit, extricat, explicat.

l) A' *gyolcs*, *kolcs* (honnét: kolcsag) v. *kolty* (honnét koltyag) a' *gyol*, *kol*=*gal* (gala-gonya), *gel* (gelegenye=alba spina), *hal* (halavány) *hol* (hold, luna a pallore, luce, colore albo dicta), *höl* (hölgy — l. ezt fenebb értelmezve) gyökerekhez vitetvén vissza, kitetszik miként bennök a' sziszegő (és d, t, g) jelentés nélkül állván, egyéb kifejlett hangnál nem lehet. Értelmök a' mondottakra nézve a' fejér szinre vonatkozik, miszerint α) *gyolcs* a. m. tela lanea v. linea alba; β) *kolcsag* v. *koltyag*, kivettetvén az *l*, *kócsag* v. *kótyag* a. m. ardea garzetta, vagy is fejér gém.

m) A' *vers*, *borsó* áttéve ném. *Erbse*, szinte az r közelében kifejlett sziszegő hanggal támadtak a' *ver* (lat. verto), *bor*=*for* (forog) *pör* (pörög) gyökerekből, miszerint α) *borsó* a. m. pisa, *boróka*, grana iuniperi a forma rotunda, volubili dicta; β) *vers* lat. versus, fr. vers, ném. Vers a revertendo dictus, *verseny*=id, quod fit alternis vicibus i. e. ita ut actio ab uno ad alium *revertatur*, tehát, quod est alternum, reciprocum, ἀμοιβαῖον, innét: altercatio, certamen, rixa. Többire megjegyezzük, hogy a' *ver*, *bor*, *for*, *pör* gyökerek határosak a' k) alatt érintett *böl*, *vol* (volvo) gyökerekkel, melyek hasonló alkalmaztatást nyertek a' nyelvekben, — v. ö. belga: *bol*=faba, fr. *peul*, *poeul*=cicer, *bolle*=cepa, héber: *pol*=faba a forma rotunda dicta (l. Gesenii Lex. man. p. 814.)

n) A' *sors*, *szercse* v. *szerencse* szókban a' gyökszótag a' *sor*, áttéve *ors* (orsó), *szer*=*sar* (sark, sarok) levén, bennök az *s*, *cse*, *encse* végzetek jelentés nélkül állnak, 's α) *sors*, lat. sors, fr. sort, olasz: sorte, spanyol: suerte saj. a. m. fortuna, vagy ha inkább tetszik, a. m. gör κλῆρος, lapillus a volvendo dictus; β) *orsó* a. m. fusus a volvendo, rotando dictus; γ) *sark* a. m. héber tzir=cardo — a rad. *tsir*, in orbem ivitl Gesenii Lex. man. p. 863. — spec. cardo januae (ajtó sark) calx i. e. extrema pars pedis a vertendo dicta; δ) *szerencse* a. m. fortuna, casus saj. rerum accidentium subitanea volubilitas.

o) A' *bércz* áttéve *árborcz*, szavaink gyökeül a' *bér* és *árb* vétetvén (l. ezek értelmezését 12. §. n) alatt), bennök is a' sziszegő hang

Digitized by Google

lényegtelennek mutatkozik. Többire ösjelentésük a' hegy, csucs, magasságban lévén α) *bércz* a. m. mons, clivus, iugum; β) *árbocz* a. m. malus nauticus ab altitudine dictus.

p) A' *purzsa* v. *porzsa* is sziszegő kifejlödtével támadt a' *pur, por*, megforditva héber *rup*, comminuit, ném. *reiben* (zerreiben), fr. *raper*, áttéve: *apró*, comminutus, parvus, és lat. *fri* (frio i. e. comminuo) gyökerekből, miszerint α) *por* a. m. pulvis a' comminuendo, friando dictus; β) *purzsa*, honnét: *purzsás* a. m. friabilis.

r) Az *ar, or* gyökerek sziszegő (cz) hanggal toldatván támadtak az: *arcz, orcz*, kihangzással *orcza* szavaink. Az *ar, or* ősjelentését máskor a' látás, nézésben leltük, összesorolván azokat az *ór* pastor, custos, gör. ὁράω; videre, m. *ir* (honnét: *irigy*, invidus; *irigyel* a' Margit legendában csak: *irill, megirillé*=invidebat) megfordítva héber: *raah*, vidit, adspexit, intuitus est, *roi*=pastor, custos; m. *rém*, visio, aztán terriculamentum szókkal (l. nyelvtudományi pályamunkák III. köt. 135 l.), mire nézve az *arcz, orcz, orcza*, facies, mala, vultus szókat a' ném. Gesicht (von sehen; fr. *visage* (a voir, videre igétől) szókkal értelmeztük. Ujabb nyomozás után valószinübbnek látjuk, hogy az *arcz, orcz* eredeti értelme a' magasságra, magasodásra (Hervorragung, eminentia, prominentia) vonatkozik, 's egy eredetü az *ar, er* (ném. *Ehr* — l. ezt Adelungnál) lehelettel ném. *hehr*=altus, sublimis, hoch erhaben; *Herr*, lat. *herus*, a' lehelet megkeményedvén gör. κυριος, m. *or* (honnét: *orom*, eminentia, pinna, fastigium), *órj* (*órja* a. m. spina dorsi porcini saj. pars eminens corporis animalis, *órjás, óriás* saj. qui est nimis altae staturae=gigas), *úr* a. m. herus, ein Herr az az: qui inter alios eminet, aliis praeest, in alios imperium habet; *orr* a. m. eminentia, spece-minentia oblonga in medio faciei=nasus gyökerekkel, mire nézve az *arcz, orcz, orcza* is a. m. pars eminens inter oculum, nasum, buccam=mala, aztán átalán facies, vultus.

Megjegyezvén, hogy a' *kör* (=*or* lehelettel: *hor* a' lehelet megkeményedvén *kor*=*kör*) gyökből sziszegü kifejlödtével támadt a' *körte* v. *körös* is, miszerint *körte* v. *körös* a. m. excelsa, *körtefa*=excelsi caudicis arbor=fraxinus excelsior, die Esche — bezárjuk e' czikket, melyben a' mássalhangzók kifejlödéséről értekeztünk.

Digitized by Google

B)

A' mássalhangzók felcserélődéséről.

Az előbbi czikkben láttuk, hogy a' mássalhangzók természetének alapján uj mássalhangzók kifejlődvén jöttek létre; ugyanezen alapon látjuk felcseréltetni egymással a' mássalhangzókat minden nyelvben (l. Gesenius Lex. manuale-jában, 's Adelung szótárában a' kezdő betüket; l. a' Nyelvtudományi pályamunkák II-ik kötetét is Nagy Jánosnál). Egyik mással hangzónak a' másikkali felcseréltetése absolut szükségességéről itt ugyan szó nem lehet, de bizonyos, hogy némely mássalhangzók, kivált azok, melyek ugyan azon műszerrel képeztetvén, közel rokonok, egymással könnyen felcseréltetnek, mi a' rokon eredetü 's jelentésü gyökszók egymástóli eltérésének egyik okát rejtvén magában, itt, hol ősjelentésük kinyomozása végett azok egyeztetését 's összehasonlítását tüztük ki, vizsgálat alá venni készülünk, a' nélkül, hogy e' vizsgálatot kimeritőnek akarnók tartatni.

15. §.

Az ajakbetük (b, f, m, p, v) egymással felcseréltetnek.

Egy pillantás a' nyelvekre, 's a' magyart illetőleg, ennek szójárásaira meggyőz bennünket arról, hogy az ajakbetük egymással felcseréltetnek. Igy a' keleti nyelvekben, héber: *barzel* = aram: *parzel*, ferrum; *bazar* = *pazar*, dispersit; *barta* = *marta* pingvis (l. Gesenius szótárában az ajakbetüket); gör. βαδω = lat. vado; gör. αμφω = lat. *ambo*; gör. πυζυς = lat. *buxus*; és a' lat. *scamnum* kicsinyitve *scabellum*; ném. *wapen* = *waffen*; *Ingber* = *Ingwer*; *Neffe* = fr. *neveu* (l. Adelung szótárásan); m. *pej* = fr. *bai*, lat. *bajus*; m. *polgár* = ném. *Bürger*; m. *bab* = lat. *faba*; m. *baraczk* = lat. *persica*, ném. *Pfirsich*; m. *farkas* = sanscr. *varkas*, finn: *warg* (honnét: *wargőe* a. m. *Wolfsinsel*; m. *mart* = *part*; *mankó* = *bankó*; és *mozog* a' gőcsei nyelvjárásban: *bozog*; *kövécs* pedig = *kömécs*.

Szem előtt tartva e' tüneményt, nyomozni fogjuk, ha efféle betü cserélődés nem okozta e' az egy forrásból eredt, 's ezért tagadhatlanul rokon gyökereknek egymástóli eltérését, mire nézve azokat a' közös eredet és jelentésnél fogva egyeztetni lehetne? .... kétségbe vonhatlan példák eloszlatják itt is a' támadható kétely homályát.

a) Az egyszerü *ó* mellett kifejlődvén az ajakszellet (*ó* = au = av) támadtak az *av* (honnét: *avat*, *avul*, *avas*) *ev*, *év* gyökerek, melyekhez

Digitized by Google

továbbá a' betücserélődés alapján (a' *v* átmenvén *p*-re) csatlakoznak az *ep*, kihangzással *epe, ép*, kihangzással *épe* (a' finnlapp nyelvben a. m. *fel*) gyökerek. Már, minthogy az *ó* gyökben a' folyás értelme (notio fluendi átvitelesen: diffluendi, praetereundi, veterascendi) rejlik (l. §. 6. a) alatt) miért folyó anyagokról használtatik (v. ö. fr. *eau* = o; dán: *aa;* angolszász: *ea;* svéd: *a;* ném. *a, aha;* góth: *ahwa, akwa* = aqua — l. Adelungnál I. k. 145. l.); erre nézve az *ep, ép* v. *epe, épe* is sajátlag a. m. fluor, fluidum quid; különösen a. m. lat. fel, bilis — v. ö. héber: *mererah*, bilis a fluendo (rad. *marar*, fluxit, stillavit) 's a' ném. *Galle* is a. m. *Gölle, Quelle*, scaturigo.

b) A' *banka, banga* v. *bangita* áttéve: *gabna*, ugy látszik, a' fenebb (12. §. k) alatt) értelmezett *fánk* gyökhez csatlakoznak, miszerint e' családban *b* és *f* ajakbetüket látjuk egymással felcseréltetni. Mint mondók, a' *fánk* ősjelentése az evésben (in edendo, consumendo, fruendo) vagyon — v. ö. gör. φαγειν; phrig. βέκος; m. *bukta, pogácsa* = cibus, panis a pascendo, comedendo dictus, 's a' *fánk* is a. m. cibus, panis spec. panis frixus, Krapfen) mire nézve α) a' *gabna* v. *gabona* a. m. frumentum a fruendo i. e. edendo dictum, spec. Brotkorn; β) *banka*, büdös banka madárneme, avis genus ita dictum, quod sit pastu (banka) obscoenum (büdös) insecta e stercoribus legens, spec. upupa epops; γ) *banga* v. *bangita* a. m. *hanga* (l. ezt alább).

c) A' *láp, léb, lép, líp, lam* sziszegővel ném. *Schlamm*; *lan, leim*, sziszegővel ném. *Schleim; lim, lin* megforditva *bél, vel* gyökerekben a' *p, b, v, m* (és *n*) ajakbetük vannak felcserélve, melyeknek ősjelentése a' nedves, enyekes, mocsáros tulajdonságra vonatkozván: α) *láp* a. m. uligo saj. locus v. terra uvida, palus, lacuna; β) *léb* honnét: *lében* v. *lébeny* Moson megyei helynév a' hanyási lápon; γ) *lép* 1) a. m. res humore plena, ideoque tenax, ut cera spec. gluten viscus, honnét: *lépes*, viscosus; 2) splen, lien i. e. viscus atro rubens in corpore animali; δ) *bél* viscus, *belek* viscera i. e. partes humidae molliores (ut iecur, cor, pulmo, lien) spec. partes in abdomine contentae i. e. intestina; ε) *vel*, h. *velő* a. m. res humida, pingvis in medio ossium, medulla, cerebrum; ζ) *líp*, honnét: lat. *lipus* v. *lippus*; gör. λιπος saj. humor pingvis ex oculis defluens; η) *lam* a. m. viz, sár, honnét: 1) *lamos* a. m. vizes, sáros, lucskos; *lanzsa, lanzsa* v. *landzsa* a. m. locus uvidus, uliginosus, különösen hely neve Győr és Sopron megyék közt a' barbacsi tó mellett; ϑ) *leim* ném. *Leim* a. m. lép, l. ezt 1) alatt; ι) ném. *Schleim* a. m. enyek, nyáka; κ) *lim*, honnét: lat. *limus* i. e. coenum mollius, quod ab aquis deferri solet, m.

Digitized by Google

limbus és *limkó* v. *linkó* a. m. vizes, sáros, mocsáros hely, különösen *linkó* egy ilyen ér neve Sopron vármegyében.

d) A' *v* és *f* ajakbetük felcserélődésére nézve lehet egyeztetni a' *vel* és *fel*, *fél* gyökereket is, melyek határosak levén az *al*, *öl*, *ul*, *ül* összekötés, szorítás értelméből (e notione connectendi, constrigendi, conserendi) fejtegetendő gyökerekkel, a' kötés fogalmát látszanak magokban rejteni. Erre nézve α) *al*, *alu*, *alv*, honnét: *alszik*, *aluszik*, *alvó* 1) és sajátlag a. m. constringitur, concrescit, gelat, mely esetben használtatik a' zsiros, folyó anyagokról, minők a' téj, vaj, zsir, vér stb. melyek kis hidegre *megalusznak* (concrescunt, coagulantur, gelant; 2) a. m. dormit, mi a' szemek bezárásával (oculos constringendo, claudendo) történik; további átvitel utján 3) a. m. exstingvitur, sopitur stb.; β) *alut* = *olt* 1) *olt*, *beolt*, például: ágat a' fába, himlőt a' testbe = inserit ramum arbori, vaccinat; 2) *megolt* v. *megalut*, például: tejet = gelare, constringi facit; 3) *elolt*, *kiolt* = exstingvit, innét: *oltó* = *alutó*, *oltószer* = *alutó szer*, a' mi a' folyó anyagokat megalutja, oltja (constringit) = coogulum, fr. présure, ném. Lab; γ) *öl*, honnét: *ölt*, serit; *felölt*, inserit v. c. felőlt ruhát, induit se vesti saj. inserit manus, pedes vesti; *ölt*, *kiölt* = exserit, például: a' borju szarvat ölt; δ) az *ul*, *ül* viszonyragul használtatik ez értelemben: cum, con (una): apjost *ul* una (ost) cum (ul) patre (ap) suo (j); öcscsös-*tül* = una (öst) cum (ül) fratre natu minore (öcs) suo (cs = j). Ezekből világlik ki a' *vel* (val, vel) viszonyragnak jelentése is, mely szellemi v. anyagi kapcsolatot, érintkezést, szövetséget stb. fejezvén ki (l. a. m. nyelv Rendszeréb. 300 l.) szinte a' lat. cum, con-nak felel meg, 's igy ε) a' *fel* v. *fél* a. m. barát, amicus, socius saj. ki velünk némiképp összekötve, szövetkezve vagyon, qui nobis iure familiaritatis est coniunctus. (v. ö. fr. adjoint = adjunctus, socius, collega), honnét: *feleim* = amici, fratres! (l. ezt a' halotti beszédben a' nemz. Irod. 1. k. 1 füz. 80. l.) 's *vőfél* a. m. a' vőnek fele = amicus, collega generi. Származéka: *feleség* a. m coniux v. coniunx a conjungendo dicta = uxor; tehát nem fele-(dimidium = fél)-ség.

e) A' *pityer*-nek eredetibb alakja: *fityer* = *fütyör*, honnét: *fütyörész* = gör. φυθυριζειν a. m. fistulare; miszerint *pityer* v. *fütyör* a. m. fütyörésző, különösen: avis genus a fistulando dictum = alauda. Többire a *pity* (pityer), *fity* v. *füty* (fütyör, fütyész, fütyörész) hangutánzó gyök származékaiban igy is találtatik alkalmaztatva; α) *fütyész* a. m. odoratur, olfacit (ném. riechen) i. e. äerem naribus modo attrahit, modo efflat, mi különösen a' vadász ebről mondatván, *fütyész* a. m. indagat, vestigat, sagit, venatur; β) *fütyörész* a. m. aerem per os efflando sonum

Digitized by Google

edit = fistulat, sibilat; γ) *pityereg* a. m. flet, lamentatur, gemit, quiritatur, plorat, lacrymatur.

f) A' *besz*, *fiz*, *mes*, megforditva *szám* gyökerekben a' *b*, *f*, *m* betük cseréltettek fel. Többire e' gyökerek a' szólásról, beszédről használtatván (v. ö. gör. βαζω = loquor) α) *besz*, *besze* v. *beszd*, *beszéd* a. m. sermo, oratio; *beszél* a. m. fatur, loquitur, sermonem facit, narrat (*elbeszélni* = *erzählen*); β) *mes*, kihangzással *mese*, a. m. *besze* az az: fabula, narratio (Erzählung), honnét: *mesél* a. m. *beszél*, fatur, narrat, enarrat, enumerat (erzählen); γ) *fiz*, honnét: *fizet* = solvit saj. numerat (zahlen); megforditva δ) *szám* a. m. numerus (Zahl), ratio, honnét: *számlál*, *elszámlál*, ennarrat, enumerat, erzählen).

g) A' *tréfa*, kifejlődvén az *n törvén* v. *törvény*, a' *t* sziszegőre változván *csörf* (honnét: *csörfös*), a' gyök áttétetvén *paracs* v. *parancs* szókban az *f*, *v*, *p* ajakbetüket látjuk egymással felcseréltetni. A' mi jelentésüket illeti, az, ugy látszik, szinte a' beszédre vonatkozik, (est in loquendo, verba serendo). V. ö. *dávor* (honnét: *dávór-ikol*) = héber: *dabar*, verbum, λόγος 's *dabar*, locutus est = ném. reden, gör. λαλειν; miszerint α) *dávorikol* a. m. beszél, szót szaporit, csörfösködik; β) *tréfa* a. m. jocus saj. sermo v. dictum aliquod non serium; γ) *törvén*, *törvény* a. m. lex saj. edictum mandatum ita dictum, quod edicatur, sive denuncietur, 's ennyit tesz a' *parancs* is — v. ö. a' héber *dabar* ige és név ily használatát. (L. Geseniusnál Lex. man. p. 232).

h) A' *vak*, coecus, gyök ősjelentésének kinyomozhatása végett összesorolván azt a' *bag*, (bagó = zsiros dohány) *mag*, (magu = magv) = héber: *moach*, medulla, *fagyu* v. *faggyu*, sebum, gyökerekkel, láthatni 1) hogy ezekben a' *v*, *b*, *m*, *f* ajakbetük egymással felcseréltettek; 2) hogy jelentésük a' kövérségben, vagy inkább a' lágy, zsiros anyagokkali kenésben (in linendo materiam mollem pingvem — v. ö. héber. *machach*, pingvis, medullosus fuit; Gesen. Lex. man. p. 562) vagyon, miszerint *vak*, coecus, sajátlag annyi volna, mint cuius oblitus est oculus, mely értelem elő is tün e' származékában: *vakol* = oblinit spec. parietem caemento oblinit, obducit, incrustat, honnét: *vakolat* = crusta, tectorium quod parieti inductum est.

i) A' *kef* (kefe), *gub* (guba), *gyap* (gyapju) megforditva *bak*, gyökerekben az *f*, *b*, és *p* betük levén felcserélve, az alapértelemnél fogva, mely mint mondók, a' szőrre vonatkozik (l. a' *bak* értelmezését a' 4 §. b) alatt) ekép egyeztethetnek; α) *bak* a. m. hircus i. e. hirtus, hirsutus, villosus; β) *gyapju* a. m. vellus, villus, pilus, lana; γ) *guba* a. m. villus, szőr, aztán szörruha; δ) *kefe* a. m. scopula, peniculus ex pilis, max.

Digitized by Google

crassioribus et rigidis i. e. setis conflectus. V. ö. lat. *setaceum* a setis i. e. pilis crassioribus et rigidis dictum, 's ném. Bürste, m. *borosta*, mely a' Borste = seta, szóhoz csatlakozik.

k) A' *kép, kóp,* (kópia, kopja), *kob* (honnét: *kobz*) megforditva: *bak* (bakó) gyökerekben a' *p*, és *b* betük vannak felcserélve. Ös jelentésük pedig, melynél fogva rokonoknak bizonyodnak meg, a' szurásban, bökésben (in pungendo — v. ö. m. *bök*, fr. *piquer*, lat. *pungo*, *figo*) lévén; *α*) *kép* 1) a. m. hasta, *gyakókép* a. m. hosszu nyelü, szuró vagy hajító fegyver (l. a' Horváth Endre Árpádjához kapcsolt szókalauzban); 2) a. m. imago, figura, effigies, facies ita dicta, quod pungendo sculpendo in ligno, lapide effingatur; *β*) *kópia, kopja* a. m. *kép, gyakókép* az az szuró, vagy hajító fegyver, 's ennyit tesz *γ*) a' *kob* elévütt, de e' származékában élő gyök is *kobz, elkobz* = subhastat, sub hasta (kob) vendit, h. e. per auctionem venditi, mi amaz őskori szokásra emlékeztet, mely szerint nyilvános árveréseknél, melyekben valami háboru jogán eladatott, kópia tüzetett fel. (L. Calepinusnál: *subhastat* alatt); *δ*) *bakó* a. m. carnifex saj. spiculator, exterminator.

l) A' *pók, bok, bog,* (kifejlődvén az *r*, v. *l, ly, bokor, bogoly*, honnét: *boglyas*), *békó* v. *béklyó, mug* v. *müg* az *m ny*-re változván *nyüg*, megforditva: *cheb, gyep l, ly* végzettel, héber *chebel*, m. *gyeplő*) gyökerekben a. *p, b, m, (ny)* betük vannak egymással felcserélve. Ősjelentésük pedig, ugy látszik, a' szövés, kötődzés, tekerődzés, kuszolásban (in connectendo, texendo, serendo, contorquendo, complicando, perplicando) vagyon, miszerint *α*) *pók* a. m. aranea a texendo, plicando dicta. V. ö. lat. aranea; gör. ἀράχνη a rad. *arag*, plexit texuit; ném. *Spinne* von spinnen; *β*) *bokor* 1) a. m. dumetum saj. rami perplexi. V. ö. héber: *szabak*, dumetum a rad. *szabak*, plexuit, perplexuit, implicuit max. ramos; 2) a. m. sertum a conserendo dictum, spec. quale fit in filo, limbo v. taenia ligata v. crispata (eine Masche, fr. bouillon) aut in floribus in corollam (Strauss, bokréta, sertum florum) v. aliis rebus consertis, complicatis; 3) a. m. pár, egy bokor gerlice = par turturum; *γ*) *bogoly* v. *bagoly* melléknév a. m. perplexus, perplicatus, miszerint: *bagoly borsó* a. m. pisorum genus a ramis plantae perplexis dictum; *bagoly eb*, canis genus a villis perplexis dictum spec. canis Bononiensis, ein Löwenhündchen. Származéka: *baglyas* v. *boglyas* a m. hispidus, perplexus; *boglyas fej*, caput hispidum, capilli perplexi, conturbati, inconcini; *δ*) *nyüg*, és *békó, békoly* v. *béklyó* a. m. pedica, laqueus saj. funiculus, cui implicamur; *ε*) héber: *chebel* a. m. funis a contorquendo, ligando dictus, 's ennyit tesz a' m. *gyeplő* is t. i. saj. a. m. funis, funiculus, spec. habena.

Digitized by Google

m) A' *bán* (honnét: *bánt*), *bány* (honnét: *bánya*), *bén* (h. *béna*) *bün*, *fen* v. *feny* (h. *fenyü*), *meny*, honnét: *meny* ('s kifejlédvén a' *t menyét*) *vin*, kifejlődvén a' *d*, *vind* (*vindő*, *vindöj*, *vindöly*) áttéve: *bodon*, *bödön*, héber: *bethen* gyökerekben a' *b*, *f*, *m*, *v* ajakbetüket látjuk felcseréltetni. A' bennök rejlő családi alapfogalom pedig a' hegy, csúcs (cuspis, acumen) 's ezzel rokon szurás, ásás (notio pungendi, fodiendi) fogalmából kifejlett ür 's hézagra (notio inanitatis, vacuitatis) vonatkozik, miszerint *α*) *fenyö* v. *fenyü*, lat. *pinus*, fr. *pin*, olasz 's spanyol: *pino* fa neme, mely hegyes, szurós leveleitől (a foliis pungentibus et cuspidatis) vette nevét, mely értelme a' *pin* gyöknek világos ó lat. szókban is: pinna, pinnula, pinnaculum (l. ezeket Calepinusnál) 's ebben: *fentő* 1) és saj. a. m. sparus, hasta, spiculum, missile a pungendo dictum; 2) értelme az ürességre, üresitésre (vacuitas, cavitas — v. ö. *vindely*, *bodon* és *bendő*) vonatkozólag, *fészek fentő* a. m. Nestküchen saj. a' madárnak, átvitelessen a' nőnek azon magzata, mely a' fészket üresen hagya, tehát utósó magzata; *β*) *bánya* a. m. fodina a fodiendo dicta; *γ*) *meny* 1) a. m. foramen, cuniculus, cavitas, 's igy összetéve él a' *hal* szóval: *menyhal* = Gadus lota L. ita dictus, quod in foraminibus, cuniculis latere soleat; 2) a. m. coelum = κοῖλον h. e. cavum, 's a' *menyét* a. m. mustella furo L. a foramine, seu cuniculo v. potius a fodicando dicta; *δ*) a' *vindely*, *bodon*, *bödön* értelme az ürességre vonatkozik, 's különösen a' *vindely* edény neme, melybe zsirt, vajat szoktak eltölteni; *bodon*, *bödön* a. m. üres, advas fa, advas fából készült kut káva 's edény neme, Kresznerics szerint: vasculum ligneum pro caseo servando, átvitelesen: *bödön*, héber: *bethen* áttéve *bendő* a. m. venter ab inanitate cavitate dictus. V. ö. gör. κενεῖον, λαγων κοιλια; *ε*) *béna* a. m. mancus, mutilus az az: kinek valamely tagja hiányzik; *ρ*) A' *bánt* és *bün* értelme a' szurásából (a fodiendo, pungendo) fejlődvén átvitelesen a. m. laedit, offendit, (bánt) laesio, offensio, peccatum (bün).

n) Azon tüneményre nézve, miszerint az ajakbetük egymással felcseréltetnek, egyeztethetni alapértelmöknél fogva következő gyökereket is: *bank*, *mank* (*bankó* = *mankó*), *vánk* (*vánkos*), *fonk*, (*fónak*), *fenk* (*fenék*), *veng* v. *venyg* (*venyige*) áttéve: *bókon*, és *kamp* (*kampó*), melyeknek eredetibb alakja, ugy látszik, a' *bak*, *mak*, *vák*, *fek* (honnét: *fekszik*, *lefekszik*, decumbit i. e. inclinat, reclinat se) *fog*, *veg*, *bók*, (*bók*, inclinatio, különösen officiosa capitis inclinatio = fr. compliment, honnét: *bókol* a .m. fejét, magát illedelmesen meghajtja; *bókon* a. m. incurvum, inflexum, inclinatum aliq. spec. lignum, incuroum inflexum, Kresznerics szerint: a' hajó oldalán betül tartó lőcsforma fa) megforditva: *kap* v. *kop*, lat. *cub*

Digitized by Google

(cubo, cubitus, cubile) *m*, *n*, *ny* betük kifejlődtével (m. *kampó* = uncus saj. quod inflexum, inclinatum, incurvum est; lat. cumbo = cubo) ezekből támadván a' felsorolt, 's betücsere és áttétel által különféleileg elváltozott gyökerek. Továbbá az eredeti hajlás, hanyatlás értelméből (e notione inclinandi) kifejlődve látjuk e' családban a' ráhajlás, támaszkodás jelentését is (notionem incumbendi, innitendi = fulciendi) mely eredetinek mutatkozik a' mankó, vánkos, fenék és venyige szavainkban. Ezek szerént α) *bókon* v. *bókony* = a. m. lignum incurvum, inflexum, die Rippe eines Schiffes; β) *fonák* a. m. pars inflexa, inversa rei (visszája valaminek) honnét: *fonákul*, inverse; γ) *venyige* a. m. palmes ita dictus, quod pedamentis incumbat, innitatur; δ) *mankó* v. *bankó* a. m. fulcrum, fulcimentum (eredetibb alakban: *bak* = ném. Bock szinte a. m. fulcimentum, Gerüst oder Gestell; *bak* Holzbock fulcimentum lignorum); ε) *fenék* saj. id, cui res quaepiam innititur, incumbit, vel, quo res quaepiam sustinetur, fulcitur, tehát fulcrum, fulcimentum, aztán fundus, pars ima rei; ζ) *vánkos* a. m. culcitra saj. fulcimentum, utpote, quo homines recumbentes in lectulo se, v. caput fulciunt, cui incumbunt, innituntur. Egyez vele a' svéd: *wänge* = ein Küssen. (L. Adelungnál *Wange* alatt).

o) A' *nap*, mint sol és dies. egy eredetre utasit a' megforditott *pen*, a' *p*, *f*-re változván: *fén* v. *fény*, lux splendor, Schimmer) ném. Fun (Ulphilásnál: *Fun*, *Fon* a. m. Feuer, *funa* a. m. brennen), honnét: *Funke*, gör. φανειν (l. ezeket Adelungnál I. k. 356 l.), miszerint e' családban is a' *p* és *f* ajakbetük egymással felcseréltetve találtalnak. Többire a' *napnak* a' tüz, fény, világosság jellemző tulajdona levén egyéb nyelvekbeni elnevezései is e' fogalomhoz vezetnek. V. ö. gör. ἥλιος = ném. *hell*, m. *hold*, *hőlgy*, *halvány*, a' lehelet sziszegőre változván, lat. *sol*, gör. σελήνη stb.

p) Ha jól látok, mint rokonokat öszesorolhatni következő gyökereket is: *bany* (banya), *fony* (fonyad), *vén*, megforditva *nyav* = nev (*nyavaia*) a' Margit legendában: *nevola*), melyekben a' *b*, *f*, *v* ajakbetük vannak felcserélve, ösjelentésük pedig a' fonyadásban (in arescendo, flaccescendo, marcescendo) látszik rejleni, t. i. α) *fony*, honnét *fonyad* a. m. arescit saj. solis ardore (l. o.) alatt a' *Fun* = *Feuer*, *funa* = brennen gyökereket) conficitur, innét: flaccet, marcet, 's mondatik 1) a' növényekről, de plantis, quae humore destitutae, solis ardore flaccent, 's igy egyez vele a' fr. *faner* = flaccidum efficere; 2) az emberekről, kik bú, gond, betegség, öregség által el száradnak, qui morbo, moerore, curis, senio marcescunt. Szarmazéka: *fonyadó* 1) a' ki fonyad; 2) a' tüz, melegség,

Digitized by Google

főlés eredeti jelentésére vonatkozólag igy neveztetik a' lé, melyben véres hurkát kifőztek = eine Brenn-Suppe; β) a' *névola* v. *nyavala* a. m. langvor, marcor vagy febris i. e. fervor, seu intemperies calida totius corporis, honnét: *nyavalog* a. m. langvet, aegrotat; γ) a' *banya* és *vén* a. m. senio confectus, senex, különösen *vén* a. m. senex decrepitus, aetate fractus, marcidus; *banya* a. m. anus, vetula, decrepita, marcida.

16. §.

Az ajakbetük, és torokszelett (h) közti viszony.

Bármiként kelljen is megfejteni, de tagadhatlan viszony létezik az ajakbetük és torok szellet között. A' m. hord lat. porto; m. fillér ném. Heller; m. borz, borzad lat. horreo; spanyol hava lat. faba 's számos ily példák kétségen kül helyzik e' viszony fenállását. Már Calepinus megjegyzé: "h, ugymond, in multis successit literae *f*, nam veteres, quod: fordeum, foedus, fariolus dicebant, recentiores hordeum, hoedus, hariolus, pronuntiarunt. (T. I. 754 l.)

Erre nézve vizsgálat alá vesszük nyelvünkben előforduló azon eseteket, melyekben e' viszonynál fogva némely egymástól eltért szókat, szógyökereket, mint tagadhatlan rokon eredetü, 's jelentésüeket egymáshoz közelebb hozhatóknak tartunk.

a) A' *har*, *her*, *hír*, *hor*, (ném. Haar, m. *hara*, a. m. szőrszövet, *harazsák* = *szőrzsák*, *her*, χήζ, *heres*, i. e. herinaceus, hirtus, hirsutus, hordeum) 's *bőr*, *bor* (ném. Bart, lat. *barba*, fr. *barbe*, m. *borz* — *borzad*, *borsódzik*, — ném. Borste, Bürste, m. *borosta*) áttéve: *árb* v. *árp* (*árpa* = hordeum) gyökerek közt a' rokonságot, mely a' mondott viszonyon alapszik, tagadni lehetetlen. A' mi e' családnak ősjelentését illeti, azt én a' porsanásban, pörsenésben (in erumpendo) vagy a' bőr megrázkódásában (in commotione et concussione cutis) sejtem, 's származékaiban használtatik 1) a' megijedt, megrettent ember testének rázkódásáról, de concussione cutis in homine terrore correpto; 2) a' szőrről és hajról átalán.

b) Ha jól látok, a' *hisz* és *biz* (honnét: *bizik*, *bizony*) gyökerek közt is e' viszony forog fen. A' *hisz* gyöknek értelmét fenebb a' látás, nézésben leltük (l. 5. §. *d*) alatt); erre nézve a' *biz*, *bizony*, verus, certus, ném. *gewiss* (wissen) 's *bizik* = fidit (= videt) szók ősértelme is a' látásra, nézésre vonatkozik.

c) A' *hanga*, a' *gy* meglágyulván, *hangya* e' viszonyra nézve a' *banka*, *banga*, *bangita*, 's *fánk* áttéve *gabna*, gyökerekhez csatlakozik,

Digitized by Google

melyekben az evés értelme (notio pascendi) levén (l. 12. §. k) alatt) α) *hangu, hangafu* a. m. κύτισος, cytisus fruticis genus, ita dictum, quod pecudi pabulum praebeat (l. Calepinusnál *cytisus* alatt); β) *hangya* a. m. formica, a pascendo, depascendo, absumendo dicta.

d) A' *hő* és *fő* (honnét: *főz, föl), fű* (honnét: *fűt*, calefacit) fr. *feu* (fö = ignis) gyökerek közt is a' mondott viszony látszik fen forogni. Ösjelentésük pedig a' fuvásból (flando, sufflando) eredvén, a' tüzre (fr. feu ignis a sufflando — *fú, fúj* — dictus) melegségre (*hő, hőség*, aestus, calor) vonatkozik, miszerint: *fűt (fű*-it) a. m. calefacit, *fűl* a. m. calefit, *főz* a. m. coquit saj. cibum igne, calore esui aptum reddit, *föl* = coquitur.

e) A' *herjó* (heriu), *herjóka* = perdix, a' *fűr* v. *fürj* coturnix-hoz csatlakozik, mely továbbá összevettetvén a' keleti nyelvekben fenlevő: *barta* = *marta*, pingvis, saginatus (a rad. *mara*, bene profecit cibus, cibo repletus fuit) gyökkel, a' kövérség fogalmából látszik értelmezendőnek; mire utasit a' *fűr* gyöknek nyelvünkben élő e' származéka is: *füremedik*, proficit, max. post infirmitatem proficit (hizik), roborescit, pingvescit. Erre nézve α) *fűr* v. *fürj* a. m. coturnix a pingvescendo dicta. V. ö. héber. *selav*, coturnix, a' rad: *salav*, pingvis fuit; β) *herjó, herjóka* a. m. perdix a pingvescendo dicta (l. a' *fogoly* értelmezését). Ide csatlakoznak még *herőcze* farsangi étel neme, saj. cibus, panis a pascendo dictus, és *herész* = eszem iszom ember, lakmározó.

f) Ugyan ezen viszonyt sejtem én a' *hal* v. *hall*, audit, és *fül*, auris, között is. Többire a' *hall* a' ném. *hören*, angol to *hear*, angolszász *hyran*, svéd *höra*, fr. *ouir* és ném. *Ohr*, lat. auris szókhoz csatlakozik (az *l* és *r* betük felcserélődésének eseteit l. alább).

g) A' ném. *Hülle* 's *hehlen*, saj. *verhüllen*, és lat. *velum* (velare), ném. *Fell*, lat. *pellis, palla, pallium*, lehelettel ejtetvén m. *felhő*, a' lehelet megkeményedvén ném. *Wolke* és m. *felleg*, (feleg) meg a' *hályog* szók gyökei (*hül, hehl, hál, höl* (hüvely) = *vel* = *fell* = *pell, pall*) közt is az érintett viszony létezik, 's értelmök a' födés, takarás, boritásban levén: *hálog* v. *hályog* a. m. velum, (eine Hülle, eine Decke) quod oculis obducitur ne videant spec. lema, glaucoma, albugo.

h) A' *harmat* saj a. m. *permet* (parmat) t. i. mint fenebb mondók, a' *harmat* a. m. ros a stillando dictus, 's a' *permet* is a. m. pluvia stillatitia (Staubregen).

i) A' *hud* (a' *d* meglágyulván *hugy*) és *hód*, castor, *r*-rel toldatván gör. ὕδος egy eredetre utasitanak a' szláv *voda* = aqua, m. *veder*, ὕδζια, *vidra* = ὕδρα, és *vedel* (a' *d z*-re változván *viz*) gyökerekkel, miszertnt e' családban is a' *h* lehelet ajak betüvel van felcserélve, oly formán, mint

Digitized by Google

hajdan kegyelméhel-t mondának kegyelmével, 's ma is némely nyelvjárásokban kőmiłes-t mondanak kőmives helyett. Többire, mint világos, e' család alapértelme a' folyó anyagra, vizre vonatkozik, miszerint α) a' *hud* v. *hugy* a. m. urina saj. aqua; β) a' *hód* és *vidra*, ὕδρα vizi állatok nevei, külön *hód* a. m. castor; *vidra* a. m. lutra; γ) *veder* a. m. ὕδρια az az: vas ad aquam hauriendam; δ) *vedel* a. m. sok vizet iszik.

17. §.

A' b, p ajakbetük átmennek d, t, ty-re.

A nép ajkán egyaránt divatos *ülep* — *ület*, *próba* — *tróba*, *csipke* — *csitke*, és a' nyelvekben előforduló *ab* v. *ap* (aba — apa) *at*, *aty* (atya) meg *papa* — *tata* (*tata* a. m. compater — l. Kresznerics m. szótárában felidézve IV. Béla Király oklevelét) czigány, dad leszg. dedé szók idomai némi viszony fenállását hagyják sejtenünk a' *b*, *p* és *d*, *t*, *ty* betük között, mi a' gör. ταώς, ταω, lat. *pavo*, *pao*, (ném. *Pfau*), és lat. *porta*, ném. *Thor*, *Thüre*, sanscr. *dwara* szók összetartásából is (l. Hoefernél Beitr. zur Etym. 322. l.) megbizonyodni látszik.

Össze sorolunk ezért itt is némely szókat a' közös eredet és ősjelentés kinyomozhatása végett.

a) Az *aty* (kihangzással: *atya*) celta *at*, baszk *aita*, góth *atta*, alban *ate*, kirgisz *ata*, megfordítva chinai *tu*, *tio* idomok nyilván az *ap* (*apa*) *aḳ*, *ip* idomokból változtak át. (L. Klemm többszer idézett munkáját. 17—23). Az *ap* v. *ab* gyökök továbbá a *fa*, *fi*, *fű* gyökerekhez csatlakoznak, melyekben a' szaporodás v. szaporítás értelmét (notionem gignendi, generandi, producendi, multiplicandi) mondók eredetinek (l. 2. §. A) alatt), 's igy az *at*, *ata* v. *atya* és az *ab* v. *ap* (*aba*, *apa*) *ip* is sajátlag a. m. nemző, nevelő, fajának szaporitója (genitor, productor, multiplicator sui generis, különösen: *ab* v. *ap* (apa), *áty* (atya) a. m. lat. pater, ném. Vater, az *ip* v. *ipa* pedig a. m. socer, Schwiegervater.

A nyelvtudósok az *ab*, pater, és *em*, mater, ős szókat átalán hangutánzóknak állítják (simplicissimos infantis balbutientis sonos labiales imitantur, mondja Gesenius Lex. man. p. 3.); de az *em* (*eme* = nő, ünő) és *any* (anya) ős jelentése nyelvünkből oly világos (l. 16. lap. B) alatt), hogy az *ab* v. *ap* (apa) hason idomu egyszerű gyökerek értelmére nézve sem hagy fen kétséget. Adelung is e' fogalmat tartja legvalószinübbnek a' ném. *Vater* szobán: Vater — bedeutet eigentlich einen Zeuger — genitor a gignendo (L. szótára IV. K. 977. l.).

b) A' *csitke* helyett szokottabb az eredeti *csipke* mely a' *bicske*,

Digitized by Google

büszke, *piszka*, átvetve *iszkába* gyökerekkel vettetvén össze, a' hegy, csúcs (cuspis, acumen, apex) értelméből fejtegetendő, miszerint; α) *csipke* v. *csitke* 1) a. m. Spitze, spec. fimbria denticulata, limbus denticulatus 2) rubus (csipke v. csitke bokor) a cuspidibus dictus; β) *büszke* a. m. grossularia a cuspidibus dicta (szurós, tüskés bokor, melyen egres = Stachelbeere terem); γ) *piszka*, *piszkafa* a. m. hegyes, bökés-szurkálásra való fa; δ) *iszkába* a. m. fibula a cuspide v. forma acuminata dicta; ε) *büszke* a. m. superbus saj. hegyes.

c) Mint a' nyelvbuvárok közönségesen, mi is fenebb *kötel* szavunkat a' *köt*, ligat, igétől eredeztetők, de összevetvén azt a' héber: *chebel*, funis, m. *gyeplő*, a' *gy* átmenvén *z*-re, *zablya* v *zabolya* saj. funis spec. frenum, camus szókkal, kiviláglik, hogy a' *köt*, *kat* (catena), *ket* ném. (Kette) és *kop* megfordítva *pok* v. *pók*, aranea a nectendo texendo dicta stb. gyökerek közt is némi rokonság létezik.

18. §.

Az m ajakbetü átmegy n, ny—re.

Hogy az eredetibb *m* ajakbetü, könnyebb kiejtés, vagy szebb hangzás végett átmegy *n*, *ny*-re, eléggé kitetszik következő példákból: *omt* = *ont*; *ömt* = *önt*; *hámt* = *hánt*; *romt* = *ront*; de ez eseten kivül is többszer felcseréltetik az *m*, *n*-nel p. o. *mevet* = nevet, lat. *mespilum* ném. Mispel = m. *naspolya* v. *nyaspolya*; lat. *matr-ix* = m. nádra; héber: *mag*, perzsa *mugh*, gör. μεγας, lat. *magus* i. e. magnus = m. *nagy*. Innen is némely gyökszavaink megfejthetését reménylvén, példákat sietünk felidézni.

a) A' *hentes* a' *hent* törzsöktől eredvén (mint az *önt* v. *ött*-ből az ötvös) a' *hem* gyökhez vitethetik vissza, mely határos levén a' *hám* (honnét: *hámt* v. *hánt*) gyökkel, kitetszik, hogy a' *hentes* saj. a. m. *hántos* v. *hámtos*, az az: *hántó* t. i. a' *hám*, *hem* gyökerek ősjelentése a' huzás, nyüvésre vonatkozik, miszerint *hám* a. m. *helcium* (a' gör. ἕλκω, traho igétől) a trahendo dictum, v. is szerszám, melynél fogva a' lovak a' kocsit *huzzák*, mely értelme származékaiban világos: *hámt*, *hámoz* a. m. corticem detrahit, decorticat; *hámlik*: corticem cutem exuit, 's ennyit tesz az elévült: *hemt* v. *hent* is, miszerint a' *hentes* a. m. qui cutem, pellem detrahit, különösen: lanio, carnifex, der Schwein-Schlächter, átvitelesen: artifex, imperitus.

b) A' *gané*, *ganéj*, *ganaj*-ban a' *gan* gyökszótag egy eredetü a' *gom*, *gömb*, *güm* gyökerekkel, melyekben a' gömbölyüség értelme (notio rotun-

Digitized by Google

ditatis) levén *ganaj* a. m. *gomoj* v. *gomoly*, *gumó*, *gümő* az az: rotundum, globosum, convolutum quid, különösen: *ganaj* a. m. stercus a forma globosa, rotunda dictum, minő alakja van is több állatok (kecskék, tevék, lovak) ganajlatának.

c) A' *nyes*, secat, resecat, amputat, ige a' *mes*, *met* (honnét: *metél*, lat. *metit*, olasz: *mietere*), *metsz* (szláv *mec*, *mecz*, *metsch* gladius, ensis; angolszász: *mece meca;* krimi *myca*; ném. *metz*, *mest* stb.) gyökerekhez csatlakozik, miszerint értelme is a. m. *mes* az az: secat, resecat, putat, amputat, különösen: frondes arboris resecat = frondat.

d) A' *nád* és *ned* (honnét *r* végzettel: *neder*) eredetibb alakja, ugy látszik, *mad*, *med* (honnét: *medő* v. *meddő*, *meder*, *medencze*, melyeknek ösjelentése az üresség-ben (notio vacui, inanis, cavi, et alvei) levén: *α*) *nád* a. m. arundo sajátlag: csős, csöves az az: belül üres vizi növény = frutex aquaticus interne cavus. V. ö. ném. Rohr, és Röhre (cső); *β*) *meder* v. *neder* Dankovszky értelmezése szerint is a. m. vacuitas, cavitas, különösen: folyó medre a. m. alveus fluvii; *γ*) *medencze* a. m. lat. pelvis, ném. Becken, az az: mély, vájt, öblös edény neme; *δ*) a' *meddő* végre átvitt értelemben a. m. sterilis saj. vacuus.

e) A' *gyan* (honnét: *gyanu*, és határozó végzettel: *gyanánt*) és *kan* (honnét: *kandi*, *kantu*, *kán* (*boszorkán*), *kun* (honnét: *kundész*) gyökerek nyilván egy eredetüek a' *kam* (honnét: *kamuti*) 's *kém* gyökerekkel, melyek a' nézés értelméből levén fejtegetendők; *α*) *kém* a. m. explorator, Spion, Späher ab adspiendo (spähen), explorando dictus. Származéka: *kémlelni* a. m. spähen, explorare, i. e. adspicere, *kémélni* v. *kímélni*, rationem habere alicuius saj. respectum habere az az: nézni, tekinteni valakire, ném. schonen; *β*) e' *kamuti*, *kandi* szók értelme a' nézésre, szemre, az indulatok és szenvedélyek e' tükrére vonatkozólag, *kamuti* a' dunántuli nyelvjárásban a. m. alattomosan 's ravaszul néző, *kandi* a. m. kiváncsian nézö, *kundész* a' keresés mellékértelmével a. m. vizsgál, keresgél; *γ*) a' *kanta* a. m. eine Hexe (boszor-kán) az az: saga, mulier sagax, perspicax, prudens, innét: venefica 's kanta ír a. m. ungventum veneficae (eine Hexensalbe); *δ*) a' *gyan*, *gyanu* v. *gyanó* a. m. suspicio a sursum v. susum adspiciendo (*αναβλέπειν*) dicta. A' *gyan* gyökből képzett *gyanánt* némi hasonlatosságot jelent alak v. szinre nézve p. o. az aranyat ezüst gyanánt vette, a' bort viz gyanánt issza; mely mondatokban a' *gyanánt* azt jelenti, hogy az aranyat ezüstnek, a' bort viznek nézvén, tartván, vélvén cselekszünk, e' vélemény alapja cselekvésünknek.

f) A' *kan* eredetibb alakja, ugy látszik, a' *kam* (honnét: kamat és *kamcza* v. *kancza*) mely, a' *k* meglágyulván, a' *gyom* és *gyüm* (honnét:

Digitized by Google

gyömölcs) gyökerekhez csatlakozik. Jelentése pedig e' családnak a' bőség, szaporaságban, vagy bővitès, szaporitásban levén, (határos ugyan is: a' *him*, *eme*, *ünő*, megforditva *nő* gyökerekkel) *α*) *kan* a. m. *him* az az: mas, masculus ita dictus, quod genus suum multiplicet, producat, augeat spec. verres (kandisznó); *β*) *kamat* saj. a. m. augmentum, incrementum, spec. summae capitalis incrementum=fenus a feo, i. e. pario (honnét: fetus, fecundus, femina). V. ö. gör. τοκος a τικτω = pario, héber *marbeh*, fenus a rad. *rabah*, multiplicavit. A' *t* sziszegőre változván: *kamacz*, áttéve: *kamcza* v. *kancza* a. m. femina a feo i. e. multiplico, produco, genus augeo, különösen: equini generis femina = equa (*kancza ló* = equa; *kancza szamár* = asina); *γ*) *gyom* a. m. herba luxurians, inde inutilis, noxia, ideoque evellenda: das Unkraut, vagy Gätgras, honnét: *gyomlál* = herbas inutiles, noxias evellit, eruncat; *δ*) *gyümöcs* v. *gyümölcs* a. m. fructus, fruges, saj. incrementum productum, fetus terrae, arboris v. animalis.

19. §.

A' torokbetük (h, g, k) egymással felcseréltetnek.

A' torokbetük egymássali felcserélődésének tagadhatlan példáit lelhetni szerte a' nyelvekben. Igy: *haluska* = *galuska*; *hankalék* = *kankalék*; m. *kártya* = lat. *charta*, ném. *Karte*; szláv: *holub* = m. galamb, lat. *columba*; lat. hirundo = gör. χελιδών; ném. *Haut* lat. *cutis* stb. többszer ily esetben a' keményebb *k* vagy *g* a' torokszellet helyett állván; v. ö. m. *ur*, ném. *Herr*, lat. herus, gör. κύριος. Erre nézve megkisértjük ez alapon is összesorolni a' szók gyökereit.

a) A' keleti és nyugoti nyelvekben messzeterjedő *gádor*, *gátor*, *határ*, *katrocz*, *ketrecz* ném. *Gatter*, *Gitter*, héber: *gadar*, circumdedit sepi, pariete, muro, az *r* átvettetvén m. *kert*, *kürt*, *korcz*, ném *Gärten*, és *gard*, spatium munitum, arx (ebben: Stuttgard), szláv: *gorod*, *grad*, *hrad*, urbs munita, (ezekben: Vise-grad, Bielograd, Novgorod) gör. χορτος, lat. *hortus*, spanyol: *huerto* gyökerekben a' *h*, *k*, *g* torokbetüket egymással többszer felcseréltetni látjuk. Jetentésük, mint Gesenius mondja (l. Lex. man. p. 190), in circumdando, sepiendo, muniendo levén: *α*) héber: *geder* a. m. murus, maceria, és locus muro munitus, az arab nyelvben: paries, murus, locus muro cinctus; *β*) a' *kert* ném. *Garten*, lat. *hortus*, spanyol: *huerto* a. m. spatium septum; *γ*) *korcz* 1) nádkorcz a. m nádkeritès, nádkertelet; 2) gatyakorcz a. m. circumferentia feminalium; *δ*) *kürt*, *kürtü* v. *kürtő* 1) Fertő mellékén mesterségesen nád-

Digitized by Google

ból (lészából) készitett csavarulatos kertelet halak berekesztésére; 2) veszszőből font, 's sárral betapasztott kémény (Rauchfang; ε) *gádor* v. *gátor* a. m. ambitus, lorica murorum, peribolus; ζ) *határ* 1) a. m. terminus, limes regionis et agri a circumsepiendo dictus; 2) spatium, finibus suis circumscriptum = fines, ein Gebiet; 3) átalán: finis, de csak származékaiban (határos, határtalan) különfélileg módositva 's általvive.

b) A' *hím* nyilván a. m. a' *kam* v. *kan*, mas, masculus (l. ennek értelmezését 17. §. f) alatt).

c) A' *han* v. *hany*, ugy látszik, a' keményebb *köny*, lacryma saj. liquor, nedv; *geny* pus, sanies, megforditva: *nyák* (honnét: nyákás) és *enyek* (honnét: enyekes) gyökerekhez csatlakozik, melyeknek ősjelentése a' nedvességben levén a' *han* v. *hany* a. m. nedves, mocsáros hely, láp (hanság = uligo, locus uliginosus.)

d) A' *hud* v. *hugy* urina, *hód*, v. beszökelvén az *l*, *hold* és *holda*, meg a' *göd*, *gőd* (gődén v. gődény) és *göte* gyökerek közti rokonságot is a' torokbetük felcserélődésének alapján sejthetni, melyek szinte a' vizről, mocsárról (de aqua, palude, uligine) 's vizi, mocsári némely állatokról (de animalibus palustribus) használtatván, élnek nyelvünkben. Igy α) *hud* v. *hugy* a. m. urina saj aqua, folyó anyag; β) *hód* v. *hold* 1) a. m. palus, mocsár saj. viz, különösen tó (palus) Csongrád Vármegyében, Mezővásárhely közelében; honnét ez Hód v. Holdmezővásárhely-nek is mondatik; 2) *hód*, *hold* a. m. castor, ném. Biber, saj. animal palustre, aquaticum; γ) *holda* a. m. avis palustris, különösen: fulica atra (szárcsa); δ) *göte* a. m. lacerta palustris (Wassermolch; ε) *gődény* a. m. avis palustris, különösen: pelecanus onocrotalus, (Kropfgans).

e) A' *kös*, *kas*, *kos* (kosár), *kosz* (koszoru), *guzs*, *gyöz*, *küz* (küzd) gyökerek családjában is a' *h*, *k*, *g* betüket egymással felcserélődve látjuk. Egyébaránt e' gyökerek alapértelme a' tekerésben, gyötörésben (in versando, torquendo), tekergődzésben látszik lenni, mi különfélileg módositatván a' bajvivásra, küzdésre (ad luctandum, fit enim lucta se invicem torquendo, versando) átvive találtatik. E' szerint: *guzs*, a. m. vimen qs. vincimen a viendo, vinciendo i. e. contorquendo dictum, fit enim e virgulto lento, atque flexili contorto. Származékai: *guzsaly* a. m. colus saj. instrumentum, quo fila versantur, torquentur, *guzsorodik*, megforditva: *szugorodik* a. m. contorquetur, contrahitur; α) *kos* a. m. aries, hihetőleg a' cornibus intortis, inflexis dictus. V. ö. héber: *atl*, aries a cornibus volutis et inflexis (rad. *ul*, *aul*, *ail*, volvit, inflexit); β) *kas* és *kosár* a. m. corbis, saj. opus e virgis lentis, viminibus contextum (geflochten); γ) *kosszoru* a. m. sertum (eine Flechte) a complicando, torquendo, texendo

Digitized by Google

dictum; δ) *küzd* a. m. luctatur, saj. torquet, versat se in pugna, (sich ringen, winden; ε) *hős* a. m. küzdő, jeles küzdő, nobilis, illustris, egregius, eximius pugil, pugnator = heros. V. ö. az elévült *vajk* = *bajk*, a. m. *bajnok*-ot, mely a' *baj* lucta, és molestia saj. gyötrelem, fr. tourment, tormentum a torquendo; *vaj* (honnét: *vajudik*, torquetur spec. partus doloribus torquetur); *vij* (*vijódik* v. *viódik*, luctatur cum morte); *vi* luctatur, dimicat, hasonértelmü gyökerekhez csatlakozik; ζ) *győz* a. m. vincit i. e. luctando, pugnando aliquem superat. V. ö. a' lat. vinco és vincio, meg ném. überwinden és winden igéknek szinte e' fogalomhoz vezető jelentését.

f) A' *haszon*, utilitas, értelme a' veleélésben helyheztetvén, összevetethetik a' m. *guzm*-ol, *güzm*-öl = vorat, rodit, pascitur, absumit, héber: *gazam*, *chazam*, pascitur, depascitur, devorat, gyökerekkel, miszerint a' *haszon* és *chazam*, *gazam* gyökerek is a' *h* és *k*, *g* betük közti rokonsági viszonynál fogva egyeztethetnének.

g) A' *has* (honnét: *hasit*, *hasáb*, *hasonlik*), meg *kés* megforditva: *szeg* (*szegély*) lat. *seco*, m. *szak* (*szakit*, *szakasz*) stb. gyökerekben is a' *h*, *k*, *g* betük vannak felcserélve, de a' családbeli ös fogalom kétségen kül helyzi a' köztük fenálló rokonságot t. i. α) *kés* a. m. culter a secando dictus; β) *szeg* a. m. lat. secat, scindit p. o. kenyeret, honnét: *szegély* 1) a. m frustum, segmentum v. c. panis (kenyér szegély); 2) margo, extremitas rei a resecando, abscindendo dicta; *szekerçze* a. m. securis a secando dicta; γ) *szak* a. m. pars, frustum(időszak), plaga (éjszak), honnét: *szakasz*, pars, frustum, sectio libri, Abschnitt; δ) *has* honnét: *hasáb* a. m. segmentum; *hasit* a. m. secat, scindit; *hasonlik* a. m. scinditur, discinditur, dissecatur, átvitelesen: in partes diversas seorsum it. Hogyan függ össze a' *hason* gyökben rejlő assimilandi, comparandi értelem az eredetibb vágás, metszés fogalmával? nehéz kitalálni. Talán a' metszés, vágás, faragás által létrejött mintában vagyon alapja a' *hasonlitás* (assimilatio, comparatio) fogalmának.

h) A' *ház* (l. ezt fenebb értelmezve) és *kész*, perfectus, paratus (honnét: *készit* producit, conficit, fabricat; *készitmény*, productum, opus confectum) is egy eredetü 's jelentésüek, t. i. a' *ház* a. m. domus a conficiendo, fabricando dicta.

i) A' *har*, *hör*, *hur* (harsog, harsány, hörög et, hurit, hurogat), meg a' *kar* (előhanggal: *akar*), *kár*, (káromkodik), *ker*, lat. quaero, *kur* (kurjant) hangutánzó gyökerekben is a' *h* és *k* vannak felcserélve; különben pedig bennök a' hang, szó, lárma, kiáltás értelme levén: α) *hörög et* a. m. clamat, vociferatur; β) *hurit*, *hurogat*, a. m. kiabálva elüz, elrezzent,

Digitized by Google

elszid, kiszíd, pirongat; γ) *kér* lat. quaerit, megforditva: rogat, *kérd* = quaerit, interrogat; δ) *akar* = vult (l. ezt fenebb értelmezve).

k) A' *lak* (héber: *luak*, deglutire, sorbere, *lak*, megforditva: lat. *gula*) *lik* (sanscr. *lih* = lingere, gör. λείχω, ném. lecken, m. *lak* (lakik, lakoma, lakzi), *leg* (legel, legén) rokon gyökerekben is a' *h, k, g* betük cseréltettek fel. A' *lak, lik, lak, leg* nyelvmozgását utánzó szótagok (quae referunt sonum avide deglutiendi, liguriendi, sorbendi; l. Gesenii Lex. man. 507) ősértelme az evésben (in edendo, comedendo) levén; α) *legel* a. m. pascitur, vescitur, comedit, edit, 's különösen használtatik a' barmokról. Származékai: *legelő* 1) a. m. qui, quae, quod edit, comedit, pascitur; 2) pascuum i. e. ager, pratum, mons, in quo pecudes pascuntur; *legeltet* cselekedtető ige: pascit i. e. sinit, curat, ut pecudes comedant, pascantur; átvitelesen a. m. delectat (animum pictura pascit inani, Virgil. Aeneid: 1. legelteti szemeit), *legén*, *ablegén* a. m. edulium, comestibile, panis a pascendo i. e. edendo, comedendo dictus, spec. panis in furno v. sartagine coctus, qui iure perfusus editur, eine Art Mehlspeise in der Suppe, értelmezi az Akademicusok után Bloch Móricz; β) *lakik*, *lakozik* 1) a. m. edit, comedit, vescitur, jól lakik, bene pascitur, saturatur, honnét: *lakmár* = epulo; *lakodalom*, epulum, convivium; *lakzi*, convivium; 2) habitat, incolit, colit, mely értelemnek amaz előbb 's eredetibbel való össze egyeztetése végett szükség megemlékeznünk, hogy az ős vándornépek azon földet *lakták* (eam regionem coluerunt, incoluerunt), ott *loktanak* (ibi habitarunt), hol magok és barmaik *lakozhatának*, *legelhetének*.

l) A' feneb már értelmezett *harcz, harcs* (harcsa), *hurcz* (hurczol), meg *karcz, kereczen* v. *kerecset*; valamint a' *hold, hölgy*, meg *kóltyag*, v. *koltsag*, és *gyolcs* gyökerek közti e' viszony szinte tagadhatatlan. Többire mondók, hogy amazoknak eredeti jelentése a' huzásra, tépésre, ragadozásra (l. 14. §. b) alatt), emezeké pedig a' fejérségre (l. 14. §. l. alatt) vonatkozik.

m) Végre a' *kerep* (ebben: *sárkerep*, melilotus L. der gesichelte Schneckenklee) össze vettetvén a' lat. *herba*, gör. φορβή, héber: *heseb* szókkal, látszik, hogy ezekben is a' *h* és *k* betük váltakoznak, miszerint a' *sárkerep* saj. annyi volna, mint *herba pabulumque* virens (*kerep* l. Gesenii Lex. man. 799) *flore flavo* (sár).

20. §.

A' *h, k, g, gy* és sziszegök közti viszony.

Bármiként kelljen is megfejteni, de tagadhatlan viszony létezik az inybetük és sziszegők között, miszerint azok átváltoznak *cs, cz, s, sz*,

Digitized by Google

s-re. Már Gesenius a' héber nyelv gyökszavait elemezvén, tette ez észrevételt (l. Lex. man. p. 1072). Igy a' lat. cado: caedo; capio: cepi: gör. *καισαϑ*, ném. Kaiser, lat. *Caesar, Császár*; gör. *κάνϑαρος*, lat. *cantharus* = héber: *tzantar*; héber: *kabar* = tzabar, coacervavit; ném: *gellen* = *schallen* (Schelle) párhuzamosan haladnak egymás mellett. Nyelvünkben is a' *mokkan* a. m. *moccsan;* a' *kukorodik* a. m. *kuczorodik;* a' *kammog* a. m. *czammog*; a' *pióka* a. m. *piócza*; a' *kuvik* a. m. *csuvik* stb. és a' ném. Hund, lat. *canis;* m. *czenk* és *czinka*, meg a' m. *hörpent* = *szörpent; szörböl* lat. *sorbeo* összesoroltatván e' viszony fenállását kétségen kivül helyzik.

Megkisértjük azért ez alapon is közelebb hozni egymáshoz némely gyökszavainkat, ősjelentésük kinyomozhatása végett.

a) A' *szán* (*szánka, szánkáz*) nyilván a' *hán* v. *hám*, és *hen* (honnét: *hentes*) gyökerekhez csatlakozik, sőt a' *k* torokszelletnek *sz*-re változtával a' *hán* alakból támadt, melynek jelentése a' huzásban levén (*hán* v. *hám* a. m. helcium ab *ελκω* = traho (l. 17. §.) *α*) a' *szán* a. m. traha i. e. genus vehiculi a trahendo dictum, gör. *ἕλκηϑρον.*

b) A' *csik* és *csig* (honnét: *csiga*, kifejlődvén az *ly csigola*) meg *gyik*, megforditva *kagy*, *kágy* (*kagyló*, *kágyilló*), *kigy* (*kigyó*), *kög*, circulus, héber: *chug*, circulum describere (syr. circuivil) és *chug*, orbis sphaera (syr. circulus), *gog* (*gogó*), *gogy* (*gogyola*), *gug* (*guga*) gyökerek közti rokonság, mely a' *cs* és *k*, *g* hangok közt létező viszonyon alapszik, annál bizonyosabb, mert az alapértelemre nézve is, mely a' forgás, körbenjárás, tekerésre 's gömbölyüségre vonatkozik (notio volvendi, torquendi, in gyrum, spiram, sinum se convolvendi, et rotunditatis) egy eredetüeknek mutatkoznak. Tudniillik *α*) *csiga* 1) mint gép a. m. trochlea (Flaschenzug) orbiculus aeneus v. ligneus a volvendo dictus; 2) mint játszó szer a. m. turbo (ném. Kreisel) ita dictus, quod a pueris ludentibus scutica in gyrum agatur; 3) mint állat a. m. concha, margarita, helix, purpura limax, melyek házuk alakjától (a figura testae durioris in orbem circumactae, qs. contortae) vették nevöket; 4) *csiga, nyakcsiga* v. *csigolya* a. m. vertebra a vertendo dicta; *β*) *csik* 1) a. m. csiga a' 4-ik sz. alatt az az: vertebra a vertendo dicta, forgó csont, kölönösen: *farcsik* v. *farcsok* a. m. uropygium, végső forgó csont a' szárnyas állatok hátgerinczében; 2) hal neme, cobitis, fossilis, lampetra (Missgurn) ita dicta, quod corpus in spiras flectat, convolvat, contorqueat; *γ*) a' *gyik* v *gyék* és *kigyó* v. *kégyó* szinte állatok nevei saj. (animal) flexuosum, in spiras convolutum v. in spiras se convolvens, contorquens, különösen *gyik* a. m. lacerta; *kigyó* a. m. serpens; v. ö. ném. Schlange a' schlangen = schlin-

Digitized by Google

gen, schlängeln, az az: sich krümmen und winden, igétől. Átvitelesen a' hajlongás értelméből (e notione se flectendi, inclinandi) a' *kegy* a. m. gratia, favor, benevolentia, saj. inclinatio, propensio; *δ)* a' *kagyló* a. m. *cochlea, kágyülő* v. *kágyula* a. m. cochleae striatum receptaculum (Schraubenmutter) a vertendo dictum; *ε)* a' *gogó* a' gyermekek nyelvén a. m. nux a forma rotunda, volubili dicta; *ζ)* a' *gogyola* a. m. struma; *guga* a. m. bubo, gömbölyü alakjáról nevezett daganat. Hogy e' családhoz tartoznak a' lat. *cyclus*, κυκλος, *cyclamen*, ném. *Kugel*, m. *czékla*, beta vulgaris L., legyen elég itt csupán megérintenem.

c) A' *zablya* v. *zabolya*, és *gyeplő*, héber: *chebel*, funis (l. a' *gyep* és *pók* értelmezését 15. §. l.) alatt) szókban is a' *gy*, *ch* és *z* betük vannak felcserélve, miszerint a' *zabolya* v. *zablya* fraenum, saj. a. m. funis.

d) A' *zab*, avena, és *gab* (kifejlődvén az *n*, *gabna* v. *gabona*, frumentum a fruendo i. e. comedendo, edendo, pascendo dictum) gyökerek közti rokonság is a' *g* torokbetünek a' sziszegőkhezi viszonyán látszik alapulni, miszerint a' *zab*, avena, is saj. a. m. pabulum a pascendo dictum, *abrak* (ez is az *r* betünek kifejlődtével a' *gab*, *kab* gyökből látszik eredni: *gabar*, *kabar*, áttéve: *abrak* a. m. pabulum) a' zab főleg lovak abrakául (pabulo, Futter) használtatván, mire e' származéka: *zabál*, sich überessen, übermässig fressen, schlemmen, hastig, gierig essen, is mutatni látszik.

e) A' *csupor* nyilván a' *göbre* (az *r* átvettetvén, *bögre* és *bogrács*) gyökből a' torokbetünek sziszegőre változtával támadt. A' *csupor* továbbá az áttételes héber: *szarap*, ussit, urendo coxit, cremavit, m. *serp*, (*sarpenyő*, sartago ab urendo, frigendo, torrendo dicta) gyökerekhez csatlakozik, mire nézve a' *csupor*, *göbre* v. *bögre*, és *bogrács* eredeti jelentését is in urendo, coquendo, v. aestuando, fervendo, bulliendo (héber: *chamar* aestuavit, ferbuit = *kabar* áttéve: *bakra* = *bögre*, *bogrács*) lehet sejteni, t. i. *bögre*, urceus; *bogrács*, cacabus ferreus; *csupor*, urceus saj. a. m. olla, ollula ab aestuando, fervendo v. coquendo dicta.

f) Az imént megérintett héber: *chamar*, aestuavit, ferbuit és ruhuit (ab aestuando, fervendo, inflammando) igére visszatekintőleg összesorolandóknak tartjuk a' héber: *chamor*, asinus; m. *kenyér*, panis, és *kanyaró*, a' *k* sziszegőre menvén át: *szamár*, *szemere* és *sömör* gyökereket, melyeknek ősjelentését részint a' forró melegségben és főzésben, részint a' melegség (tüz) által okozott veres v. barnás szinben (in colore rubro, fusco, subrubro) sejtjük; mire nézve a' felsorolt szók imigy értelmeztethetnének: *α)* *kenyér* a. m. panis a coquendo dictus (v. inkább: *kenyér* = *kerény* a. m. panis a forma rotunda — *ker* = *kör* — dictus?); v. ö. héber:

Digitized by Google

chabat, panem coxit, mely az arab és szerecsen nyelvben ez értelemben él: panis (l. Gesenii Lex. man. p. 318); β) héber: *chamor*, m. szamár a. m. asinus a colore subrubro dictus; v. ö. spanyol: *burro, burrico*; γ) a' *kanyaró* és *sömör* saj. a. m. cutis exasperatio a' colore rubro qs. adusto dicta; különösen *sömör* a. m. papula, Zittermal; *kanyaró* a. m. vari varioli a rubro colore dicti; δ) a' *szemere*, mely hajdan személy, ma család és helynévkint él a' nyelvben, a. m. qui est coloris subrubri fusci, saj. adusti.

g) A' *csisz, csiszár* (h. *csiszol*, reiben, radere, polire) és *gyesz* (h. *gyeszöl*, reiben), *kosz, kösz* (kifejlődvén az *r*: *köszörű, köszörül*) gyökerek is összesorolandókul ajánlkoznak az inybetük és sziszegök közt létező viszonyra nézve, 's igy α) *csiszol* a. m. terit, radit stringit (reiben), inde polit, laevigat sc. scabra; *csiszár*, qui terit, polit, sp. qui arma, gladios polit (*kardcsiszár*, Schwertfeger, fr. fourbisseur) ad vendendum; átvitetvén a' kereskedőkre, különösen a' bor (*borcsiszár*) és ló (*lócsiszár*) kereskedőkre, kik a' vevők megcsalhatása végett aruikat kicsinosgatván (comunt, fricant, ornant), azoknak hibáit rejtegetik, miért a' szóhoz gyakran a' ravaszság, álnokság mellékértelme is csatlakozik: *borcsiszár* negotiator vini és bibulus; *lócsiszár* 1) ἱπποκόμος, i. e. qui comit equos; 2) equorum mango (fr. maquignon); β) *gyeszöl* a. m. radit, terit, stringit; γ) *kosz, koszmó* a. m. ophiasis, porrígo, ném. Grind, mint a' lat. scabies a scabendo, saj. a radendo dicta; δ) *kösz*, kifejlődvén az *r, köszörü*, honnét: *köszörükő* a. m. lat. cos, saj. lapis, cui ferrum atteritur, ut acutum fiat; *köszörül*, radit, atterit, v. ö. cultrum (kést köszörül); *köszörülödik, köszörülködik* = se alicui atterit; valakihez dörgölődzik, átvitelesen: hizelkedik.

h) A' fenebb már értelmezett *sár, szár* (sárcsa, szárcsa), *szer* (szerecsen), *cser*, (csere v. cseri, cserepár, cserebüly), *szir, czir* (szirmos, czirmos) gyökerek nyilván a' *kara* gyökhez csatlakoznak; mely a' török nyelvben a. m. niger; 's ez értelmet leltük fenebb a' felsorolt gyökerekben is.

i) Az *ó* 1) saj. aqua a diffluendo dicta; 2) vetus, priscus, saj. quod diffluxit, praeterivit, elapsum est (l. fenebb), lehelettel *hó*, nix a diffluendo dicta; *ha* = tempus a labendo, diffluendo dictum (vala-*ha*, so-*ha* né*ha*) gyökerekben a' *h* átmenvén *s*-re, lett a' *só* (*sav*, szerecsen: *sev*), sal a' diffluendo dictum (l. ezt az 5. §. c) alatt megérintve).

k) A' *szán* (h. *szándék*, Absicht) és *szem*, oculus, ugy látszik, a' héber: *ain, hain* v. *gain*, oculus, m. *kán* (ebben: boszor-*kán, kaján*), *kém*, explorator (Spion), *gyan* (gyanu, suspicio, gyökerekkel a' *h, k, g*)

Digitized by Google

és sziszegök közti viszonyra nézve szinte összesoroltathatnak; miszerint a' *kán*, *kém*, *gyanu*-ban lelt látás, nézés értelme (notio adspiciendi, videndi — l. fenebb) látszik eredetinek a' *szán*, *szem* 's *hain* és *kaján*-ban is t. i. α) *szem*, héber, arab: *hain* a. m. oculus ab adspiciendo, videndo dictus; származéka: *szemérem* a. m. pudor, mely a' szemekben vétetik észre, miért *szemtelen* 1) a. m. oculis carens (szemetlen); 2) impudicus; β) *szán* ige 1) és saj. a. m. intendit i. e. oculos intendit, oculos et conatum aliquo dirigit (quod fit intense adspiciendo, tuendo), honnét: *szándék* a. m. intentio,ném. Absicht (von absehen); 2) *szán* a. m. *sajnál* = condolet, compatitur, ez indulat is főleg a' szemben, nézésben levén észrevehető; γ) a' *kaján* (*kan*, betoldatván az inyszellet *kajn* = *kaján*, mint a' *szán* = *sán* gyökből a' *sajn-ál*, *sajon*) a. m. invidus ab invidendo i. e. limis oculis adspiciendo dictus.

k) Az inybetük és sziszegök közti viszonyra nézve összesoralhatni a' *masz* (maszat), *mász* (kalamász), *máz*, *mész*, *pasz* (paszat), *pisz*, (piszok) gyökereket a' *mag* (magu, magv), *bag* (bagó), *fag* v. *fagy* (fagyu, faggyu,) stb. gyökerekkel, melyeknek ösjelentését fenebb (4. §. 15. §. b.) nyomozván, állitottuk, hogy az a' kövérségre, vagy inkább kövér, zsiros anyaggali kenésre (est in linendo materiam pingvem, átalán in stringendo, linendo, mit der Hand streicheln; l. Geseniusnál a' héber: *masach*, illevit, unxit, és *machah* abstersit, detersit; gör. μάσσω, μυσσω, απυ-ἐπι- értelmezését p. 561 és 625) vonatkozik, mely tagadhatlanul sajátja a' *masz*, *mász*, *máz*, *mész*, *pasz*, *pisz* gyökereknek is, t. i, α) *maszat*, *paszat*, *piszok* a. m. sordes, Schmutz, saj. materia pingvis, mollis, max. immunda, qua qui inficitur (inungitur, perungitur), sordessit, tehát saj. ungven, eine Schmiere; β) *mász*, ebben: *kalamász* v. *kolomász*, *kulimász*, a. m. axungia, Schmer = Schmiere, Rad- oder Wagen-Schmiere (*kala* v. *kolo* a. m. rota, Rad, v. currus, Wagen a volvendo, circum agendo, torquendo dictus; v. ö. *golyó*, orbis, sphaera, globus a volvendo v. forma rotunda volubili dicta); γ) *máz* a. m. tectorium, kül. encaustum figlinum a linendo dictum, átvitelesen fucus; származéka: *mázol* a. m. oblinit, schmieren, glasiren, aztán inquinat, maculat és male pingit v. scribit; δ) *mész* a. m. calx, caementum ab oblinendo dictum. Többire a' *masz*, *mász*, *máz*, *mész* gyökök megforditott alakja: *sim* is a' mondott értelemhez utasit; ugyan is a' *sim* gyöknek származéka *sima*, laevis, glaber saj. a. m. laevigatus, politus; *simogat*, polit, laevigat, átvitelesen: mulcet, delinit (streicheln, mit der Hand streicheln).

Digitized by Google

21. §.

A' torok- és ajakbetük közti viszony.

A' *pedig, pediglen* elválasztó kötszó régi nyelvemlékeinkben *kedig, kedeg, kediglen* alakokban fordulván elő, sejtenünk lehet, hogy a' *k* torok betü és *p* ajakbetü közt némi viszonynak kell léteznie, melynél fogva vele felcseréltetett. Mélyebb vizsgálatából a' nyelveknek az tetszik ki, hogy e' felcserélődésnek számos példái vannak élő nyelvünkben (v. ö. *köszméte* = *pöszméte; ugorka* = *uborka; gyakor* = *gyapor; zsák, zeke* = *zseb; ném. Kibitz* = *m. bébitz* stb), sőt egyéb nyelvekben is; v. ö. lat. columbus és palumbus, columba és palumba v. palumbes, gör. λύκος = lat. lupus; gör. ἵππος = lat. (ekus, ekvus) equus; gör. πέντε (az aeoli nyelvjárásban πέμπε) = lat. quinque, κένκε); lat. herba, gör. φορβή; mire nézve ez alapon is megkisértjük összesorolni 's egyeztetni némely gyökszavainkat (l. 16. §.).

a) A' *kicsin* héber: *katon*, parvus, exiguus, és *piczin* 's *pöttön* szók összesoroltatván, ugy látszik, az eredetibb *kicsin, katon* idomokból támadtak a' *piczin* 's *pöttön* oly módon, mint *kedegből* támadt a' *pedeg* v. *pedig*. A' *kicsin* és *katon* továbbá összevettetvén a' gör. κτείνω, caedit m. *katona*, miles a caedendo dictus, az *n* átvettetvén *kóncz*, a' gyök megfordítatván *csonka, tonka* vágás értelméből fejtegetendő gyökerekkel (l. a' 12. §. m.) alatt ezeket értelmezve) kitetszik, hogy a' kicsinség (parvitas) fogalma a' *kicsin* v. *kicsiny*, héber: *katon*, m. *piczin* v. *picziny*, és *pöttön* gyökerekben a' vágás értelméből fejlett ki (l. Geseniusnál a' *katon* értelmezését Lex. man. p. 889, hol az visszavitetik a' kétbetüs *kat* hangutánzó gyökhez).

b) Ha jól látok, a' *kut* (honnét; kutat) és *put* (lat. puteus, m. putri) gyökerek közt szinte a' mondott viszony létezik, 's alap értelmök az ásásra (put = fod, honnét lat. fodio) vitetvén *α*) a' *kut* a. m. lat. *puteus* a fodiendo dictus; v. ö. héber: *ber*, puteus, fons és fovea, a rad *bar*, fodit. Származéka: *kutat* = quaerit, scrutatur, investigat saj. perscrutatur terram, quod fit fodiendo; *β*) *putri* a. m. effossum infra terram habitaculum.

c) Egy felül a' *kúp* (kupa, kupak, kupolya, koponya, koporsó; héber: *gaba, gabah, gabach;* lat. *caput;* ol. *capo;* gör. κεφαλή; ném. *Kopf*) más felül a' *pup* és *búb* gyökerek ősjelentése a' magasságra vitetvén (vim habent elationis instar montis, collis, spec. rotundae instar capitis, calicis), a' *kúp* és *pup* = gibbus saj. prominentia, Hervorragung, Auswuchs an Körpern, meg *bub* v. *bób* a. m. apex, prominentia spec. crista

Digitized by Google

in apice avium (származéka: *bábita*, vitta turrita) gyökerek közti rokonságot szinte a' *l* és *b*, *p* betük közti viszonynál fogva sejthetni.

d) Talán a' *báb és bab*, kihangzással: *baba*, meg *kép*, imago, figura, gyökök közt is ezen viszony létezik, miszerint α) *báb* 1) és saj. a. m. imago, spec. imago quaedam, quae nervis quibusdam ac fidiculis occultis movetur, νευρό παστον az az: fából kifaragott alakocska (Marionette, *bábjáték* = Marionettenspiel); 2) mézés tésztából készitett alak, kép, imago, figura, honnét: *bábos*, ki mézes tésztából különféle *bábokat*, imagunculas, figuras, készit és árul; 3) a. m. nympha, die Puppe, i. e. fuci, sirenes, cenephes, i. e. insecta, apes, quam formam, (figuram) capere coeperunt; β) *babá* 1) és saj. a. m. imago, figura, az az: főleg nőalaku játék szer, die Docke, mely értelemben egyez vele az angol: *baby*, fr. *poupée* és *babiole*, olasz: *pupa, puppa*, lat. *pupa*, melyről igy ir Callepinus: pupas . . . appellabant imagunculas quasdam puellares, quibus virgines in prima pueritia lusitare solebant, donec iam pubertati vicinae eas Veneri offerrent, αγαλματία; 2) a. m. puella parvula, et tenella, παιδισκάριον, különösen nyelvünkben: puella amata etiam adultior = amasia (Liebchen), sőt 3) általán a. m. kis (fi v. leány) gyermek, infans, honnét: *babázik*, *megbabázik* a. m. partu levatur, saj. infantem (baba) in lucem edit, enititur (mulier).

e) A' *gyakor* és *gyapor* (szapora), az *r* átvetetvén *gyarap* (gyarapszik, gyarapodik) = *karab* = *kereb* = *creb* (h. lat. creber) megforditva *brec* = frec (h. lat. frequens) a' *brec, brok* gyökbetüi máskép tétetvén át, m. *bokor*, héber: *chabar*, plexit, texuit, constrinxit (honnét: *chibrah* lat. cribrum) gyökerek közti rokonság is a' mondott viszonyon alapszik. Többire a' felsorolt gyökerek alapértelme (az összeköttelődzés, fonódás) a' bőségre, sokaságra vitetvén, α) m. *bakor* a. m. dumus rubus a ramis densis, perplexis dictus; β) héber: *chabar* a. m. plexit, texuit, constrinxit, honnét: *chibrah* lat. *cribrum* a constringendo, serendo dictum; γ) *gyakor* 1) a. m. constrictus densus, spissus; *gyakor szita*, cribrum densum; *gyakor erdő*, sylva densa, crebro salicto oppleta; *gyakor föld*, humus densus; 2) a. m. frequens, creber, *gyakor vendég*, frequens convíva, honnét: *gyakran* a. m. crebro frequenter; δ) *szapora* 1) és saj. a. m. sürü, átvitelesen a' térben és időben egymáshoz közel (sürün) álló, vagy egymásra hamar következő egyedekről mondatik: szapora tehén, mely gyakran borjazik = vacca foecunda; szapora beszéd, oly beszéd, melyben egyik szó a' másik után hamar ejtetik; szapora járás, melyben egyik lépés a' másikra hamar (sürüen) következik; honnét: *szaporán* a. m. cito, celeriter; mire rézve *szapora* a. m. fecundus, citus, ce-

Digitized by Google

ler, properus, festinus. Származékai: *szaporodik* a. m. multiplicatur, augescit; *szaporit* a. m. multiplicat, auget, foetificat, procreat; *szaporátlan*, a. m. infoecundus, sterilis stb.; ε) *gyarap* a. m. foecundus, fertilis, honnét: *gyarapodik*, *gyarapszik*, augescit, crescit, augmentatur, opulescit.

f) A' *lepén* v. *lepény* a. m. *legén* v. *legény* (ebben *ablegény*) t. i. edulium, comestibile, cibus, panis a pascendo dictus, spec. laganum, artologanus (l. 19. §. k alatt).

22. §.

A' *k, g* betűk felcseréltetnek *d, t, ty*-vel.

Példák: *painuk* = *pamut;* m. *barkó* = ném. *Bart*; m. *halak*, pisces = finn: *halat;* m. *bsök* = finn: *tsät*; a' czigány nyelvben *akh* = szem, a' *k* átmenvén a' többesben *ty*-re: *atyha* = szemek; *dikhav* = látok, *dityhol* = látszik (l. Bornemisza János értekezését a' czigány nyelvről az 1853-di uj m. Muzeum III. füz. 86. lapon).

a) A' többes képző *k (ak, ek, ok, ök)* megfelel a' finn *t (at, et)* többes képzőnek (l. Hunfalvy értekezését a' finn nyelvről az 185½ uj m. Muzeumban, a' m. tud. Int. hivatalos közlönyében 83. l. és Strahlmann idézett finn nyelvtanában), mely a' *t* v. *tö* gyökhez (a' *több*, *tö-bb* gyökéhez) sorozódik, 's valamint a' bőséget, sokaságot kifejező jelentésére nézve vele tökéletesen egyez (hal*ak* a. m. sok (ak) hal, finn. *kalat* a. m. sok (at) hal (*kal*), ugy ezen alapon vele eredetre nézve is egyeztethető.

b) A' *tek* (teke), *teg* (tege), *tok*, *tök*, *dug* és a' m. *kög*, héber: *chug*, orbis, sphaera a volvendo, in orbem eundo (chug) dicta, gyökerek is ez alapon rokoníthatók 's α) a' *teke* a. m. orbis, sphaera a volvendo, in orbem eundo dicta; β) *tök* a. m. cucurbita et scrotum a forma rotunda, volubili dictum; γ) *tok*, lat. *theca*, θηκη, ném. *Decke* a. m. involucrum ab involvendo v. circumvolvendo dictum; δ) *teg* v. *tege* összetételben él a' *nap* szóval, miszerint *tegenap*, *tegnap* dies hesterna (adv. heri) saj. a. m. dies evoluta, revoluta, v. a' takarás, borítás értelméből (e notione involvendi, circumvolvendi, obvelandi, obtegendi) a. m. eltakart, borított nap, mely értelme a' *teg* v. *tege* gyöknek a' *tegez*, pharethra (nyiltok) szóból is sejthető; ε) *dug* a. m. abscondit, verstecken saj. involvit, operit.

c) Az *ebéd*, ugy látszik, előhanggal támadt a' *béd* gyökből, mely a *bek* (βεκος), *bag* (héber: baga, cibus) megforditva *gab* (gabna frumentum a fruendo i. e. edendo, comedendo dictum) gyökerekhez csatlakozik, 's igy értelme az evésre, ételre levén visszavihető, a' *béd* v. *ebéd* is a. m. a' lat. prandium (pra-edium) az az cibus.

Digitized by Google

23. §.

A' *j* felcserélődésének esetei.

A' *j* felcseréltetik *α*) *l*-lel: *mejj = mell; vajjon = valjon,* vallyon; *lány,* (leány, liány, puella) a' csangóknál: *jány;* (l. Népdalok, és Mondák kiadta a' Kisfaludy társaság II. K.); *β*) *gy*-vel p. g. *hajma = hagyma,* és a' nyelvjárások szerint: *jegy = gyegy; borju = borgyu; mondja = mondgya; adja = adgya;* *γ*) *ny*-nyel p. o. *borju = bornyu;* *δ*) sziszegővel, p. o. ném. *Jude* (Judaeus) = m. *zsidó,* mi szabályszerüleg történik a' franczia nyelvben, hol a' *jambon, jeu, joli, jour, jardinage* = *zs*ánbón, *zs*ö, *zs*oli, *zs*ur, *zs*árdinázs-nak ejtetik.

Lássuk, mi hasznát vehetni ezen eseteknek gyökszavaink elemezésében?

a) Az *áj* (honnét: *ájul*) egy eredetü 's jelentésü az *al* (honnét: *alél*), lehelettel *hull,* cadit gyökerekkel, 's tőlük az *l*-nek *j*-re változtával tértel, megmaradván ősjelentése, mely az esésre vonatkozik (l. az *al, ell, öl* gyökereket 1. §. B. alatt értelmezve), miszerint *ájul, elájul* a. m. deliquium animi patitur, saj. a. m. concidit.

b) A' *le, li,* (honnét: leány, liány) a' *ji* (jiány) megforditva *íj, új* gyökerekhez csatlakozik, melyeknek ősjelentése a' hajlásából eredvén (ij, v. ív a. m. arcus ab inflectendo, flectendo dictus, Bogen von biegen, beugen) gyönge, hajlékony, kicsi, ujdon tárgyakra vitetik (notio teneri, mollis, novi, recentis ab inflectendo, curvando, quae enim tenera mollia ea flexibilia sunt); miszerint *α*) *uj* v. *ujj* 1) a. m. digitus a' flectendo dictus; 2) melléknévül használtatván *új* a. m. novus, recens saj. flexibilis; *β*) a' *le, li, liu, liv, lev,* a' *v* átmenvén *b*-re *lib* alakokból vannak 1) *leány, liány, lány,* puella saj. a. m. *liu-any,* az az: fiatal (li, lin) any = nő; 2) *lev*-ente (az *ente* a. m. az *inta* a' *csalafinta,* 's *éta* a' *bokr-éta* szókban) a. m. ifju, ifjoncz, iuvenis; 3) *liba* a. m. tenellum recens quid, különösen: anserculus, anser tenellus.

c) A' *haj* (h. *hajó*) és *hal,* piscis, patagon: *hoi,* piscis (l. Adelungnál Fisch alatt) gyökerek, melyekben a' *j* és *l* betük váltakoznak, szinte egy eredetre mutatnak, 's jelentésük a' *hala*dásban (in praetereundo, labendo, innét nando, natando) levén (v. ö. az *ó,* aqua, *hó,* nix a' diffluendo dicta, 's *ha,* ebben: vala*ha,* tempus a' diffluendo, praetereundo, labendo dictum, 's *háj,* axungia, pingvedo a diffluendo dicta, határos gyökereket), *α*) *hajó* a. m. navis a *γέω,* nato, ném. *Schiff,* megforditva *β*) *Fisch,* lat. *piscis* (hal) a natando dictus. Származéka: *halad* a. m. abit, praeterit, labitur (tempus).

Digitized by Google

d) A' *haj*, *héj*, tectum (domus), cortex (panis arboris etc.) nyilván egy a' nyelvjárásilag divatos *hől* = *hüvely*, ném, *Hülle hehlen*, takarás, boritás, födés értelméből fejtegetendő gyökerekkel, melyekhez továbbá a' m. *palást*, *ipall* = bemänteln, verheimlichen, lat, *palla*, *pallium*, *pelis*, *pileus* ném. *Fell* stb. stb. csatlakoznak (l. 16. §)

e) A' *nyoszol*, kihangzással: *nyoszola*, ugy látszik, a' *j*-nek *ny*-re változtával támadt a' *jászol*, sepes a sepiendo dicta, i. e. opus e viminibus, virgis lentis textum, gyökből (l. ezt 7. §. c.), miszerint a' *nyoszolya* is sajátlag annyi volna, mint opus e stramine v. virgis lentis contextum; különösen: ágy, miért Dunántul cserény ágynak is mondatik; általán grabatus, cline, cubiculum, kül. cubiculum conjugum v. sponsorum = thalamus, honnét: nyoszoló asszony = pronuba, nyoszoló lány = paranympha, nőszemélyek, kiknek tiszte a' menyasszonyt a' népnél szokásban levő ünnepélyes szertartások közt ágyba (nyoszolába) vezetni.

f) A' *hugyma* eredetibb alakja, ugy látszik, a' szinte divatos *hajma*, melyből amaz előbbi idom a *j*-nek *gy*-re változtával támadt. A' *haj* gyök továbbá az *aj* = *al* (honnét: *alma* — l. ezt 1. §. c. alatt), *él*, vivit saj. spirat, *halat*, *il* (honnét: *illat* — l. ezt u. o.), *thi* (honnét: *ihlet*, halitus, spiritus, *ihlés*, spiritus, afflatus) gyökerekhez csatlakozik, miszerint *hajma* v. *hagyma* sajátlag a. m. res odorata, gravem odorem exhalans, 's *foghagyma* a. m. allium, *veres hagyma* a. m. cepa. Származéka *hagymáz* a. m. afflatus, furor, insania, különösen: phrenesis, φρενῖτις; v. ö. phrenesis, melyben Hoefer szinte a' flándi, spirandi, afflandi, inspirandi értelmet sejti, összevetvén azt a' sancr. *prâna* Athem, Leben, Geist, animus, *ανεμος* szóval (l. Beiträge zur Etym. 424. l.) 's melyhez, nem tudom, nem sorozódik e a' m. *fráma* mint szellem (spiritus, Geist) árló szellem az ős magyar mythuszban (mint e' szólásmódokból: fránya egye meg, fránya vigye el, sejthetni) 's bárány, agnus; *borom*, pecus, animans a spiritu ducendo dictum, áttéve *ember*, homo saj. vivens i. e. spirans, animans; mind ezen szók a' *bar*, *bár*, *pra*, *fra* = *pár* (*pára* = anima, halitus, vapor) gyökérhez vitethetvén vissza. E' sejtelmünket támogatni látszik a' *bárány*-nak azon használata is, miszerint az a' *felhő* jelzőjeül tétetvén, *bárány felhő* oly felhőt jelent, mely vékony *párahint* borítja az eget.

g) Az *es* (honnét: *esik*, cadit, ném. fallen) összesorolandó az *ej* (honnét: *ejt*, cadere facit, sinit. ném. fällen), *áj* (honnét: *ájul*, concidit) gyökerekkel, melyekben az *esés*, áthatólag *ejtés* értelme levén, *esik* a. m. cadit, ném. fallen. Származékai: *eső* v. *esső*, pluvia a cadendo dicta, *eset* v. *est*, casus occasus (solis) és casus fortunae.

Digitized by Google

h) Az *aj* és *vaj* az *ás*, *vés*, *fés* (honnét: fésű) gyökerekkel ez alapon soroltatván össze, így értelmeztethetnek: α) *ás* a. m. fodit, aperit, honnét: *ásit* oscitat saj. a. m. aperit os, max. prae somno, taedio; β) *vaj* a. m. cavat, honnét: *vája* v. *válu*, *vályu* trulla, canalis *citató válu*, alveus aquarius, labrum) a cavando dictus; γ) *vés* a m. sculpit, caelat, cavat; δ) *fés*, honnét: *fésű* a. m. pecten saj. scalprum capitis, capillorum; ε) az *aj* végre a. m. crena a cavando, caelando sculpendo scalpendo v. fodiendo dicta, innét apertura, miszerint az *ajt* ige a. m. aperit, 's ennek származéka *ajtó*, janua, is saj. a. m. apertura.

i) A' fenebb (*b* alatt) értelmezett *ji* = *li* (ebben: liány) gyökhez csatlakozik a' *zsi*, *si* kicsinyítő értelmű névképző (pl. kapa*zsi*, tök*si*, vak*si*, buk*si*) mint a' *ji*, *jiu*, *jiv* = *li*, *liu*, *liv*, *lió* (liba) idomokhoz a *zsló* (zsiba, anserculus).

k) A' *haj* (honnét: *hajol*, flectit, incurvat se, sich beugen), és *kaj* (honnét: kajla, kajmó) meg a' *has*, *kos*, *kasza*, *kajsza* gyökerek közt is, mint melyekben a' *j* és *s*, *sz* mássalhangzók váltakoznak, a' mondott viszony létezik, 's erre nézve α) *has* a. m. venter ab incurvando dictus v. ö. ném. Bauch mely a' biegen, beugen igéhez csatlakozik; β) *kos* a. m. aries ab inflexis, curvis cornibus dictus; γ) *kasza* v. *kajsza* a. m. falx saj. ferramentum incurvum, aduncum, quo segetes et herbae secantur. Származéka: *kaszás* a. m. falcatus, *kajszás*, *kajszorás* a. m. incurvus, inflexus; *kajszás* v. *kajszorús lábu* a. m. curvipes.

24. §.

A' fog betük (d, t, l, n,) felcserélődésének esetei.

A' *d* betü átmegy α) *t*-re p. o. szid = szitok; lapda = lapta; pendely = pintely; β) a' *d*, *t* átmegy *gy*-re p. o. bádog = bágyog, ném. *D*iamant = *gy*émánt; *de* a' halotti beszédben = *gye*; szelid = régi iratokban szeli*gy*; disznó = *gy*esznó; hud = hu*gy*; tám = *gy*ám; tür (összetür = convolvit) = *gy*ür, tüsző = *gy*üszü; γ) sziszegőre: büd (büdös) = büz; kapta = kapcsa; tonka = csonka; tipál = czibál; pityer = pacsirta; kalicska = kaliczka; gör. γλοττα = γλοσσα; καρατσω = καγασσω; ném. tae = zähe; Tahl = zahl; tehen = ziehen (l. Adelungnál IV. t. 1642 l.); δ) ritkábban *l*-re p. o. medencze: melencze, 's *n*-re: pedig = penig; mint garázna, grázna mondaték bajdan a' garázda helyett (l. Cserei Mihály Histor. az ujabb. nemzeti Könyvtár VI. füz. 244 l.).

Digitized by Google

1.

A' *d*, *t* egymással felcseréltetnek.

a) Ez alapon hiszem összesorolandóknak a' *dud* (duda) és *tüd* (tüdő) gyökereket, melyek a' fuvás (dudolás, tutulás) hangját (sonum flandi, spirandi) utánozván, α) *duda* a. m. uter symphoniacus a sono, quem edit, v. ab inflando dictus; β) *tüdő* a. m. pulmo ita dictus, quod spiritum attrahat, eundemque reddat.

b) A' *vad*, *vid* (h. vidék) és *vét*, megforditva *tév*, *táv* (*téved*, recedit, deflectit a via, spec. via, tramite virtutis, *távozik*, recedit) gyökerek is, melyekben a' *d* és *t* betük váltakoznak, egy eredetüek, 's a' *távozás* megérintett fogalmából α) *vét* a. m. recedit, deflectit a tramite virtutis; honnét: *vétek* a. m. peccatum; β) *vad* 1) a. m. fera, a recedendo, fugiendo (sich entfernen, entweichen) dicta; 2) *vad* a. m. ferus, indomitus, agrestis; γ) *vidék*, mennyire származékából (*vidéki* = extraneus) és használatából (*vidékről jött* = aliunde venit) kivehetni, ellentétben áll azzal, a' mi helybeli, miszerint *vidék* saj. a. m. regio, plaga, tractus, circum, v. extra terminos alicuius urbis, pagi; honnét: *vidéktek* a. m. antermini.

2.

A' *d*, *t* átmegy *gy*-re.

a) A' *hugy* eredetibb alakja a' ma is élő *hud*, mely a' *hód* = palus, aqua, gör. ὕδωρ, a' *h* átmenvén *v*-re, szláv: *voda*, m. *ved* (vedel), a' *d* átmenvén *z*-re *víz*, ném. *Wasser* gyökerekhez csatlakozik, miszerint *hugy* v. *hud* a. m. urina saj. aqua, Wasser, honnét: *hudni*, *hugyozni* a. m. mejere, *Wasser* abschlagen.

b) A' *légy* és *led* (h. ledér), *lid* (lidércz) gyökereket is ez alapon köthetni össze, 's jelentésüket a' röpülésre vivén (l. 8. §. h.) *légy* a. m. musca a volando, volitando dicta — v. ö. ném. *Fliege* von fliehen.

c) A' *fegy*, disciplina, és *fed* (*fedd*, castigat, redarguit, reprehendit) meg *vád* (honnét: *vádol*, accusat, incusat) gyökerek közt is a' mondott viszonyt sejthetni; miszerint *fegy*, *fegyelem* a. m. disciplina saj. reprehensio, redargutio.

d) A' *gyür* (*összegyür* = convolvit, complicat, honnét: *gyürü*, annulus a forma rotunda, volubili dictus) nyilván a' *tür*, (összetür convolvit, complicat) *tőr* laqueus, cui involvimur, implicamur; *tér* vertitur, revertitur (vissza tér); *ter* (honnét: *terel*, revertit, *térgy* v. *térd* genu ab inflectendo, complicando dictum), megforditva *rét*, plica (honnét: *rétü* =

Digitized by Google

plex, *egyrétü*, simplex, *kétrétü*, duplex; *rétes* 1) melléknév: quod plicas habet; 2) főnév a. m. opus pistorium, a complicando, convolvendo v. forma rotunda dictum = die Strudel, gyökerekhez csatlakozik; 's mint látszik, a' *t*-nek *gy*-re változtával a' *tür* alakból támadt.

e) A' *t*-nek *gy*-re változta által támadt a' *gyám* is a' *tám*-ból, melynek ősjelentése az emelésre vitetvén, α) *tám*, *támasz* a. m. fulcrum. Származéka: *támad*, *feltámad* surgit, exurgit saj. erigitur, se in altum levat; *támaszt* a. m. surgere facit, erigit, levat, excitat, fulcit, sustentat és további átvitel utján facit, ut aliquid existat; β) *gyám* a. m. fulcrum, saj. id, quo res quaepiam in altum tollitur, erigitur, sustentatur. Származéka: *gyámoly* fulcrum; *gyámol*, *gyámolít* fulcit, *gyámnok*, tutor stb.; γ) A' *tám* Dunán tul *tan* és *ten* alakokban is dívik, melyektől van a' *tán-g-ál* és *ten-g-et*, *tengődik*, 's *tángál* és *tenget* a. m. sustentat, *tengődik* a. m. sustentatur, (*kenyéren tengődik* a. m. pane vitam sustentat), mely átviteles mondatban a' kenyér az alap, mire az élet támaszkodni v. melyen az fentartatni gondoltatik.

f) A' *gyüszü* dívik *tüszü* v. *tüszö* alakban is. Egyébiránt a' *tüsz* gyökben, mely a' *tas* (*tasak*, *tosoly* v. *tarsoly*, a' *k* átvettetvén *táska*) megforditva *sat* = *set*, v. *sejt* gyökerekhez csatlakozik, az űr (cavitas, vacuitas, inanitas) értelme látszik lappangani, mely visszaadathatik a' lat. loculus, loculamentum, capsa, cellula szókkal; különösen α) *tüszö*, *tüszü*, v. *gyüszü* 1) a. m. bulga, hypopera, ascopera; 2) *gyüszü* a. m. loculamentum, capsula, qua digitorum oras feminae muniunt adversum acus = digitabulum (Fingerhut); β) *tasak* v. *táska* 1) a. m. pera; 2) ilyen alaku tésztás étel neme; γ) *tasoly* v. *tarsoly* a. m. *tasak*, pera, perula; δ) a' *sejt* a. m. loculamentum, cellula, max. in qua apes seorsim nidificant.

g) A' *gyón* (*gyónik*, fatetur, egyházi értelemben confitetur, spec. peccata confitetur, beichten), ugy látszik a' *tan*, (honnét tanu testis, saj. fatens) gyökhez tartozik, melynek ősértelme, ha jól látok, 1) a. m. verbum, vox, vocabulum, λόγος (fr. *mot*, megfordítva *tom* = *tan*); 2) a m. scientia, λόγος. Származékai bizonyosan ez értelemhez utasítanak: α) *tanu* a. m. testis, saj. fatens a fatendo, loquendo, dicendo dictus; β) *tanít* a. m. docet i. e. dicit aliq. aliq. interpretatur, explicat; *tanul* a. m. discit; γ) *tanakodik* a. m. consultat, quod fit deliberando, de aliqua re colloquendo, honnét továbbá *tanátcs* v. *tanács* 1) consilium i. e. deliberatio, seu collocutio de re aliqua; 2) consiliarius, áttéve δ) *tolmács* ném. *Dolmetsch* a. m. interpres (l. ezt Adelungnál fejtegetve).

Digitized by Google

3.

A' *d*, *t* átmegy sziszegőre.

a) Az *iz*, az *id* (idő) lehelettel ejtve: *hid* gyökerekkel vettetvén össze, ugy látszik, a' *d*-nek *s*-re változtával támadt. Az *id*, *hid* ősjelentése továbbá a' menésre, haladásra vitetvén (l. az *át*, *út* gyökereket az 1. §.) *α*) *hid* a. m. pons, eine Brücke ita dictus, quod per illum super aquas transire soleamus; *β*) *id*, v. *idő*, héber: *eth* a. m. tempus a transeundo, praetereundo dictum, (rad. *avah* transiit, processit) *idegen*, extraneus, exoticus, alienus, honnét: *idegenedik* a. m. elmegy, eltávozik; *γ*) *is* elévült gyök, de él e' származékában: *isthe* = cito.

b) A' *zia* (csizmazia) előfordul *dia* (csizmadia) alakban is, miszerint a' *zi* és *di* v. *z*, *d* gyökereket egy eredetüeknek tekinthetni. Fenebb (6. §. b alatt) már tevők a' megjegyzést, hogy a' *zi* (zia) megforditva *az*, *ez*, *iz*, *oz*, *öz* (cselekvő igeképzők), *esz* (ebben: esz-köz) lehelettel ejtve: *hász* gyökerek ősjelentése a' csinálás, készitésben (est in struendo, conficiendo, fabricando — machen — producendo) átalán a' cselekvésben (in agendo) vagyon, mire nézve a' *d*, *dt* (kihangzással *dia*, *diá*, megforditva *ad*, *ed*, *öd*, *őd* (*ódik*, *ődik* igeképzők) gyökerek alapértelme is a' cselekvésre (facere, machen) vonatkozik, 's czizmadia a. m. csizmasia, az az: confector, opifex ocrearum, cothurnorum, cothurnarius, Schuhmacher. Továbbá csinálni, valamit cselekedni mondatnak azon dolgok is, melyek önmagokból valamit előhoznak (facere aliq. i. e. ex se producere), igy a' lat. nyelvben: corpus facere, far corpo mondatik a' kövéredő, testesedő emberről; fructum facere, ποιεῖν καρπον mondatik a' gyümölcs-termő fákról, mire nézve *α*) a' *dió* nux, saj. ugy látszik a. m. fructus a producendo dictus, spec. fructus iuglandis; *β*) az *ad*, *ed*, *öd*, *őd* igeképzőkben is sejthetni ezen értelmet: kövér-*ed*-ik a. m. facit pingvedinem = pingvescit; testes-*ed*-ik = facit corpus, becsapódik = vi interna agente clauditur stb.; de ezekben az eredetétől messzetávozott cselekvés értelmét (puram faciendi, agendi notionem) ma már igen sokszor sejteni is alig lehet.

c) A' *csapa*, *csapó* fullo, *czipő* calceus a' hangutánzó *tap*, *tip*, *top* (*tapod*, *tapos* = calcat, *tipeg*, *topog*) gyökerekhez csatlakozik, 's *α*) *csapa*, *csapás* a. m. vestigium, semita a calcando dicta; *β*) *czipő*, *czipe* a. m. lat. crepida, calceus a calcando dictus; *γ*) *csapó* a. m. fullo, saj. qui pannos calcat, calcando condensat, subigit, lavat; v. ö. héber: *kobesz* fullo a rad. *kabasz* pedibus calcavit, spec. vestes calcando et subigendo lavit. —

d) A' *czir* (honnét: czirógat czirókál) nyilván egy a' *tör* (h. *tö*rül, lat. *tergit*, ném. *streichen*) gyökkel, miszerint a' *czirógat*, *czirókál* igék

Digitized by Google

ösjelentése az arcz simogatásában (in permulcendo, ném. streichela) vagyon, honnét az „aliquem delinit, sopit, alicui blanditur“ átviteles értelme fejlődött.

e) A' *csíp*, *czíb* (czibál), *czív* (czivódik, czivakodik), *szív* (zsiván), *szíb* (ebben: zsibvásár), *szémb* és *típ* (honnét: tipáz, tipál), *tép* gyökök közti rokonság is a *t*, és sziszegők közt fenforgó viszonynál fogva sejtethetik, melyeknek értelmezésére a' *tép* vellit, extremis digitis vellit, rupfen, 's *czibál*, *tipál*, *tipáz* capillos vellit, capillis prehensis aliquem exagitat igékből indulván *α*) *csíp* a. m. ném. kneipen, extremis digitis vellit vellicat; *β*) *czivakodik* a. m. litigat, iurgatur, altercatur, hadern saj. a. m. ném raufen = rupfen die Haare; *γ*) *szémb* a. m. czivakodás, iurgium, litigium, altercatio, honnét: *szémbes* iurgiosus, ein Haderer, haderhaft; *δ*) *szíb* a. m. rongy, Hader, lacinia a divellendo, lacerando dicta; miszerint *szibvásár* saj. annyi volna, mint vásár, melyen mindenféle rongy, szakadozott, elnyűtt, elhasznált portéka árultatik; *ε*) *szivin* v. *szivány* a. m. fur, fosztogató.

f) A' *tet* (tető, tetű, tetv) és *csecs*, *csécs*, *csücs*, *csúcs*, *czicz*, *czucz* gyökerek közti rokonságot is a' mondott viszonyból érthetni meg, melyeknek jelentése a' hegyre, szurásra 's magasságra vitetvén (notio cuspidis, acuminis, alti, et pungendi) *α*) *csucs* és *csücs* a. m. cuspis, apex, pinna, prominentia; *β*) *czucza* a. m. hasta a cuspide v. pungendo dicta, különösen: hosszú nyelü szuró fegyver; *γ*) *czicskán* a. m. Spitzmaus; *δ*) *csecs* v. *csöcs* ném. *Zitze*, olasz: *ciccia*, *zizza*, *tetta*; szláv: *cecy*, *cyc* a' német nyelvjárásokban is: *til*, *teat*, *tett*, fr. *tette*, *teton* (l. Adelungnál IV. k. 1729 l.) a. m. mamma, mamilla, uber, saj. tuber, tuberculum in cuspidem (csucs, csücs) desinens; *ε*) *csécs* a. m. papula, pustula, variolae, saj. tuberculum in cuspidem (csucs) desinens; *ζ*) *czicza* a. m. mamma, in surculis arborum parva illa extuberantia corticis, e qua prosiliunt et enascuntur rami (l. Calepinusnál *mamma* alatt); *ξ*) *tetü* v. *tetv* 1) a. m. pediculus, saj. vermis in capite hominis et corpore animalium, a pungendo dictus; 2) *tető* a. m. apex, fastigium, summa verticis pars (fej tető a. m. vertex, caput, franc. tête), summitas cuiuscunque rei: (ház tető a. m. tectum domus).

g) A' *csal* (kihangzással csaló, csalló, ebben: csaló, v. csallóköz (l. ezt az 1851-ik évi uj m. Muzeum VI-ik, v. is martiusi füzetében fejtegetve) és *csel* (kihangzással csele) meg *tal*, *tel* előhanggal *atal*, *etel* (ebben: Etelköz) gyökereket is a' mondott viszonynál fogva tekinthetni rokonoknak; és ezeknek értelme a' folyásra (fluvius, amnis) vitetvén (l. a' 7-ik §. k alatt) *α*) a' *csalló* v. *csallá* saj. a. m. az elevált *etel*, az ala-

Digitized by Google

amnis, fluvius, miszerint *csaló* v. *csallóköz* a. m. *Etelköz*, az az: folyók közötti tartomány, „interamnia“ μεσοποταμια, különösen az öreg és kis Duna közötti tartomány, a' Dunasziget, Pozson vármegyében, die Schütt); β) a' *csele*, kis ér, patak neve, melyben a' mohácsi ütközetből menekült Lajos király halálát lelte, saj. a. m. folyam, folyó, mint a' ném. Rhein, von rinnen, Lech von lehan stillare (l. Cassel m. Alterth. 140 l. 2. jegyz.).

h) A' *csörf* (honnét: csörfös a' dunántuli nyelvjárásban a. m. verbosus, multiloquus, dicaculus) egy eredetünek látszik a' *tréf* (tréfa, teréfa iocus saj. vox, verbum, dictum non serium) gyökkel (l. ezt 15. §. g.), miszerint a' *csörf* is a. m. vox, verbum, franc. parlage, verbiage, honnét: *csörfös* a. m. verbosus, dicaculus.

i) A' *csal* decipit, és *tal* = *től* áttéve: *ötl*, (ötlik) gyökereket összesorolván, az esés, ejtés értelméből tartom megfejthetőknek. (l. a' *csal* értelmezését fenebb), miszerint α) *ötlik* a. m. incidit (in oculos, in mentem) ném. einfallen; β) *csal* a. m. decipit, supplantat saj. labefacit, (fallen lassen).

k) A' *sáska*, *szöcske* (szöcskő, szökcse) és *tacskó*, *tücsök*, áttéve: *csitkó* v. *csikó* szavaink szinte ez alapon összesoroltatván a' szökés, szökdelés értelméből fejtethetnek meg t. i. a' *tücsök* cicada, *szökcső*, *szökcse*, gryllus; ném. Grashüpfer, *sáska* gryllus migratorius, *tacskó* canis melitaeus, *csitkó* v. *csikó* hinnulus, mindannyi fürge, szökdelő, ugráló állatkákat jelentenek.

l) Összesorolandók a' *sám*, *zsám* és *tám* is (l. ezt megérintve a' *gyám* értelmezésénél), miszerint *sámfa* a. m. *támfa*, *zsámoly* a. m. *gyámoly* v. *támasz* = fulcrum a fulciendo dictum, különösen: *zsámoly* ném. Schämel a. m. scabellum ita dictum, quod eo sedentium pedes fulciantur.

m) A' *szer*, *szár*, kifejlődvén az m *szárm* (l. származik) és *ter* (terem, teremt) gyökerek is összesorolandóknak mutatkoznak, 's a' *ter* gyöknek ősjelentése, mint fenebb (11. §. II. i, és k alatt) mondók, a' latin: struere, fabricare, constituere, fingere, procreare (zeugen), producere, gignere, parare, nasci, produci (erzeugt werden) igékkel adathatván, α) *terem* a. m. nascitur, gignitur, fit; teremt producit, fabricat, struit, creat; β) *származik* a. m. nascitur, oritur, procreatur, fit; γ) a' *szer* is saj. a. m. quid quid factum, confectum, fabricatum, productum, paratum est = ném. Zeug von zeugen i. e. conficere, producere, fabricare, parare, különösen 1) *szer* = supellex quaevis, instrumentum (Werkzeug) utensile, machina: *számszer* v. *szerszám*, 's *számszerij* a. m. balista v. ballista, oly gép, melylyel, mint az ijjal köveket szoktak az ostromlott falakra kilődözni; 2) használtatik némely növényekről 's ezeknek gyümölcseiről, (de plantis, earumque fructibus, utpote productis terrae) igy: *füszer* a.

Digitized by Google

in. aromata (Specerey) quibus cibi condiuntur, parantur; 3) *szer* est id omne, quod ab hominibus instituitur, constituitur, ordinatur, aut consvetudine approbatur uti: leges, ritus, mores; mi szerint α) *szer*, *szerv* a. m. constitutio, statutum, lex; *szertörés* a. m. legis ruptio, statuti transgressio; b) institutum, regula, modus quem quis sequitur. Igy csak származékaiban él: *szerez*, *szervez* instituit (honnét: *szerzet* institutum saj. regula, ordo) *szertelen*, quod modum (regulam, normam) excedit; c) ritus, mos, caeremonia (szertartás) stb. stb.

n) Ha a' *cselek* (h. cselekszik, cselekedik, agit, facit saj. opus facit, laborat, operatur), *szolag* a' *g* átvettetvén: *szolga* servus, Knecht saj. qui opus facit, laborat, operam praestat, servit, és *dolog* opus, opera, labor, res, negotium stb. a' *d*, és *cs*, *sz* hangok közti viszonyra nézve összeszoroltathatnak e? lássák nyelvbuváraink.

4.

A' *d*, *t* átmegy *l*-re.

E' változásnak több példáit idézi Calepinus a' latin nyelvből: *d*acrymae = *l*acrymae; *c*assila = *c*assida. Igy a' *d*-nek *l*-re változtával támadtak: se*l*la a se*d*es; o*l*et az o*d*or; me*d*itor a μελετάω-tól (l. Calepinust a' *d* betü alatt). Nyelvünkből v. ö. me*d*encze me*l*encze; lagyma*d*ag v. lagyma*t*ag = lágyme*l*eg stb.

a) A' *medencze* = *melencze* szókban a' *méd* (ned, honnét: meder, v. neder, medő v. meddő. 18. §. d alatt) = *mél* gyökszótag ez utóbbi alakjához csatlakozik a' *mél* v. *mély* profundus, ném. tief, miszerint ennek alapértelme is az ürességre vonatkozik (l. u. o.).

b) A' *szalona* v. *szalonna* (szláv: szlanina) laridum, eredetibb alakjául az áttételes *laszna* = *liszna*, *lisznya* (az *n* átvettetvén, nalasz nalacz = malacz) vétetvén, ez, ugy látszik, a' *disznó* (lisznó: disznó, gyisznó, gyesznó) gyökhez csatlakozik. Többire a' felsorolt gyökerek alapértelme a' kövérségre vonatkozik t. i. héber: *daszeh* a. m. pingvis fuit, et factus est; m. *disznó*, török. *donuz*, a. m. sus, porcus a pingvescendo dictus; mire nézve α) a' *liszna* v. *lisznya* a. m. pingvis, medullosus v. fertilis, dives, opulentus?..... áttéve: *szalona* v. *szalonna* a. m. laridum saj. a. m. pingvedo suilla; β) a' *malacz* is a. m. porcellus (ném. Ferkel pariter a pingvescendo dictus.

25. §.

Az *l* felcserélődésének esetei.

Az *l* felcseréltetik 1) *v*-vel — v. ö. *l*épik = *v*épik (igy fordul elő régi

Digitized by Google

iratokban, ma is Erdélyben) *lápa* = *vápa*, sőt némi viszonyt közte, 's a' többi ajakbetük, különösen a' *b* és *m* közt sem tagadhatni; v. ö. svéd: *Linde* = ném. *Binde* (l. Adelungnál *Linde* alatt); *lasponya* ném. *Mispel*, lat. *mespillum*; 2) felseréltetik *n*-nel; v. ö. *sül* = *sün*, *lemez* = nemez; *Lándor* = *Nándor* (fejérvár); lat. *lympha* = *nympha* νυμφή; *nanciscor* = gör. λαγχανω; 3) *r*-rel (l. ezt a' következő czikkben); 4) a' sziszegőkkel; v. ö. lat. *lingva* = ném. *Zunge*; m. *liba* = *sziba*.

a) A' *vápa* és *láp* (lápa) gyökerek közt nyilván a' mondott viszony létezik, 's a' *láp* ősjelentése a' nedvre, enyekességre, sárra mocsárra vitetvén (l. 15. §. c) alatt): a' *vápa* is a. m. coenum, uligo, eine Pfütze.

b) A' *lépik* a. m. *lépik*, *lép*. Többire a' *lép*, *láb*, megforditva *pál* (pála v. pálya) gyökerek alapértelme a' járásra vonatkozik (notio gradiendi, általán eundi) t. i. *lépik*, *lép* v. *vépik* a. m. graditur, *lépcső* a. m. scala, gradus (gradics) a gradiendo dictus; *láb* a. m. pes quo utimur in gradiendo; *pálya* saj. a. m. út, vagy is hely, melyen járunk, kelünk; iter ab eundo dictum (*vaspálya* a. m. vasút) különösen a. m. stadium, curriculum, locus, in quo cursu, luctatione exercemur: *pálya futás* stadii decursio.

c) A' *madár* a' *ledér*, *lidér*, *ludér* (*lidércz*, *ludvércz*) gyökerekhez soroltatván, ugy látszik, az eredetibb *tadár* alakból az *i*-nek m-re változtával támadt, miszerint jelentése a' röpülés, röpködésre vonatkoznék: avis a volando, volitando dicta. (L. a' *led* (ledér), *lid* (lidércz), *lud* (ludvércz) és *légy* gyökerek értelmezését 8. §. h. alatt).

d) A' *csipa*, mint a' lat. *lipus* (lippus) gör. λίπος i. e. humor pingvis, szókból sejthetni, hogy a' *láp*, *lép* nedves, enyekes dolgokról használt gyökerekhez csatlakozik (l. ezeket 15. §. c) alatt); miszerint a' *csipa*, lipus saj. a. m. humor pingvis, a' szemekből folyó geny, enyek. Többire a' *csip* (csipa), összevettetvén a' *szap* (előhanggal: *iszap*, kihángzással lat. *sapa*, *sapo*, m. *szappan*, ném. *Seife*) gyökérel, mely szinte nedves, enyekes anyagokról (de materiis liquidis, fluidis, fusilibus) használtatik, szinte a' mondott értelemhez juthatni.

e) Nem tudom, nem e' viszonyban áll e a' *szok* (h. *szokik*) igegyök a' *lak* (h. *lakik*) gyökhez? miszerint a' *megszokás* értelme az *együtt lakásából* eredt volna? v. ö. héber: *szakan*, 1) habitavit, 2) asvefactus est.

26. §.

Az *r* felcserélődésének estei.

Az *r* felcseréltetik 1) *l*-lel — v. ö. gör. λειριον, lat. lilium; lat. *Remuria* = *Lemuria*; *caper* = *capella*; *frater* = *fratellus* (l. Calepinusnál

Digitized by Google

r alatt); lat. *prunum*,ném. *Pflaume* (l. Adelungnál), fr. barbier, m. barbély; komor = komoly; kövér = gövöly = gőböly; sikér, seicht, flach (sikér tál, eine flache Schüssel) = sekély Untiefe, vadum és seicht (untief); 2) *j*-vel: v. ö. ném. Haar, m. haj; ném. Bart, m. bajsz, bajusz; ném. Dirne, m. dajna; 3) sziszegőkkel — v. ö. arena = asena; ara = asa; arbor = arbos; odor = odos; uro = ussi; gero = gessi (l. Calepinusnál u. o.); ném. Rohr, Ulphilásnál Raus, franc. roseau; angol: hare, ném. Hase; frieren = hajdan: friesen = svéd. faza, m. fásni (l. Adelungnál); m. ökör, török = öküz; m. tenger = török dengiz; drida, dasida.

1.

a) A' *fél*, timet, pavet, igének eredetibb alakja, ugy látszik, *fér*, melyhez az angol: *fear*, ném. *Furcht*, lat. *vereor*, fr. *peur* (pőr), olasz: *paur* csatlakozik, melyek összevettetvén a' *fir*, áttéve *frt* v. *bor* (borz, borzad, borsódzik, gör. φριττω i, e. horreo) gyökerekkel, kitetszik, miszerint a' *fél* igének alapértelme a' *megborzadásra* (schauern, schaudern) vonatkozik.

b) A' *lop* és *rap*, *rab* (rapio, *rab*, arreptus, captivus, honnét: *rabol* a. m. *rapit*, praedatur, *rauben*) gyökerek összesorolásából is azt vehetni ki, miként a' köztük való rokonság az *l* és *r* betük közt létező viszonyon alapszik.

c) Az *il* v. *ill* (*illet*, tangit) és *ér*, tangit (hozzá ér) gyökerek közt is a' mondott viszony létezik; 's *illet* 1) a. m. *ér* valamihez, *érint* valamit, contrectat aliq. extremis digitis (ujjal) v. labiis (ajkával illeti) tangit, libat, contrectat (honnét: *illetetlen* a. m. non tactus, illibatus); 2) tárgyesettel a. m. adtinet me (engem *illet*). Többire az *ér* gyöknek értelme sokképen módosítva találtatik a' nyelvben 1) *ér* (hozzáér) a. m. tangit, 2) attingit aliq. i. e. pertingit usque ad aliq. (*oda ér*, *el ér* — ig); 3) pervenit ad aliquem v. aliquid (*elér*), innét: assequitur, deprehendit aliquem (rajta ér) arripit, capit (ergreifen), honnét *ért* a. m. intelligit saj. capit, percipit animo, mente, (begreifen), *érez* a. m. sentit saj. sensibus percipit, capit, mire nézve a' megfogás, ragadás értelméből fejtegetendő *ar* (honnét: *arat* metit, saj. vellit, carpit, decerpit, spicas), *or* a. m. raptor, fur, praedo (honnét: *oroz* a. m. carpit, rapit, furatur) gyökerekkel látszik határosnak.

d) A' *pólya* (pólya) *böl* (bölcs, bölcső) nyilván a' *bor* (boru), *bör* v. *bör* (börhe, berhe) gyökerekhez csatlakoznak. A' *bor*, *bör* gyökerek továbbá egy eredetűek a' hangutánzó *for* (forog), *pör* (*pörög*, *vertitur*, volvitur) gyö-

Digitized by Google

kerékkel, miszerint a' *bor* gyöknek származékai igy értelmeztethetnek: *borsó* a. m. pisa a volvendo, v. forma rotunda volubili dicta; *boróka* a. m. grana iuniperi pariter a volvendo dicta; *borít* v. *burít* a. m. tegit, cooperit saj. involvit aliq; *boru* saj. a. m. involucrum, operimentum, spec. nubecula a nubendo i. e. tegendo, operiendo dicta. Igy a' forgás értelméből (e notione volvendi) kifejlett befödés, rejtés, borítás fogalma (notio involvendi, operiendo, tegendi) találtatik a' nyelvekben messze terjedő e' családban: *bor* (borít, boru) *bőr*, cutis, *pellis*, saj. involucrum corporis animalis; *bőrhe*. perizoma saj. involucrum operimentum gör: ταρμή, lat. *parma* a tegendo, operiendo dicta; m. *párna* a m. culcitra, Bettdecke; az *r* átmenvén *l*-re, m. *palást*, lat. *palla*, *pallium*, *pellis*, *pileus*, ném. *Fell*, m. *felhő*, ném. *Wolke*; de a' forgás eredeti értelme (notio volvendi) van ezekben: m. *pólya* a. m. fascia, spec. fascia infantilis a circumvolvendo dicta; *bölcső* a. m. cunae, cunabula, saj. involcrum, lectulus infantis; *bölcs* a. m. sapiens saj. qui evolvit, explicat res abstrusas; *bilincs* a. m. pedica, laqueus, cui involvimur, implicamur.

e) A' *himlő*, variolae, aligha a' hiimlés, elhimléstől (spargendo, dispergendo) kapta nevét (l. Nyelvtud. pályamunk. II. k. 208 l.) Nekem ugy látszik, hogy a' *himlő* (himöl) a' *sömör*, *szamár*, héber: חמר *chamar*, m. *kanyaró* gyökerekhez csatlakozik (a' *h*-nak *k*-ra, az *r*-nek *l*-re változtáról l. fenebb), miszerint a' *himlő* ősjelentése is a' küteg szinére vonatkoznék: variolae i. e. pustulae subrubrae, rubescentes (l. fenebb a' *sömör* és *kanyaró* értelmezését).

2.

a) A' *haj* és *baj*, *bajsz*, *bajusz*, nyilván a' ném. *Haar* és *Bart*-tal egy eredetüek, melyekhez, a' szörről használtatván, csatlakoznak; m. *hara* (harazsák = szőrzsák) lat. *her*, *heres* i. e. *hir*naceus, *hirtus*, *hircus hirsutus*, *horreo* (horrendus, horribilis), *hordeum*, a' *h* sziszegőre változván, m. *sörte*, *sörény*, *szőr*, (*szörnyű*, horrendus, horribilis *szörny*, monstrum ab abhorrendo dictum), héber: שער *sehar* pilus, *seorah* = hordeum a pilis hirsutis horrentibus dictum; a' *h*, *b* *p*-re változván ném. *Bart* (borz, borzad), lat. *barba*, stb. stb: mire nézve *α*) *haj* a. m. pilus, capillus i. e. capitis pilus; *β*) *bajsz* v. *bajusz* a. m. mystax saj. pili, spec. pili superiorum labiorum.

b) A' *dévaj* eredetibb alakja, ugy látszik, *dévar* (= héber: *dabar* vox, verbum, sermo; *dávor*-ikol a. m. clamat, vociferatur) áttéve (dréva) *tréfa*, iocus saj. sermo, vox, verbum non serium, sermo risum movens, miszerint a' *dévaj* a. m. ioculator, iocabundus, iocosus, petulans; *dévaj-*

Digitized by Google

kodik a. m. iocatur i. e. nugas agit, faceta et iocosa narrat, loquitur, petulcit (l. a *tréfa* értelmezését).

3.

a) A *gyász*-t Horváth Istvánunk a' *jász* (íjász)-ból törekvék kimagyarázni, állítván, hogy a' *gyászruha*, Trauergewand a.m. *jászruha*, Jazyger-Gewand, mivelhogy a' Jászok fekete ruhában jártak volna (l. die Jaszen als Magyarisch redende Nazion und Pfeilschützen. Aus dem Magy. übersetzt von Drandt. Majláth „Geschichte der Magyaren" czimü munkájához kapcsolva). Bizonyosabb, hogy a' *gyász* a' *kar* (*kara* a' töröknyelvben a. m. niger, pullus, schwarz, l. 11. §. g. alatt a' *cser*, *csír* rokon gyökereket) gyökből az *r*-nek sziszegőre változtával támadt: *kar*: *kasz*, lágyabban *gyász*, niger, pullus; átvitelesen: lugubris; *gyászruha*, vestis pulla, nigra, lugubris; *gyászol* a. m. luget, i. e. veste pulla induitur.

b) A' *kez*, *kéz* (perzsa: *gez*; örmény: *gois*; leszg: *kashu* = manus, l. Cassel m. Alterth. 90 l.) összesorolandó a' gör: χείρ, manus, m. *kar*, brachium, gyökerekkel, 's ős jelentésüket a' fogásban, megragadásban (in prehendendo, apprehendendo, arripiendo) sejtem (v. ö. héber: *achaz* prehendit, apprehendit, spec. manu; a' *kar* is a' *karol*, *karvaly*, *karcz*-ban szinte e' jelentéssel bir), miszerint 1) m. *kéz*, gör. χείρ a. m. manus a prehendendo, capiendo (fangen) dicta; 2) *kar*, gör. χείρ a. m. manus, spec. brachium i. e. pars superior manus ab humero ad cubitum. A' fogás értelméhez utasit a' *kez* gyöknek e' származéka is: *kezd*, incipit (capit) anfangen (fangen).

b) Talán ez alapon összeállíthatni a' *fiz* (h. *fizet*, solvit) és *bir* v. *bér*, merces, salarium, pensio, solutio a pendendo i. e. solvendo dicta, gyökereket is, miután a' *bér* csakugyan az, a' mi valakinek szolgálatáért, munkájáért, vagy valaminek haszonvételeért *fizettetik*.

d) A' *gőz*, *güz* (h. gözü, güzü) megfordítva 's előhanggal: *zék*, *izék*, meg a' *gér* (előhanggal: egér), *kér* (h. *kérődzik*, denuo rodit, remandit, ruminat) megfordítva *rág*, *rodit* gyökerek szinte az *r*-nek sziszegőre változtával tértek el egymástól. Ősjelentésük a' *rágás*ban levén: α) *egér* a. m. mus; β) *gözü* v. *güzü* a. m. glis a rodendo (guzmol, güzmöl a. m. rodit) dictus; γ) *izék* a. m. összerágott széna, szalma hulladék, mely marhák etetése után a' szüleségből fenmarad.

e) A' *buz* (buzog, buzdit, buzdul) *pozs* (pozsog, pozsgás) *pőzs* (pőzsög, pőzsdül) és *bor*, *for* v. *forr*, lat. *ferveo* gyökerek közt is ugyan e' viszony létezik; miszerint; α) *for* v. *forr*, lat. *fervet*, a. m. aestu agitatur, bullit; β) *bor* a. m. vinum ab aestuando, fervescendo, fermentan-

Digitized by Google

do dictum — v. ö. héber: *jain*, gör. οἶνος, lat. vinum a rad. semitica *javan* ferbuit, aestuavit (l. Gesenii Lex man. p. 420 és 415) Egyez vele fr. 's ném. *Bier*, cerevisia a bulliendo, aestuando dicta; γ) a' *pozsog*, *pözsög*, *buzog* is a. m. fervet i. e. aestu agitatur, bullit, átvitelesen a' *buzog* a. m. cum aestu, fervore, studio diligentia agit, peragit, perficit aliq. innét: *buzgó* a. m. forró, például: imádság stb.

f) A' *szökcse*, a' *cs* átvettetvén: *szöcske*, *szöcskö*, *sáska* összevettetvén a' *szikra*, az *r* átvettetvén *szarka*, és *zerge* gyökerekkel, látszik, hogy itt is a' *cs* és *r* betük vannak felcserélve. A' mi eredeti jelentésöket illeti, már máshol mondók, hogy az az ugrás-szökdelésben (szökik, salit), ugrándozásban (in saliendo, subsiliendo, subsultando) vagyon (l. 13. §. e). De ott ezeket a' *szar*, *zer* gyökből, *k* betü kifejlödtévcl, eredeztetök.

g) Az *ás*, *vés*, meg *ír* és *ver* (h. verem) gyökereket összesorolván, igy értelmezhetni: α) *verm* = *verem* a. m. scrobs, Grube; héber: *bor* fovea a rad: *bar*, fodit; β) *ás* a. m. fodit, graben; γ *vés* a. m. sculpit; δ) *ír* saj. a. m. insculpit litteras ligno, lapidi (*ró*), innét: scribit, schreiben, γραφω.

h) Ha a' *szöcs* v. *szücs*, pellio, az *r* és *cs* közti viszonyra nézve összesoroltathatik e a' *ször*, pilus, *szür* = szőrruha, laena, gyökerekkel? nem elég világos előttem. Adelung a' ném. *Kürschnert* a' *Haar* (szőr) gyökkel hozza összeköttetésbe.

i) Hogy a' *nyes* = *mes*, *met* (*metsz*, scindit, secat, tondet, *me*tit) és *nyir*, tondet, gyökerekben is az *s* és *r* betük váltakoznak, legyen elég röviden emlitenem.

k) A' *fenyér*, ugyan e' viszonynál fogva, a' *penész* v. *penyész*szel soroltathatik össze. A' *fényér* ős értelmét fenebb a' nedvességre vivén igy határoztuk meg: 1) a. m. hany az az: nedves, mocsáros hely, rét, vidék; 2) a. m. vizi, mocsári növény ném. Seegras, Wassergras. Erre nézve a' *penész*, mucor, mucus, muciditas, is sajátlag a. m. humiditas i. e. lanugo, quae diutino rerum situ ex humiditate contrahitur.

Többire megjegyezzük, hogy a' *feny* (fenyér), *pen* (penész) és *hany*, *geny*, *köny* (könyü, lacryma) gyökerek ugy állnak egymáshoz, mint a' *pöszméte*, *uborka*, *pedig* a' *köszmete*, *ugorka*, *kedeg*-hez (l. az ajak- és torokbetük közti viszonyról szóló czikket).

l) A' *macska* szó gyökét fenebb (11. §. *n* alatt) a' *cska* v. *kacs* = *kucs*, *gucs* (h. *kucsma* v. *gucsma* a' kifejlettnek állittott *m* betü átvettetvén *macska*) szótagban leltük. Az *r* és sziszegő (*cs*) közti viszonynál fogva, nem tudom, nem soroltathatnék e' helyesebben a' *barka* (a' *b* át-

Digitized by Google

menvén *m*-re: *marka*) *barkó*, *birka* szókhoz, mely esetben jelentése szinte a' szőrre (pilus, villus, vellus) vonatkoznék, de benne a' jelentős gyökszótag a' *mak* = *bak*, hircus i. e. hirtus, hirsutus, volna, melyből *r* végzettel a' *bakro* (czigány nyelven a. m. ovis), *pakra* (h. pakrócz l. ezt), az *r* átvettetvén *barka*, *barkó*, *birka*, az r sziszegőre változván *macska* szavaink támadtak volna.

27. §.

A' sziszegő hangok (cz, cs, zs, z, s, sz) egymással felcseréltetnek.

Hogy a' sziszegő hangok egymással többszer felcseréltetnek, nyelvünkben előforduló következő példákból kivehetni: *a*) a' *cs* átmegy *cz*-re, kecske, capra saj. animal pilosum, villosum, lanigerum (l. a' *birka* értelmezését); kaczagán v. kaczagány a. m. pellis villosa animalium (nyest kaczagány = pellis villosa martis); b) a' *cz* átmegy *cs*-re, vaczkos, vacskos, vaskos; varaczk: varacsk; c) az *s sz*-re: *s*árcsa, *sz*árcsa, nyest = nyuszt; d) az *s zs*-re: *s*inór = *zs*inór, *s*indely = zsindely; e) az *s zs-z*-re, lat. *s*accus: *zs*ák = zeke.

a) Az *és* (hajdan *es*), *is* (hajdan szinte *es*) *iz* gyökerekben az *s*, *z* betük váltakoznak. Jelentésök az összekötésben (in iungendo, nectendo) levén, *α*) *iz* a. m. 1) iunctura, spec. iunctura manus, digitorum i. e. articuli (Knöchel) quibus digiti iunguntur, v. ö. héber: *atzil*, iunctura, articulus a rad. *atzal*, iunxit, copulavit; 2) geniculum in plantis, 3) gradus consangvinitatis. Származéka: *izom* a. m. nervus, musculus, honnét: *izmos* robustus, saj. a. m. nervosusus, musculos; ettől *izmosodik* a. m. roborescit, robustus fit (*hiz*-ik pingvescit, saj. roborescit). *β*) Az *és*, meg *is* kötő, kapcsoló erejöknél fogva kötszókul használtatnak, amaz ugyan szók és mondatok összekötésére, mint a' lat. *et*, ném. und; emez pedig a' meglevőhez kötvén, valamit a' mondat értelmét nagyitja: te *is* hamis vagy = etiam tu, tu quoque, auch du, stb.

b) A' *sován*, *sövén*, *zsiván* (sovány, sövény, zsivány) a' *v* a' szó elejére átvettetvén: *vásson*, *vézna*, a' *v*, *f*-re változván, 's *v* toldatván be: *fösvén* v. *fösvény* (fösén = vösén = vösüén) huzás (trahendi), elhuzás, elragadás (rapiendi — v. ö. a' *fosz*-t, vellit, rapit, capit, *visz*, portat, fert saj. trahit, ducit, *vez*-et a. m. trahit, ducit, qs. manu apprehensa ducit; megfordítva *csáb*-it, seducit, verführet, gyökereket) összehuzás, kötés (contrahendi, nectendi significatus — v. ö. *fiz*, nectit, connectit, conserit), szövés (*szö*, *szöv*, texit) értelméből fejtegetendő gyökerekben, melyeknek je-

Digitized by Google

lentős gyökszótagja a' *sov*, *sőv*, *zsiv*, *vasz*, *vész*, *fös*, az *n*, *ny* (a' fösvényben a' *v*-is) kifejlett jelentéstelen betük levén, az *s*, *sz*, *zs*, *z* sziszegő hangokat látjuk egymással felcseréltetni. Többire a' huzás, el- v. összehuzás eredeti fogalmából α) *zstvány* a. m. latro, praedo saj. a' ki mástól valamit elhuz, elvesz, mást megfoszt; β) *sovány* és *vézna* a. m. macer saj. contractus; δ) *sővény* a. m. maceria, maceries saj *szővény*, az az: paries ex viminibus contextus; ε) *vászon* a. m. tela a texendo dicta.

c) A' *kás* (kása, kástélyos), *kes* (kese, kesely), *kesz* keszőcze), *kaz* (kazán), *koz* (kozma) gyökerekben is az *s*, *sz*, *z* sziszegő hangok váltakoznak. Jelentésük pedig az égés, megégés, égetés értelméből (e notione urendi, adurendi) kifejlett barnás szinre vonatkozik, 's határosaknak látszanak a' *gyász* = *kara* gyökkel (l. ezt 26. §. 3. a), miszerint α) *kása* a. m. pulmentum, ferculum, pr. tostum, adustum, coctum; ném. Koch a' kochen, coquere igétől; hozzája csatlakozik a' *kásély*, betoldatván a' *t* *kástély*, honnét: *kástélyos*, quod est coloris quasi adusti, tehát rubellus: *kástélyos* bor a. m. vinum rubellum; β) *kozma* a. m. odor, spec. odor cibi adusti: *kozmás* étel cibus odorem ab adurendo habens; *kozmásodik*, aduritur, odorem ab adurendo concipit; γ) *kazán* a. m. vas, in quo res aduruntur, excoquuntur különösen: rézedény borseprü, 's ilyenek kiégetésére; δ) *kese* dunántuli használata szerint oly szinvegyületet jelent, mely a' verhenyesből fejérre megyen át; igy *késének* mondják a' verhenyes fejér hajut. Ide csatlakozik a' *kesely* v. *keselyü* ily szinéről nevezett ragadozó madár: vultur, vultur fulvus L. *fakó keselyü*; vultur cinereus L. *barna keselyü*; ε) a' *keszőcze*, ha jól látok, ily szinéről nevezett lé neme (l. a' *boza* és *savó* értelmezését 4. §. c). Kresznericsnél a. m. ius acetosum, a' Zsebszótárban: eine Art saure Fastensuppe.

d) A' *czaf* (h. czafol), *csap* (csapó), *czip* (czipő), gyökerekben a' *cz*, *cs* hangok váltják fel egymást. Jelentésök a' tapodásra, tiprásra vitetvén (a' *tap*, *tip* = *csap*, *czip* gyökerek a' tiprás, tapodás hangját utánozzák; 's megfordítva messzeterjednek a' nyelvekben: sanscr. *pati*, via, *pat* = *pes*, zend: *pathó*, *pâte*, semita a calcando dicta, m. *patu*, *patka*, calceus equinus, lat. *pes*, *pedis*, *petere*, gör. πούς (ποδς) ποδός, alném: *padden*, *pedden* = πατειν, ném. *Pfad*, angol: *path*, *Fuss* (foot), a' *t* átmenvén sziszegőre, héber: *buss*, pedibus calcare (l. Gesenii Lex. man. p. 133.) α) a' *csapó* a. m. fullo; β) *czipő* a. m. *topán* calceus a' calcando dictus (l. 23. §. 3. c); *czafol* a. m. conculcat, pidibus calcando conterit, deprimit. Igy Dunán tul: *leczafolni* mondatik a' gabonákat, veteményeket, ki azokban jár 's kél, azokat letiporja.

e) A' *szüz*, *szösz*, héber: *schesch*, *schusch*, *schuschan*, σῦσα, va-

Digitized by Google

lamint a' velök határos *disz* (*diszés*), *tisz* (tiszt, tiszta) *tüs*, áttéve: *üst* (ezüst) gyökerekben a' *z*, *sz*, *s* sziszegő hangok vannak felcserélve. Alapértelmök a' fejér szinre vonatkozik, mely a' tisztaságra is átvitetett, miszerint α) héber: *schesch* a. m. byssus, és marmor album, candidum; β) *schuschan* a. m. lilium saj. album; γ) σοῦσα, Susa Ptolomaeusnál város neve, mint Calepinus értelmezi, dicta a liliorum copia (l. Calepinusnál); δ) *szőss* a. m. linum album, candidum, honnét: *szőszke*, kinek fejér haja van, fejér haju; ε) *üst*, *ezüst* a. m. argentum ab albedine, splendore dictum — v. ö. lat. argentum gör. ἄργυρος ab ἀργὸς, albus; ζ) *tiszta* a. m. purus, mundus sensu physico et morali; ξ) *szüz* saj. a. m. purus, castus, férfiuról mondatván: castus, *szüz leány*, puella casta illibata, további átvitel utján arról, a' minek eredeti tisztasága keverés által meg nem szeplősitetett: *szüz leves*, *szüz vaj* 's a. t. mint főnév a. m. virgo, *szüzesség*, virginitas; η) *tiszt* a. m. honos, honor, munus, quod hominem clarum, illustrem reddit, homét: *tisztel* honorat, clarificat, illustrat, *tisztes*, honorabilis, clarus, illustris stb. stb.

f) A' *szak*, *szeg*, *sec* (lat. seco, securis, m. szekercze), *czik* v. *czikk*, megforditva *kés*, gyökerekben az *sz*, *cz*, *s* sziszegő hangok vannak felcserélve. Értelmök a' vágásra vitetvén α) *szak*, *szakasz* 1) a. m. Abschnitt, sectio; 2) pars alicuius rei p. o. *időszak*, pars temporis; β) *szeg* a. m. scindere, honnét: *szegély* 1) a. m. segmentum; 2) margo alic: rei a resecando, abscindendo dicta; γ) *czik* v. *czikk* a. m. articulus v. c. legis (törvényczik v. czikely, czikkely) saj. pars rei a resecando dicta; δ) *kés* a. m. culter a secando dictus.

Digitized by Google

c)

A' betük áttételéről,

(transpositio, μετάθεσις).

28. §.

„Különös sajátsága az nyelvünknek," mondatik a' m. nyelv Rendszerében (18 l.) „hogy számos szavaiban a' betüket általveti, 's alakra ugyan uj szót, de ugyan azon, vagy rokon értelmüt alkot." Szóelemzésünk folytán többszer láthatá már a' figyelmes olvasó, hogy a' betü áttételnek példái nem csak nyelvünkben, hanem egyéb nyelvekben is találtatnak, oly nagy számmal, miként alig van egy család, melyben betüáttétellel képzett gyökök elő nem fordulnának, mire nézve ezen, etümologiai tekintetben oly fontos tüneményt, e' helytt kellő világosságba készülünk állítani.

A' betü-áttételnek következő eseteit vehetni észre a' nyelvekben: 1) midőn egy önhangzó helyéből mozdulván, annak helyébe a' gyök mássalhangzója vettetik (vocalische Metathesis); igy támadt a' *sárga* a' régi *sárog* = héber: *szarok*-ból; és a' m. *por* a' horvát nyelvben: *pra*; a' m. *turbolya* a' ném. nyelvben *Trüffel*. Virgilnél is a' versmérték kedveért Tymbre áll Tymber helyett „at tibi Tymbre caput Evandrius abstulit ensis (Aen. 10.); 2) midőn mássalhangzók változtatják el helyöket (consonantische Metathesis), mi ugy megy véghez, hogy a) a' gyök egyszerün megfordítatik (conversio) p. o. *kigy* (kigyó) *gyik* v. *gyék*; *pök*, *köp*; *galy*, megforditva (lag) *lug* (honnét: *lugas* a. m. galyas, különösen a. m. fr. feuillée az az: ex frondibus max. vitis, i. e. pampinis umbraculum); m. *éj* megfordítva finn: *yö*, vogul: *ü*, nox (l. Cassel m. Alterth. 88 l.), m. *öv* finn: *vö* stb. (l. Uj. m. Muzeum $18^{51}/_{52}$ VIII. füz. 281. l.); vagy b) a' betük egészen átvettetnek, mint ezekben: *kalán* = *kanál*; *csalán* = *csanál*; *mazsola* = *malozsa*; *viola* = *ivola* = *ibolya* (l. a' m. nyelv Rendszerében az idéztem helyen); m. *elme* = finn: *mieli* (az idézett uj m. muzeumban); igy más nyelvekben is: lat. *stupro* olasz: *strupo*; lat. *vogesus* = *vosegus*; lat. *palus* (paludis) olasz: *padule*; lat. *clarus* (claro) spanyol: *cralo* (l. Hoefernél Beiträge 409 l.); héber: *chesneb* és *chebesz*, agnus; *szakal* és *kaszal*, stultus (l. Geseniusnál hebräische Gramm. Halle 1834, 42 l.); ném. *Nelke*: *Nagel*, *Näglein*; *Wespe*, *Wepse* (l. Hoefer. Beiträge. 412, 416. ll.).

Ha a' betüknek ily áttételei bizonyos elvek szerint, vagy csupa önkényből, szokás által történnek e'? annak vizsgálatát másoknak hagyván, mi példákkal sietünk kimutatni, hogy számos gyökszavainknak ősjelentését ez alapon nyomozhatni ki egyedül.

Digitized by Google

a) A' *kréta* lat. *creta*, ném. *Kreide*, összevettetvén a' m. *gyertya* (régi iratokban: *gorta*, *gerta*), svéd: *kerta*, ném. *Kerze* szókkal, kitetszik, hogy a' *krét* alak a' *kert* (*gert*, *gyert*) alakból az *r* betünek áttétele által támadt. Többire a' *creta* alapértelme, mint már Hoefer is az *r* betünek *v*-re változásáról értekezvén (l. Beiträge 350. l.) észrevevé, a' fejér szinre, fényre vitetvén (*creta*, sanscr. *cvéta* = glänzend, weiss, candidum quid, honnét: *Creta*, κρήτη sziget neve is ma *Candia*, hol a' hó fejérségü legjobb kréta ásatik) a' *gyertya*, svéd. *kerta*, ném. *Kerze*, az *r* *v*-re változván, sanscr. *cvéta*, horv. *cvitta* a. m. candela a candendo dicta; és *gyertyánfa* saj. a. m. fejér színü fa, genus arboris ab albo ligni colore dictum spec. a. m. carpinus betulus L. die Weissbuche.

b) Az *iv* (h. ivik) nyilván megforditott alakja a' *ß* (= fa, fü, vő) gyöknek, melynek ősjelentése, mint fenebb (2. §. A. b) atatt) mondók, a' szaporodásban (in generando, gignendo producendo) levén, *ivik* a. m. producit, procreat, progenerat, 's a' halakról használtatván a. m. piscis sperma emittit (laichen) saj. congreditur ad genus suum multiplicandum, foetum producendum; honnét: *ivás*, coitus (*haltvás*, coitus piscium), *ivadék* a. m. progenies a progenerando, mely az emberekről is használtatik.

c) A' *lo* (h. load, lohad) és *lő* megforditott alakjai az 1. §-ban B alatt értelmezett *al* (*alél*, concidit), *ál*, *el* v. *ell* (ellik), *ol* v. *oll* (ollik, olló, ollóttság), *öl*, occidit, gyökereknek, melyekben az esés (cadendi, fallen) áthatólag ejtés (caedendi notio, ném: fällen = cadere facit) értelme levén: *α*) *load* v. *lohad* a. m. cadit, *lelohad*, einfallen, detumet, deturget; *lohog*, cum impetu cadit; e' származékában pedig: *lohol* verberat, pulsat, ugy látszik, az eredetibb tundendi, feriendi értelem rejlik (l. az *ül*, h. *ülő* v. *üllő*, incus értelmezését 29. §. u) alatt); *β*) *lő* a. m. traiicit saj. sagitta v. globo plumbeo eiaculato cadere facit.

d) Az *em* (*emni*, *eme*, *emse*), *ün* (*ünő*), *an* v. *any* (*anya*) szinte megforditott alakjai a' *nő*, *nyő* (nyől), *nyü* stb. gyökereknek, melyeknek értelme a' *nyüvésben* (in ducendo, trahendo, ziehen), 's innét fejlett nevelésben (in educando, erziehen) növés, növekedésben, szaporodásban levén (l. 2. §. B alatt), *α*) *emni* a. m. lac sugere, ducere; *β*) a' *nő* a. m. femina az az: fajának szaporitója; *γ*) *ünő* saj. a. m. bos femina i. e. multiplicatrix, educatrix sui generis vagy inkább növendék marha (iuvenca); *δ*) *eme* v. *emse* a. m. porca, scrofa); *ε*) *anya* a. m. mater saj. nő, nevelő, szaporitó, vagy ha inkáb tetszik: educatrix, Erzieherin.

e) A' *szán* v. *szám* (h. *szánt* v. *számt*, arat) megforditás által alkottatott a' *mes*, (met, metsz = *nyes*, scindit, findit), gyökből, miszerint *szánt* a. m. arat saj. scindit, findit vomere terram.

Digitized by Google

f) Összesorolandók a' *gém, gim* megforditva: *mig* gyökerek is, melyeknek alapértelme a' hosszuságra vitetvén *α*) *gém* 1) és saj. a. m. longum quid, miszerint a' *kútgém, kapugém* és *gémfa* szókban hosszu rudat, fát jelent; 2) *gém* hosszu orru v. nyaku madár, különösen: ardea, Reiher; kalános gém, platalea leucorodia; fejér gém, ardea garzetta, L.; *β*) *gim* saj. a. m. longicollis, Langhals, spec. cervus L. a collo gracili, longo dictus; jávor gim, cervus alces; iram gim, cervus tarandus; dám gim, cervus dama; öz gim, cervus capreolus; közönséges gim, cervus elaphus; *γ*) a' *mig* kötszóul használtatván, hosszuságot fejez ki az időben, mint a' ném. lange, so lange, lat. donec.

g) A' *buz* (h. buza), *bus* (busa), megforditva *sab*, gyökerek is egyeztethetők az alapértelemnél fogva, mely, mint már fenebb mondók, az evésre vonatkozik (est in fruendo, edendo, pascendo), miszerint *α*) *sab* a. m. avena saj. pabulum a pascendo dictum; *β*) *buza*, saj. a' mit az ember megeszik, étel, cibus, panis a pascendo dictus; ador (far) Festus szerint edor dictum ab edendo különösen triticum, ex cuius farina panem coquunt, Brotkorn; v. ö. héber és arab: *lechem*, cibus, spec. panis, et triticum a rad. *lacham*, edit, comedit (l. a' *gabona* értelmezését is); *γ*) *busa*, ha jól látok, a. m. pingvis, saj bene pastus; különösen kihizott képü, fejü ember (vagy inkább a' török *bas*, caput-hoz vettetvén a. m. fej, nagy fej, nagy fejü?).

h) A' *mén* és *mon* v. *mony, min* (mind) megfordított alakjai a' *nem*, genus (h. nemz, nemtő) gyöknek, miszerint *α*) *nem*, genus a generando dictum, saj. a. m. multitudo (l. a' *nő, nyáj, nyi* gyökerek értelmezését, melyekhez a' *nem* csatlakozik, 2. §. B alatt), kül. 1) multitudo aliquorum ad unum aliquod, et ad se invicem quodammodo se habentium; igy: *emberi nem* genus humanum; 2) genus, cui subiicitur species (faj) et quod convenit pluribus differentibus specie; igy: az állatok különféle nemei (genus animalium), melyekben több fajok, alfajok találtatnak. Származékai: 1) *nemz* a. m. generat, gignit, h. *nemzet* gens, saj. complexus individuorum, quae eiusdem sunt generis, quae ad idem principium referuntur, quae ex eodem qs. parente nascuntur (natio a nascendo dicta); 2) *nemes* a. m. generosus i. e. ex praeclaro genere ortus = nobilis, honnét: *nemesség* a. m. generositas i. e. nobilitas; 3) *nemző* a. m. gör. *δαιμου*, spiritus tutelaris saj. genius a gignendo dictus, quia ut gignamur, curat, nosque genitos suscipit, ac tuetur (l. Calepinusnál T. I. p. 733). Erre nézve *β*) *mén* a. m. nemző, szaporító, saját nemének szaporitója, különösen: *mén* v. *ménló* a. m. admissarius i. e. equus, qui ob sobolem procreandam ad equam admittitur (v. ö. a' *kan* és *hím* szók ér-

Digitized by Google

telmezését), honnét: *ménes* a. m. equitium; *γ*) *mon* v. *mony* 1) a. m. genitale, az az: nemzőtag; 2) a' mit a' nöstény állatok, különösen a' szárnyasok nemzenek, tojnak (pariunt), tehát ovum: *tyukmony*, ovum gallinae; *fürmony*, ovum coturnicis; *tudmony*, ovum anserinum; *δ*) végre a' *mind* v. *mingy*, omnis, cunctus, totus, saj. ugy látszik, a. m. copia, multitudo.

i) A' *de, di* (honnét: deák, diák) gyökerek rokonai megforditott alakban élnek a' nyelvekben: gör. *ἴδω, ἴδω. οἶδα*, m. *id* (idom), *ügy* (ügyel), *vigy* (vigyáz), lat. *video*, goth: *vitan*, ném. *wissen, weise* stb. melyek a' nézés eredeti fogalmából kifejlett tudás értelmét rejtik magokban; mire nézve a' *de, di* gyökereket igy értelmezhetni: *α*) a' *di*, ugy látszik, sajátlag a. m. imago, *ὄψις*, species (ez is Gellius szerint ab aspectu) forma; 's ez értelemben főnévképzőül használtatván, a' *katonásdi, zálogosdi, szembekötősdi* oly játékokat jelentenek, melyekben csak látszólag (pro forma, ad speciem) történik meg az, a' mit a' tő-szó jelent. Igy a' *katonásdi játék* a. m. militia imaginaria (Sveton. in Claud.) in qua pueri ludentes militiam agere videntur, atque pugnam simulant; *β*) *idom* a. m. forma, figura, spec. forma secundum partes inter se collatas iusta, concinna, proportionata; innét annyit is tesz, mint: certa partium proportio, relatio ad invicem (idomzat a. m. das Verhältniss), honnét: *idomtalan* p. o. ember a. m. informis, deformis saj. kinek test alkatában hiányzik a' helyes arány; *γ*) a' *di* v. *de* gyök származékául tekintem én Otrokocsival e' szavunkat: *diák* v. *deák, gyiák* v. *gyeák* (l. Orig. Hung. p. II. p. 324) benne az *ák* végzetet ugyan azon képzőnek tartván, mely az isz-*ák*-os, tud-*ák*-os-ban előfordul (l. ezt értelmezve a' 12. §-ben o) alatt), miszerint a' *di* v. *de* gyöknek ősjelentését a' tudásra vivén, *diák* v. *deák* a. m. literatus, i. e. literis praeditus, ornatus, eruditus, doctus, 's ez értelme vagyon régi okiratokban: *török diák* literatus turca, turcicus, 's hajdani divata szerint a' szónak az irástudatlan nemzetnél diáknak, *tót-diáknak* neveztetett mind az, ki a' tudományokban, főleg a' latin nyelvben több, kevesebb jártassággal birt, irást tudott; megfelelvén a' lat. scriba, cancellista, notarius latin szóknak, sőt a' latinus-nak is (*deák nyelv* a. m. lingva latina, saj. lingva literatorum) míg ma majdnem kizárólag a' tanulókat nevezzük *diákoknak*.

k) A' *rév*, megforditott alakja a' *bür* (bürü) gyöknek. A' *bürü* továbbá összevettetvén a' héber 's arab: *abur*, transiit, traiecit flumen, általán: abiit, recessit, m. *ipar* (h. iparkodik, conatur, nititur, saj celeriter it, pergit) gyökerekkel, kitetszik, hogy *α*) a' *bürü* a. m. ponticulus e

Digitized by Google

trabe per rivulum transposita a transeundo dictus; β) a' *rév* a. m. trajectus i. e. locus, ubi per flumen transimus, transvehimur.

l) Az *örök* megfordítva: *kör, gyürü*, lat. *circ*ulus a volvendo v. currendo dictus, a' *kör* fogalma az időre vitetvén át, *kor*, aetas, περιοδος gyökerek is egy eredetre mutatnak. Erre nézve: *örök* a. m. aeternus, perpetuus, saj. minek, mint a' *körnek, gyürü*nek, se kezdete, se vége nincsen.

m) A' *fog*, ném. *fak* (fahen), *fék*, capistrum, *fang* (fangen) egy eredetü a' megfordított *kaf, kauf* (kaufen), *kof* (kofa), *kuf* (kufár), *kap* (lat. capio), *kup* (kupecz) gyökerekkel, melyeknek ősjelentése a' *fogásra*, megragadásra vitetvén: α) *fog* 1) főnév a. m. dens (Zahn) a capiendo, arripiendo dictus; 2) *fog* ige a. m. arripit, capit, honnét: *fogó* 1) qui capit; 2) forceps (Zange) ita dicta, quod ea forva i. e. calida capiuntur; *fogoly* a. m. captivus, *foglal* a. m. occupat; β) *kap* a. m. *capit;* γ) a' *kaf* = *kauf* (kaufen), *kof* (kofa), *kuf* (kufár), *kup* (kupecz) gyökerek értelme az adás, vevésre vonatkozik (v. ö. fr. acheter = achepter a. m. captare, acceptare) 's *kofa* a. m. adóvevő vén asszony, a' szájasság mellékértelmével (Fratschlerin); *kupecz* a. m. kereskedő stb.

n) A' *buk* (h. buksi), *fok* v. *fog*, *mák*, megfordítva *kúp, kap* (lat. *caput*, olasz: *capo*), *káp* (kúpa, káposzta), *kop* (ném. *Kopf*, koponya), *kep* (m. *kepe*, gör. κεφαλή), *gab* (gaba), *gieb* (ném. Giebel), *kom* (komló), *hop* (Hopfen), *haup* (ném. Haupt) gyökerek szinte egy eredetre mutatnak, 's jelentésök a' magasságra, főleg gömbölyü 's fej v. hegy alaku magasságra vitetvén: α) lat. *caput*, olasz: *capo*, ném. *Kopf*, m. *koponya*, gör. κεφαλή, ném. *Haupt* a. m. fej, 's hozzájok csatlakozik β) a' *buk* ez értelemben: *caput*, fej, honnét: *bukni* a. m. fejes, capitosus; γ) a' *mák* (cseh, lengyel, vend: *mak*, gör. μηκον, ném. *Mohn*) a. m. papaver a capitibus dictum; δ) *káp*a a. m. lat. capitium; ε) *káposzta* a. m. caulis, brassica a capitibus dicta; ζ) *fok* 1) a. m. rotundum quid instar capitis (*fok* v. *foghagyma* a. m. allium, ném. Knoblauch a' *cep*, *caep* = *cap* gyök ellenben a' lat. és n. m. nyelvben a' vörös hagymáról használtatik: *cæpa*, olasz: *cipolla*, spanyol: *cebola*, ném. *Zwiebel*); 2) a. m. elatum quid instar montis, tehát mons (ném. Giebel, Gipfel) spec. promontorium fr. *cap*, olasz: *capo*, angol: *cape*, spanyol: *cabo;* 3) a. m. finis, limes, terminus confinium saj. monticulus collis pro termino regionum positus (v. ö. gör. ὄρος és ὅρος) *fokvár*, propugnaculum confinii; 4) eminentia, protuberantia aliqua in parte aversa, v. c. securis (fejszefok), h. *fokos*, clava, cambuca, átalán pars aversa, dorsum rei (kard v. kés *foka*); ζ) *komló* (svéd: *humle*, finn *humala*, közép lat. *humela*, perzsa: *hymel*, cseh: *chmel*) a. m. lat. *humulus* L. a forma instar capitis

Digitized by Google

(*kom* megforditva a. m. *mák* l. ezt) rotunda dictus, — v. ö. ném. *Hopfen*, mely a' *Haupt*, *Kopf*, *caput* gyökerekhez csatlakozik); *η) kup* és *kepe* a. m. ném *Haufe*, cumulus, acervus, congeries ab altitudine dicta, spec. *kúp*, acervus manipulor um arundinis (nádkúp, nádkupacz) frumenti (*kepe*). Ide tartoznak e' gyökerek is: *mág* (mágla, strues lignorum, rogus) és *bag* (h. *bagla*, strues acervus foeni).

o) A' *sima* (simah) megfordítva *amis*, *hamis* (hajdan: *hamos*) gyökerek a' *más*, *mász* (ebben: *kalamász*) gyökerekkel vettetvén össze, miután ezeknek alapértelme a' kenésre saj. a' kéznek valamin való huzogatására (*simogat*, stringit, manum ducit super aliqua re, mit der Hand streicheln) vonatkozik, kitetszik, hogy *α)* a' *sima* 1) a. m. laevis, glaber a laevigando, poliendo, saj. manum super aliqua re ducendo dictus; 2) átvitelesen a. m. blandus (*sima szájú*, qui blandientis est oris), aztán: lubricus; *β) hamis*, fallax — v. ö. héber: *chalak*, laevis, glaber opp. piloso, hirsuto, blandus; 2) lubricus, fallax l. Gesenii Lex. man. p. 345).

p) A' *szer* (ebben: *félszer*), *szárny*, áttéve 's előhanggal *eresz*, és *erszény* gyökerek is egy eredetre mutatnak 's jelentésök a' födésben (in tegendo) elfödés, rejtésben (in recondendo) levén sejthető *α) szer*, *félszer* a. m. subgrunda, fr. avantoit (toit avancé) ném. Schirmdach; *β) eresz* a. m. tectum, podium tectum, *ereszaly* testudo ném. Schirmdach; *γ) szárny* a. m. ala a tegendo dicta — v. ö. héber: *canap*, texit, operuit, unde *canap* a m. tegumentum, ala; *δ) erszény* a. m. marsupium a recondendo dictum — v. ö. héber: *kisz* v. *kenesz* (m. *kincs?*) marsupium, crumena a rad. *kanasz*, collegit, coacervavit, recondidit.

q) A' *szer* (h. *szerte*, *országszerte*, per universum regnum) áttéve 's előhanggal *arasz* gyökerek értelme a' kiterjedésben (extensio, expansio) látszik lenni, miszerint *arasz* a. m. spithama ab expandendo dicta — v. ö. héber: *szereth* a rad: *sarah*, expandit, ném. Spanne von spannen, ausspannen.

r) A' *dög*, megfordítva: *gőd = cad*, honnét: lat. *cad*aver a *cadendo* dictum.

s) A' *nyal*, *nyel* (nyelü, nyelv) megfordítva *lam* (lambo), *lin* (lingo, lingva) gyökerek a' nyelv különféle mozgásairól használtatnak, 's *α) nyal* a. m. *lam*bit, *lin*git; *β) nyel*, *nyelü*, *nyelv* 1) főnév a. m. *lin*gva, az *l*, *z*, *t d*-re változván ném. *Zunge*, angol: *tong*ue, svéd: *tunga*, ólatin: *dingua* (l. Adelungnál) a *lambendo* dicta, spec. lingva hominum et animalium, és idioma sermonis (Sprache); 2) *nyel* ige a. m. glutit, deglutit (l. e' gyökcsaládot bőven kifejtve Geseniusnál, Lex. man. a *luah*, *lahab* és *lapad* alatt).

Digitized by Google

t) A' *ábr* (ábra) a' *bar*, *bár* (héber. *bara*, cecidit, secuit, secando effinxit; m. *bárd*, securis a secando; *párt* a. m. secta, scissio, seitio = seditio; *borotva* a. m. novacula a resecando tondendo dicta) eredetibb gyökből áttétellel támadt, miszerint *ábra* a. m. figura a fingendo i. e. secando, formando dicta — v. ö. fr. taille, forma, saj. Zuschnitt. Származmazékai 1) *ábráz*, *ábrázol* a. m. fingit, effingit, effigiat, efformat, adumbrat, describit, éttől: *ábrázat*, figura, effigies i. e. species vultus hominis; 2) *ábránd*, figmentum, imaginatio, ettől: *ábrándoz*, sibi aliquid imaginatur (schwärmen, phantasiren).

u) Az *eszkába* v. *iszkába* szinte áttétellel támadt a' *büszke*, *biszke*, *piszka*, *piszke* gyökerekből, melyeknek alapértelme a' csucsra, hegyre vitetvén (notio cuspidis, acuminis) *α*) *biszke* v. *piszke* a. m. hegyes, szurós bokor, grossularia a spinis dicta, 's ennek gyümölcse, die Stachelbeere; *β*) *piszka* a. m. hegy, csucs (cuspis, acumen) honnét: *piszka fa* a. m. hegyes fa valaminek szurkálására; honnét: *piszkál* a. m. fodicat, pungit; *γ*) *eszkába* v. *iszkába* a. m. fibula a cuspide dicta, különösen: két águ hegyes pánt, melylyel deszkák, gerendák eresztékei össze szegeztetnek; *δ*) a' *büszke* átvitelesen a. m. superbus saj. hegyke, hegyes. Ide tartozik a' *csipke* is 1) a. m. Spitze, clava, fimbria; 2) quod spinis horret, honnét: *csipke bokor* saj. a. m. dumus (bokor) spinis (*csipke*) horrens, spec. rubus caninus.

v) Az *üszk*, *üszög* megfordított alakja a' *küsz*, *güsz* = *kás* (kása), *kaz*, *koz* (kazán, kozma) gyökereknek, melyekben az égés, megégés, égetés értelmét (notionem urendi, adurendi) mondók eredetinek, miszerint *üszk* v. *üszög* 1) a. m. titio torris; 2) uredo ab urendo (ném. Brand a verbo: brennen) dicta.

x) Az *abroncs* v. *abrocs* a' *perecz*, spira circulus, gyökhez vettetvén, kitetszik, hogy ebből áttétellel támadt, 's jelentése a. m. circulus, spec. circulus doliarius (Reif).

y) A' *guzm* (guzmol), *güzm* (*güzmöl* = rág, mummeln), héber: *gazam*, pascitur, depascitur, devorat gyökerekben az *m* betü átvettetvén, támadt a' *mókus*, miszerint alapértelme a' rágásra, evésre vonatkozik: *mókus* a. m. sciurus a rodendo vorando, depascendo dictus.

z) A' *halom* (hajdan: *holmu*, svéd: *Holm*, osztrow. *chulm*) az *m* áttétetvén: *homol*, *homl* (homlít, homlok) az *l* átmenvén *r*-re: *homor* (honnét: homorú) a' lehelet megkeményedvén: *kamar* (h. lat. camera, m. *kamara*) gyökerek alapértelme az ivalaku emelkedésben (in forma in arcus modum elata) látszik lenni — v. ö. lat. *camera* a camerando, in arcus formam concamerando dicta — miszerint *α*) *homlít* a. m. vitem propagat per

Digitized by Google

traduc es, saj. vitem vetulam supprimendo (absenken) in arcus formam inflectit; β) *homlok* a. m. frons ita dicta a forma in modum arcus, fornicis elata, spec. frons hominis et animalium; átvitelesen: pars anterior cuiuscunque rei; γ) *halom* a. m. collis ita dictus a forma rotunda, in modum arcus, fornicis elata; δ) *homorú* a. m. convexus saj. in modum fornicis elatus (gewölbt, erhaben) és concavus (hohl).

aa) Az *öbl* (honnét: *öblöget*) áttételes alakja a' *böl* (h. *bölöm*), *pely* (h. *pelyp*), *puly* (h. *pulyka*), *bal* (h. lat. *balbus*), *blö* (blaesus) gyökereknek, melyek az értelmes hangokat adni nem tudó nyelvnek (blö — blö) különösen némely állatoknak hangját utánozván, α) *pelyp* lat. *balbus*, *blaesus* az, kinek hibás nyelve levén nem képes tisztán ejteni a' szókat; β) *bölöm* a. m. ardea stellaris L. Rohrdommel, ita dicta a sono, mugitum tauri imitante (bölömbika) quem rostro in aquam merso edit, honnét: *bölömböl* a' bika hangjáról is használtatik; γ) a' *pulyka* a. m. meleagris gallopavo L. szinte hangjától (öblögetésétől) vette nevét.

bb) A' *vért*, a' *t* átvettetvén 's a' *v* átmenvén *b*-re, *tábor*, ebben a *b* vettetvén át: *bátor*, a' *b* átmenvén *f-re*, 's a' *t gy*-re: *fegyver* = *fegyver* gyökerek visszavitethetvén a' *vér*, *bár*, *vár* gyökerekhez (l. 12. §. d) alatt), minthogy ezekben az erősség (*bár* = vis, *ámbár*, quamvis, *vár*, fortalitium) erősítés fogalma (notio fortificandi, muniendi) rejlik, kitetszik, hogy α) a' *vért*, lorica saj. a. m. munimentum corporis; β) *fegyver* a. m. arma ita dicta, quod eis nosmet muniamus; γ) *tábor* castra, saj. locus muris, vallis, fossis munitus, in quo milites tempore belli diversantur; δ) *bátor* saj. a. m. fortis, munitus, tutus, securus, audax, strenuus; kötszóul is használtatván *bátor*, *ámbátor* a. m. *bár*, *ámbár*, quamvis.

cc) A' *dús* gyökből ajakbetü betoldásával támadt a' *dobasz* = *domusz*, áttéve: *dobzó*, *dobsa*, *doboz*, héber 's arab: *daszem*, *daszen*, pingvis, medullosus fuit, et factus est (*daszen*: adj. pingvis, dives, opulentus, és pingvedo, fertilitas ubertas), m. *disznó* sus, porcus a pingvescendo dictus, gyökereket is összesorolandóknak tartván, kövér, kihizott 's puffadt alaku tárgyakról (de rebus, quae tument, turgent, protuberant) látjuk használtatni, de ugy, hogy a' kövérség, hizottság értelmét az evés, ivás (notio commessandi) mértékletlen evés-ivás (notio hellnandi) értelmével bennök összekötve találhatni, miszerint α) *dús* a. m. dives, opulentus, *dusgazdag* a. m. epulo i. e. commessator, honnét: *duska* a. m. evés-ivás, epulae, compotatio, honnét: *duskáskodik* a. m. eszik-iszik, compotat, large satiatur; β) *dobzá* a. m. kövér, husos, kihizott, puffadt, különösen ily tulajdonságu szilva neme; *dobzó* szilva, die Mirabelle. Származéka *dobzódik* v. *tobzódik*, beszökelvén az *r*: *dorbéz*-ol a. m. epulatur,

Digitized by Google

convivatur, gulae ventrique deditus est, heluatur; honnét a' beszökelt *r* átvettetvén: *toborzó* a. m. helluo, mai használata szerint a. m. verbungos; *γ*) *dobosz* és *tobosz* bögyökös alakjától (a forma turgida, protuberante) nevezett edény neme, milyen főleg tojások elrakására, hordására szalmából készítetik; *δ*) *dobsa* a' dunántuli nyelvjárásban a. m. kövér, kihizott pofitos; *dobsa fejű* a. m. kihizott nagy fejü; *ε*) *dobasz* és *domasz* Kresznerics szerint a. m. plenus, satur, turgidus, tumidus, különösen: kövér, potrohos, Schmeerbauch, schmeerbäuchig; *ζ*) a' török *donuz*, m. *disznó* a. m. sus, porcus a pingvescendo dictus.

dd) A' *parancs* és *törvin* (törvény) szavaink a' *teréf* (tréfa) a' *t* átmenvén *cs*-re *cseref* v. *csörőf* (h. csörfös) gyökerekhez soroltatván, melyekből *n* betü kifejlődtével támadt a' *törvén* és *parancs* (*tréf*, *törv*, *csörf*, megforditva, *furcsa* iocus, az *f* átmenvén *p*-re *paracs* v. *parancs*), kitetszik, hogy a' *törvény* és *parancs* ősjelentése is a' beszédre, szólásra vonatkozik (l. a' *csörfös* és *tréfa* értelmezését) t. i. *törvény* a. m. lex a λεγω i. e. dico, loquor, *parancs* a. m mandatum, imperium, iussum saj. a. m. edictum a dicendo.

ee) Az *ideg*, lehelettel: *hideg* gyökerekből támadt a' *heged*, (hegedü) melyeknek ősjelentése a' kötésre, szorításra vitetvén (v. ö. m. *köt*, ligat, constringit, lat. *catena*, ném. *Kette*, héber: *ghid*, ném. *gaden*, *gatten*, iungere, copulare); *α*) *ideg* héber: *ghidha* a. m. nervus saj. vinculum a constrigendo dictum, különösen 1) nervus, tendo in corpore animali; *β*) *hegedü* a. m. fides-ium saj. instrumentum musicum *nervis*, chordis instructum; *γ*) *hideg* a. m. frigus, algor, melléknévül használtatván: rigidus, frigidus (a constringendo).

ff) Az *ingy* (h. ingyen) eredetibb alakjául a' *gyin* ajánlkozik, mely a' *kony* (h. *konyul*, inflectit, incurvat se), *köny* (könyök, cubitus ab inflectendo dictus, ném. Ellenbogen a' biegen, beugen igétől), héber: *chanah*, inclinavit, flexit se, 's *chanan* propensus fuit i. e. inclinationem habuit erga aliq. hinc favit alicui, gyökerekhez csatlakozik, miszerint a' héber: *chen*, m. *gyin*, áttéve *ingy* saj. a. m. inclinatio, favor, gratia, honnét: határozói raggal *ingyen* a. m. gratis, gratuito (gratiarum causa).

gg) Az *öszvér*, a' *v* ajakbetü *m* ajakbetüre változván: *öszmér* nyilván a' *szemer* (szemere), *szamár* gyökerekből áttétellel támadt, miszerint az *öszvér* a. m. mulus a colore subrubro dictus (l. a' *szamár* értelmezését).

hh) A' *tengely*, a' *t cs*-re változván: *csigolya* v. *csingolya*, áttéve *kalács*, *kölcsön*, *gönczöl* szavainkban is a' betük sokképpen áttéve találtatnak. Többire a' felsorolt szók a' *teg* v. *tek* (*teke*, globus, discus, sphaera,

Digitized by Google

tök cucurbita L. it. scrotum a forma rotunda, volubili dictum) *csig* (csiga) gyökerekből az *n*, *ly* betük kifejlödtével támadván, kitetszik, hogy bennök is a' forgás, körben járás (notio volvendi, se vertendi, in orbem eundi, volvendi) értelme vagyon (l. a' *csiga* értelmezését), miszerint α) *tengely* a. m. axis, ita dictus, quod circa illum rota currus vertatur; *gönczöl* = polus, axis, cardo, circa quem orbis rotari videtur; β) *csigolya* a. m. vertebra a vertendo dicta; *nyakcsigolya* = vertebra cervicis, occipitium; γ) *kalács* átalán a. m. circulus a forma rotunda, vel a volvendo, vertendo dictus; *viasz kalács* massa cerea circularis; *térdkalács* a. m. die Kniescheibe, os formae circularis in genubus = patella, kölönösen: *kalács* a. m. circulus ex massula farinacea, torta panis; δ) *kölcsön* a. m. mutuum ita dictum, quod res, quae mutuo dantur, ad nos redeant, revertantur; *kancsal* = qui est oculis intortis = strabo.

tt) Áttételre találunk következő családban is: *balga*, *balog*, *balgók* (balyóka, balyókás) a' *g* v. *k* átmenvén *d* v. *t*-re (mint ebben = *sok* = viel, *sőg* v. *sőt* = vielmehr, immo — l. a' 22. §.) *bolod* v. *bolot*, a' *t* átvettetvén: *téboly* (h. tébolyodik) 's kifejlödvén *d* mellett az *n* *bolond*, mely szavaink a' fenebb értelmezett *völgy*, *fülke*, *pokol* = orcus saj. locus cavus, *balag* v. *balang*, *barlang* = caverna, Höhle, *ablak* = fenestra saj. ür, hézag szókhoz csatlakoznák, mihez képest ős jelentésük az ürre (cavitas) 's hiányra (defectus, error l. 9. §. a) alatt.) vitetvén, α) a' *balga*, *balyók*, *bolond* és *téboly* saj. a. m. a' *hi* defectus, *hiu* vanus inanis, *hiba* defectus error gyökerekhez sorolandó *bohó* (l. ezt a' 6-ik lapon) 's a' Jaszay — és Döbrentei Codexekben előforduló régi *hit* és *hejt* (l. a' Toldy Nemz. Irod. Történetéhez kapcsolt Példatárban XXV. és XXVIII. ll.) azaz: amens, demens i. e. cui deest, deficit mens, defectu mentis laborat, erro, erraticus, fatuus, stolidus, lepidus stb; β) a' *balog* a. m. sinister (bal v. balog kéz a. m. laeva, sinistra manus), minek értelmét én a' hiányosságban, a' balkéz ügyetlenségében sejtem. Az ó német *winistra*, *winstra* = laeva, Adelung szerint a' kiholt *wan* = Mangel, defectus, gyökhez sorozódik; (l. Szótára II. k. Link alatt). A' lat. *sinister* a *sin* (sine) praepositioból képeztetvén szinte ez alapfogalomhoz utasit.

Digitized by Google

D)

A' megkettőztetés (Geminatio, Reduplicatio) 's Áthasonítás (Assimilatio).

29. §.

Gyakran találkozik a' nyelvbuvár azon tüneménnyel, miszerint a' gyökérben egy betü, vagy egy szótag megkettőztetik. Igy a' *per, fer, bor* (honnét m. *bors*) gyökerek *p* és *f (pf)* betüi megkettőztettek a' lat. *piper*, ném. *Pfeffer* szókban; igy a' m. *áll*, stat, igében is az *l*, mely egyszerüen áll az *ól*, stabulum a stando, 's *hel* (*hely*), locus rokon gyökerekben, megvagyon kettőztetve. Ha már e' tüneménynek okát 's keletkeztét nyomozzuk, tekintvén némely hangok nyulósságát, (Dehnbarkeit) 's önkénytelen hangzatosságát (Forttönen), legalább a' folyékony mássalhangzókra nézve, könnyen megfoghatóvá válik, miért kettőztettek meg némely gyökerekben.

De úgy látszik, áthasonítás által is, mely egyébaránt grammatikai tekintetben a' szók ragozásánál játszik nagy szerepet, jött létre némely gyökérbetüknek megkettőztetése. Igy a' *esüng* (= ném. hangen, hängen, lat. *pend-eo*, m. *füng*) igében áthasonitatván az *n* betü, támadhatott a' *csügg* (*függ*) alak. Igy támadt az *agg* (h. *aggódik*, angitur) is az *ang* (ἄγχι, ἀνάγκη, lat. *angere*, *angustus*, ném. *enge*, *Angst*) gyökből.

Egyébaránt mi most e' tüneménynek okait mélyebben vizsgálni mellőzvén (azonban l. Hoefer Beiträge zur Etym. 247—249. l.), átmegyünk némely gyökszavaink elemezésére.

α) A' *seg* (honnét: *segit*), *szék*, *tág*, *teg*, *tug* gyökerekből *n* kifejlődtével támadtak a' *senk* (ném. *Schenkel*), *sonk* v. *sunk* (*sonka*, *sunka*), *tung*, (*tungos*), 's a' *senk* v. *seng* alakból áthasonítással támadt a' *segg*. A' mi e' gyökcsalád alapértelmét illeti, az, ha jól látok, a' gyámolitásban, támasztásban, tartásban (in fulciendo, sustentando, appodiando) vagyon, miszerint *α)* *szék* a. m. sedes sedile, saj: quo sedens fulcitur, sustentatur, tehát fulcimentum; *β)* *tung* és *segg* a. m. nates, podex ita dictus a podiando (appodiando, fr. 's appuyer) i. e. fulciendo, a' testnek ezen alrésze levén, melyre az ülő, mintegy támaszra ereszkedik. Származékaik: *tungos* a. m. *segges*, az az: kinek nagy segge van (Breitarsch); *γ)* a' ném. *Schenkel* a. m. femur, ungyan az, a' mi a' barmoknál clunis (Keule, Schinken, sonka) ita dictus, quod his praecipue partibus sustineatur animal, ac eiusdem qs. fulcimentum sit, mely

Digitized by Google

értelme a' ném. *Schenkel*-nek azon használatából is kitetszik, miszerint az bányászati nyelven némely tartófáról 's ülésről is (Schenkel = der Fuhrmannsitz an dem Göpel) mondatik (l. Adelungnál III. K. 1415 l.), míg nyelvünkben a' *sunka* a' disznó-lábot (Schenkel eines Schweines) jelenti = perna i. e. coxae porcinae cum toto pede; *ð*) a' *seg* gyökből képeztetett a' *segit* = iuvat, adiuvat, auxiliatur saj. a. m. fulcit i. e. ruiturum sustinet, sublevat;

Ha ide tartozik e' a' *tenk* v. *tönk* ez értelenben fulcrum, fundus, fundamentum (Grund), miszerint *tenkre jutni* annyi volna, mint ném. zu Grunde gehen, az az: collabi (rebus collapsis esse) ad incitas redigi? lássák nyelvbuváraink. Kresznerics a' perzsa 's török: *tenki*, angustus, arctus, szóval vetvén össze, értelmezi (l. Szótára 252 lapján); de nekünk amaz értelmezés inkább tetszik.

b) A' *bor* (= *for* v. *forr* = fervet, bullit) gyök előbetüjének megkettöztetése által támadt a' *buborék*, bulla a bulliendo dicta, i. e. tumor excrescens in aqua, quum bullit.

c) A' *puplan*, lat. *peptum*, πεπλος, a' feneb értelmezett *pal*, *pel* (m. *palást*, lat. *palla*, *pallium*, *pileus*, *pellis*, *velum*, ném: *Fell*, m. *felhő*, gyökerek előbetüjének meghettöztetése által alkottatván (l. Hoefer Beiträge zur Etym. 331 l.) kitetszik, hogy alapértelmök szinte a' födés, takarás, borításra vonatkozik: *peplum* a *vel*ando, operiendo dictum.

d) A' *bibor*, gör. πορφυρα, lat. *purpur* a πυρ, ignis, gyökhez vitetik közönségesen, melyből megkettőztetés által alkottatott, miszerint jelentését Adelung az égő, piros színben leli (l. Adelung III. k. 869 l.). Honi álláspontból is a' *vér*, sangvis, *vör* (vörös), *bár*, (bárson), *bör* (börzsön), *pir* (piros), megforditva lat. *rub* (rubet, ruber, rubicundus) gyökerek által ez értelemhez utasitatunk: *bibor* a. m. tela rubro muricis colore tincta, pannus purpureus.

e) Ha jól látok, megkettőztetés által támadt a' *babona* is a' *bon* gyökből, melynek alapértelme a' nézésre, különösen: az elrejtett dolgok 's jövő megsejthetése végetti nézésre, kémlésre, gondra vonatkozik (notio adspiciendi, adspiciendi res abstrusas, futura explorandi, curandi) határos levén, a' *bán* (h. bánik valamivel, curat aliq., studet alicui rei) = *kán* (l. ezt fenebb), *kém*, explorator, *gon* (h. gond, cura) a' látás, nézés fogalmából értelmezendő gyökerekkel, miszerint a) *bán* a. m. tatár: *chán*, m. *kán*, az az: inspector, procurator, curator, Gubernator provinciae, δεσποτης, minők voltak a' macsói, temesi, szörényi, lugosi, 's legujabb korig a' horvátországi bánok. A' *bán* gyöknek származéka: *bánik* a. m. curat aliquid, curam alicuius rei gerit (vele bánik) saj. inspicit; β) *ba-*

Digitized by Google

bona a. m. speculatio, observatio, observantia, vana observantia occultorum, cognitio futurorum spec. superstitio, Isidorus szerint superstatuta observatio, speculatio occultorum et futurorum.

f) A' *néma* eredetibb alakja, ugy látszik, *méma* (v. ö. *nevet* és *mevet*) = *muma*, mely megkett öztetés által támadhatott a' bezárt, száj hangját (sonum oris clausi) utánzó *mú*, *muh*, (gör μύω, honnét: μύδος, lat. mutus), m. *méh* = apis a fremitu dicta; megfordítva angol: to *hum*, honnét ném. *Hummel* a rad. *hummen* = *summen*, héber: *hamah*, fremuit, gyökerekből, miszerint a' *néma* ösjelentését mi a' bezárt szájjal adott *mú* v. *me* hangban leljük (l. Gesenii Lex. man. a' *damam*, *samam*, *hum*, *hamah* gyökerek alatt).

g) A' *kappan*, dán: *kappun*, mint a' lat. *capo*, angol: *capon*, olasz: *capone*, fr. *chapon*, ném. *Kapaun* formákból kivilághk, a' *p*-nek megkettöztetése által támadt a' *kap* gyökből, melynek ösjelentése a' vágás, metszésre vitetvén (v. ö. fr. *couper*, gör. κοπτειν, angol: to *chipp*, *choppa*, ném. *kappen* = schneiden, hauen, m. *kopó*, nádkopó = levágott, letarolt nád töve, *kopasz*, calvus, saj. tonsus, resectis capillis, *kapa*, ligo, die Haue, megfordítva: *bakó* a. m. hóhér = Hauer stb) a' *kappan* a. m. qui est exsectis testiculis: *kappan ember* a. m. herélt, eunuchus, különösen: *kappan*, capo est gallus, cui testes exsecti sunt.

h) A' *felleg* eredetibb alakja, ugy látszik, *feleg*, mely a' *felhö*, a' *h* megkeményedvén, ném. *Wolke* (velek = föleg, az *l* megkettöztetvén: fölleg v. felleg) szókhoz csatlakozik, miszerint a' *felleg* nubecula is a' nubendo i. e. tegendo, velando, operiendo, solem obumbrando nevezteték — l. a' *pal* (palla, palást), *pel* (pellis), *fel* (Fell), *vel* (velum gyökereket.

i) A' *billeg* és *billikom* nyilván megkettöztetett alakjai a' *bileg* = *bélyeg* és *bilikom* gyökereknek, melyeknek ös jelentését én a' vájásban, vésésben sejtem, egy eredetüeknek tartván az áttételes lat. sCaLPo, sCuLPo, ΓΛαφω, ΓΛυφω = ΓΡαφω, sCRiBo i. e. literas in ligno, lapide exsculpo, characteres efformo, gyökerekkel, miszerint *α*) a' *bélyeg* v. *billeg* saj. a. m. litera, χαραχτερ a χαραττω i. e. insculpo literas ligno v. lapidi; különösen: a. m. stigma i. e. nota, litera, signum, quod inuritur; *β*) a' *billikom* v. *bilikom* ösjelentése inkább a' vájás, vésés fogalmából kifejlett öblös üre (cavitas) vonatkozik, 's közel rokon a' *fülke* loculamentum, locus cavus, spec. Nische; *pokol* = orcus saj. locus cavus, 's *ablak*, fenestra, saj. cavitas, gyökerekhez (l. ezeket fenebb értelmezve); miszerint a' *billikom* saj. a. m. nagy öblü edény, pohár. Egyez vele az áttételes gör. κύπελλον.

k) A' *zubbon* is a' *b* megkettöztetése által támadt a' *zubon* gyökből, mely a' *szoba*, cubile, camera, casa, *suba* casula i. e. parva casa, gyö-

Digitized by Google

kerekkel vettetvén össze, szinte a. am. casula i. e. parva casa (l. 4. §. e) alatt).

l) A' *vesszö* eredetibb alakja is *veszö* lehete, melly a' *vész*, *vejsz* és *fűz* gyökerekhez csatlakozik. A' *fűz* 1) mint ige a. m. nectit, connectit, conserit, honnét: *fűzér* a. m. sertum; 2) mint főnév a. m salix, saj. arbor lenta, corbibus, viminibusque texendis, vagy átalán ad res conserendas, nectendas apta; mire nézve a' *veszü*, *veszö*, megkettőztetve *veszszü* v. *vesszső*, *vesszö* is a. m. virga lenta, qualis corbibus texendis v. ad aliquid connectendum adhibetur. Igy a' *vész*, *vejsz*, *vejész*, *vejsze* is a. m. öszefüzés, kötés által készített mű; különösen: nádkészítmény halak elzárására, (Rohrwehr beim Fischen).

m) A' *holló* is megkettőztetés által támadt a' *hol* gyökből, melynek ősjelentése a' szóra, hangra vonatkozik, határos levén a' *hál* (honnét: hála, hálál, hálálkodik), héber: *kol*, vox, sanscr. *kal*, sonare, gör καλέω (κέλομαι), lat. *calo* (calare, h. calendae), angol: to *call*, m. *kált* (*kiált*) és *koldus*, mendicus a clamando, vociferando dictus, gyökerekkel, miszerint α) *holló* a. m. corvus, κόραξ saj. avis a loqnacitate, clamore, sono dicta; β) *hála* a. m. gratiae saj. verbum, sermo, honnét a' *hálálkodik*, gratias agit, igének Dunán túl vagyon ezen értelme is: sokat beszél, a' szolgai hizelgés mellékértelmében.

n) A' *meddő* eredetibb alakja *medő* levén, ugy látszik, az üresség (vacuitas, cavitas) értelméből fejtegetett *med* (meder, medencze), *ned*, *nád* (neder és nád) gyökerekhez csatlakozik, miszerint: *meddő* a. m. sterilis, infoecundus saj. a' miben üresség, hiány, fogyatkozás vagyon.

o) Az *asszszon* v. *asszszony*, mulier, nyelvtudósaink által már sokféleképen értelmeztetett. Otrokocsinak az *asszszon* = *asszon* a. m. robusta, virtuosa, valida, acris, egynek vétetvén a' héber: *az* = robur, virtus, gyökkel (l. Orig. Hung. p. II. p. 297). Nagy Jánosnak a. m. héber 's arab: *ischschah* (l. Parallelismus inter ling. Orientales et hung. p. 34.), tehát vira, annyit tevén a' himnemű *isch* mint vir (l. Gesenii Lex. man. p. 49 és p. 103). De sem ennek, sem annak a' magyarázatnak alapja a' nyelvekben nincsen. Honi álláspontból az *asszszon* v. *asszszony* eredetibb alakjául az *asszon* v. *asszony* ajánlkozik, mely tekintve a' *d* és *sz* hangok közti viszonyt az *edén* v. *edény* (edén, adon = ezén, aszon) főnévhez csatlakozik. Továbbá az *edén* és *aszon ed* és *asz* (= *esz*, h. *eszköz*, Werkzeug l. ezt fentebb) gyöke egy levén a' *di*, *zi* (*dia zia*, ebben: *csizmadia* v. *csizmazia*) gyökerekkel, kitetszik, hogy a' felsorolt szókban a faciendi, conficiendi, producendi aliquid ex se (zeugen erzeugen) értelem lappang, miszerint α) *edén* v. *edény* a. m. vas, saj. quod factum, confectum est (Zeug) supellex (Geschirre); β) *aszon* v. *asszszon* a. m. mulier saj. quae producit

Digitized by Google

(erzeuget) gignit, parit i. e. multiplicat genus suum; v. ö. lat. feo, fetus fenus, *femina* (l. ezeket a' *fi*, *fü* gyökerek, és a' *kamat* értelmezésénél) 's a' gör. γυνή szókat, mely utóbbi nyilván a' lat. genero, genus, gener hason értelmü szókhoz csatlakozik.

p) Az *orr*, nasus, a' végbetünek (*r*-nek) megkettőztetése által támadt az *or* gyökből, melynek alapértelme a' hegyre 's a' kiálló magasságra (notio cuspidis, alti, prominentis; v. ö. *ár*, subula saj. cuspis, *ór* v. *orj*, spina dorsi, spec. spina dorsi porcini; *orom*, pinna, *ormány*, proboscis, *óriás*, gigas saj. qui est altae staturae) vitetvén, kitetszik, hogy az *orr*, nasus, kiálló, hegyes, magas voltára nézve nevezteték (ita dictus est, quod in medio faciei emineat).

q) A' *hull* megkettőztetés által támadt a' *hul* = *al* (h. *alél* concidit), *öl*, occidit, i. e. cadere facit, *áj* (h, *ájul*, concidit, deliquium animi patitur) gyökérből, miszerint a' *hull* is a. m. cadit.

r) A' *hall*, finn: *kuol*, audit, visszavitethetik a' *hal* = ném. *hör* (h. hören), *hyr* (h. angolszász: *hyran*), angol: to *hear*, audit, gyökerekhez, melyek továbbá összefüggésben látszanak lenni a' ném. *Ohr*, lat. *auris*-sal.

s) A' *kandalló* gyökbetűi áttéve levén a' *kadlan* v. *katlan* szóban, kitetszik, hogy amabban az *l* megkettőztetett. Többire, ugy látszik, e' szóknak gyöke a' *kan*, melyből a' *d* v. *t* és *l*, *ll* betük kifejlődtével támadtak a' *kandaló*, *kandalló*, áttéve *katlan*; mire nézve jelentésök az égésre, tüzre, melegségre vonatkozik (v. ö. héber: *chom*, calidus, *chamam*, caluit, calefactus est, ferbuit, *kén*, sulphur ab ardendo dictum, ném. *Kien*, svéd: *kinda* (l. ezt Adelung Szótár. II. K. 1569. l); *gyánta* a. m. resina saj. materia ardens; *kona*, *konha*, *konyha* régi iratokban: *kohnya* a. m. culina ab eo dicta, quod ibi ignis ardeat; *kémén*, gör. καμινος, lat. *caminus*, ném. *Kamin*, m. *kemencze*, furnus a calore calefaciendo v. ardendo dictus), miszerint α) *kandalló* a. m. focus cubilis; β) *katlan* a. m. focus culinae ex eo dictus, quod in illo ignis ardeat.

t) A' *vall* összevettetvén a' *vál* (h. *válasz*), *fel* (h. *felel*), *vél* gyökerekkel, szinte az *l* betünek megkettőztetése által támadt. Többire a' felsorolt gyökerek ős jelentése a' szóra (Wort), beszédre (sermo, loquela) vitetvén (v. ném. fehl, fehlen ebben: befehlen, 's lat. volo, ném. wollen, gör. βουλομαι — l. ezeket megérintve 3. §. a) alatt); α) *vall* a. m. fatetur saj. dicit; β) *vél* a. m. opinatur, cogitat, putat saj. secum dicit, secum colloquitur, qs. submissa voce loquitur, a' mint tenni szoktak néha azok, kik valami felől gondolkodnak, vélekednek; l. a' héber: *amar*, gör. φημι igéknek ily használatát Geseniusnál Lex. man. p. 75.)

Digitized by Google

fel, h. *felel* = respondet (antworten); *δ*) *vál*, h. *válasz* a. m. felelet, responsum (Antwort).

u) Az *üll* (üllő), *küll* (küllő), *kal* gyökerek előfordulnak *ül* (ülő), *kül* (külü, kölü = kölyü) formákban is, mire nézve sejteni lehet, hogy amaz előbbi formák az *l* megkettőztetése által alkottattak. Többire e' gyökerekben az ütés értelme (notio tundendi, percutiendi, caedendi) látszik eredetinek (v. ö. héber: *hatam*, tutudit, feriit, percussit), miszerint a) *ülő* v. *üllő* a. m. incus a quatiendo dictum, est enim instrumentum ferreum super quo fabri ferrum cudunt. ném. Ambos; *β*) *kall* a. m. tundit spec. pannum laneum tundendo densat, honnét: *kalló* p. o. malom = mola ad pannum condensandum; *γ*) *küllő* v. *külyü*, *kölyü* 1) a. m. pistrillum ita dictum, quod ante inventum molarum usum frumenta in eo tundendo comminuerentur; 2) madár neme, kül. a. m. certhia familiaris L. ita dicta, quod rostro corticem arborum tundat, más néven: *fa kopogtató*, ném. Baumhacker) (l. az 1. §-ban B. alatt értelmezett *al*, *ál*, *ell*, *el* v. *ol*, *öl* határos gyökereket is).

A' *furolya*, *furulya* v. *furuglya* eredetibb alakja, ugy látszik, *furolya*, mihez képest benne az *l* v. *ly* meg vagyon kettöztetve. Többire benne a' jelentős gyökszótag szinte a' *fur*, mely a' *pár* (*pára* = vapor, spiritus, halitus) sziszegővel ejtve lat. *spir* (spiro i. e. animam emitto et attraho) gyökerekhez sorozódik. Többi rokonait l. 104 lapon a' *hagyma* értelmezésénél mellesleges en megérintve.

Digitized by Google

E)

A' betüelhagyás vagy elvetésről.

30. §.

Hogy néme'y vidékeken némely betüket kihagyni szeret a' nyelvszokás, különösen elvetni szereti az *l*, *ly* és *s* betüket, sőt néha egész szótagok is, nem csak beszéd közben, hanem irásban is elhagyatnak, a' táj-szólásokból kivehetni. Dunántúl ugyan is néhol igy beszélnek: *indúnak, porúnak, nyargaanak* stb. i n d u l — p o r u l — n y a r g a l n a k helyett. Az e l m e n t, b a l t a, a l m a, s z a l m a, palóczosan igy ejtetnek: *eüment, bauta, auma, szauma*, barkósan: *öment, bóta, óma, szóma;* hienczesen: *iement, buóta, uoma, szuoma;* és *bagó* ejtetik *bagoly, bögő* b ö g ö l y helyett. Igy az e m b e r h e z, magához, kőhöz helyett néhol *emberhe, magáhu, kőhö;* m e g helyett *eg;* az é h g y o m o r r a helyett *éhomra;* a' m e z i t e l e n l á b helyett *mezitláb* ejtetik (l. a' m. nyelv Rendszerében 16 és 17 ll.).

A' mi különösen az *l* betüt illeti, az nem csupán nyelvünkben van ily változásnak alávetve, hanem más nyelvekben is; v. ö. fr. *mau* = *malu* (malus) *faucon* = *falco*, *faux* = *falx* és *faux* = *falsus*; mi, azt mondják, még gyakrabban szokott a' portugallusok ajkán megtörténni (l. Hoefer Beiträge zur Etym. 406 l.): Többire, mi itt a' betük elhagyását annyiból vesszük vizsgálat alá, a' mennyiben a' nyelvszokásnak befolyása levén a' gyökerek alkotására, némely jelentős gyökérbetük elhagyatását a' rokon szók összehasonlítása által megsejteni lehet, mint például a' lat. *scribere* és *sanctus* szókból a' fr. *ecrire* és *saint, szent*-ben a' *b* és *c* lényeges betüket kihagyatni látjuk.

α) A' *hattyu* és *kótyag* v. *kócsag* gyökerek eredetibb alakjául a' *haltyu* és *koltyag* v. *kolcsag* bizonyul be, ha azokat nyelvünkben fenlevő rokonaikkal (*hold, hölgy, gyolcs*) összevetjük, melyekben a' *hol, höl, gyol* levén az eredeti gyökszótag (a' *d, ty, gy, cs* betük kifejlődéséről l. fenebb) világos, hogy a' felsorolt szókban az *l* jelentős gyökérbetü elvettetett. Többire a' *hol, höl, gyol* gyökerek alapértelme a' fejérségre vitetvén, *α*) *hattyu* a. m. anas olor. L.; *β*) *kótyag, koltyag* v. *kócsag, kolcsag* a. m. ardea garzetta L. a colore pennanum albo, candidissimo dicta. Ide sorozódik a' *kecsege* is, saj. a. m. albula, leuciscus, W e i s s f i s c h.

b) A' *furcsa* gyökből, elvettetvén a' *cs*, támadt a' *fura* = s p a s s i g d r o l l i g, p o s s i e r l i c h, s e l t s a m, s o n d e r b a r. Hogy pedig a' *cs*

Digitized by Google

a' gyökérhez tartozik, a' *furcs* (furcsa), *parcs* (paracs, parancs) megfordítva: *csörf* (csörfös), a' *cs* átmenvén *t*-re: *törv* (törvin, törvény)) és *tréf* (tréfa) gyökerek összesorolásából kivehetni, melyeknek ős jelentése a' beszédre (sermo), mondásra (dictum) vitetvén (*csörfös* a. m. dicax, dicaculus, csahos, beszédes, mondós; *parancs* és *törvény* a. m. dictum, edictum, mandatum, imperium, lex; *tréfa* a. m. iocus saj. sermo, verbum, dictum non serium, risum movens, et singulare), kitetszik, hogy a' *furcsa*, v. elvettetvén a' *cs*: *fura* is a. m. *tréfa*, v. melléknévül használtatván a. m. iocularis, innét: nevettető, a' rendestől eltérő, 's különössége miatt felötlő = spassig, drollig, possierlich, sonderbar, seltsam.

c) A' *gyökér* (héber: *ghéker*, arab: *ghakar*, aram: *ghkoro*, radix) mely a' palóczoknál *gyök* alakban divik, nyelvtudósaink által összetett szónak tartatik a' *gyök* (török: *kiök*) és *ér* = vena, szókból. „Más a' gyök (stamen)" mondják ők „és mások a' gyöknek erei" (l. Nyelvtud. pályamunkák II. K. 202. l.). Mi ellenben a' *gyökér*-ben a' *kér* szótagot eredetinek, a' *gy*-t kifejlett betünek vevén, a' *gyök*-ben a' lényeges *r* betüt elveszettnek 's a' *gyökér*, ném. *Rettig* (Ratich), lat. *radix* (radiks) szókat jelentésök, 's gyökérbetüik ugyanazonságára nézve egy eredetüeknek tartjuk. Továbbá a' *kér*, *kör*, *gár*, *dár* gyökerek ős jelentését a' hegyességben (*dárda* = *tőr* a. m. spiculum saj. instrumentum ferreum a cuspide, acumine dictum) 's ezzel rokon magasságban (notio elati, excelsi, proceri) leljük a' *kőris*, az *s* átvettetvén: *sugár* = *sudár*, áttéve: *darázs*, *sügér*, *gyökér*, (az *s*, *t* és *gy* betük közti viszonyra nézve v. ö. *gyám* = *tám* = *sám* v. *szám*, *tép* = vellit, *gyep* =, gramen a vellendo dictum, *csip*, vellit), áttéve, 's a' *gy*, *t* (*tt*) *d*-re változván, ném. *Rettig*, lat. *radix* és *radius* szókban, miszerint *α*) *sugár* átalán az, a' mi hosszan elnyulván hegybe, csucsba végződik (quod in cuspidem desinit), igy p. o. *sugárkő* a. m. pyramis, *sugár szárny* = pennae alarum, quae in cuspidem desinunt i. e. libratoriae; *sugárágyu* = tormenti bellici genus formae longae ac tenuioris; *sugár termet* = statura procera, alta, longa; *nap*- v. *holdsugár* = radius solis v. lunae i. e. fulgor, qui in modum lineae rectae, longae ac tenuis e sole v. luna emicat, radius lucis; *β*) *sudár* saj. a. m. *sugár* i. e. quod longum, tenue, procerum ac cuspidatum est; *ostor sudara* = flagelli tenuior finis; *sudár hajó* = navis longa, ac tenuis; *sudár szarv* = cornu longum, tenue in cuspidem desinens; *sudár termet* a. m. *sugár termet*; *γ*) *kőris* v. *kőrös* fa saj. a. m. excelsi recti ac proceri caudicis arbor i. e. fraxinus excelsior, L. die Esche; *δ*) *sügér* saj. a. m. piscis a pinna cuspidata dictus spec. perca fluviatilis L.; *ε*) a' *gyökér*, lat. radix a. m. pars ima plantae ita dicta, quod in cuspidem desinit, spec. *ζ*) lat. *radix*, *radicula* a. m. ném.

Digitized by Google

Rettig, m. *retek*, raphanus az az: gyökerétől nevezett növény (l. Calepinusnál a' *radix*, *radicula*, Adelungnál a' *Rettig* szókat).

d) Az *álgyu* közönségesen *ágyu*nak ejtetik, de az *l* betü, mely ez utóbbi formában elolvadt, tekintve a' család jellembetüire, lényegesnek bizonyodik meg. Ugyan is meg van ez az *alkot* (honnét: *alkot*, struit, format, effingit, conficit, parat, coaptat az az: mesterség, vagy mesterséges összeilleszlés által készit, szerez valamit; aztán: producit, creat, miszerint az *alkotmány* is a. m. instrumentum a struendo i. e. parando, conficiendo dictum; *machina* a machinor saj. machen igétől); *alak*, forma a formando, effingendo (*alakit*, format, effingit), *alku*, *alkalm*, conformatio, összeilleszlés, összeilleszkedés (különösen *alku*, mai használata szerint a. m. a' felek akaratjának összeillesztése valami tárgyra nézve, tehát: conventio, pactum; *alkalm* v. *alkalom* saj. a' mi akaratunkhoz illeszkedik, quod ad nostram voluntatem se conformat i. e. adaptat, accommodat, honnét: *alkalmas* aptus, accommodus) stb. gyökerekben.

A' *gyök* megforditott alakjai: *kal=kel* honnét: *kelh.* (v. *kehely*, héber: *chelt*, ném. *Kelch*, lat. *calix*, gör. κυλιξ a. m. *Zeug* — a' zeugen, conficere, igétől — tehát quod factum, confectum, paratum est, és *kelme*, Zeug; l. Gesenii Lex man. p. 484); *köl* (honnét: *költ* 1) a. m. producit, efformat aliquid mente i. e. excogitat, fingit, 's származéka *költő* a. m. ποιητης a ποιειν, agere, facere, producere igétől, tehát poëta i. e. qui producit aliquid mente, aliquid efformat, fingit; 2) *költ* a. m. producit, parit, gignit, de ez értelemben csak a' szárnyas állatokról használtatik, melyek tojásaikon ülvén azokat ki költeni — ova excludere, ausbrüten — mondatnak, hanem e' származékában *kölyök* a' gignendi, pariendi értelem az eleven fiakat hozó némely állatokról is divatban van, még pedig a' megvetés mellék értelmével: *kölyök* a. m. ném. Brut a' brüten, ausbrüten igétől — lat. genimen a generando, — gör. γεννεμα, miért továbbá a' *kölykezik* ige is főleg az effélékről (kutya, farkas, róka, oroszlány, medve) van szokásban.

Ezekre nézve az *álgyu* v. *ágyu* saj. a. m. *alk*otmány, machina, instrumentum a conficiendo (machen) vel struendo dictum, különösen: machina bellica, i. e. tormentum.

A' *nyárs* régi iratokban *nyás* idomban fordulván elő (l. régi m. Nyelveml. és Molnár Albertnél) ez esetben kiesett belőle az *r* betü, mely lényegés gyökbetünek látszik. Egy forrásból eredt ugyan is a *torony* szóval (*nyárs* az *s* felcseréltetvén *t*-vel: *nyárt* v. *nyart*, megfordítva: *tarny* v. *torony*) mely a' *tor* (kifejlődvén az *m* v. *n*, *ny*: *torom*, *toron*, *torony*) *tör* cuspis, acumen spec. acinaces, *dár* (dárda l. 11. §. II. a) alatt) 's ezekkel határos *tür*=fodit (pungit) spec. rostro humum fodit (sus), *sür*=fódit,

Digitized by Google

pungit szókhoz sorozódik, miszerint α) *toron*, v. *torony* = turris saj. a. m. obeliscus az az: oly épitmény, mely magasra nyulván lassankint vékonyul, 's hegybe, csúcsba végződik; β) *nyárs* a. m. veru, οβελός, ném. Spiess, különösen Bratspiess

A' *süveg* Dunán túl közönségesen a' *v* elvetésével *sög*-nek mondatik, mely pedig benne jelentős gyökbetűnek mutatkozik. Ugyan is a' *süveg*, 's ezzel rokon *sapak*, *sapka*, *sipka* szók gyökerei: *süv*, *sap*, *sip*, a' *hap*, *haup*, *kap*, *kop* gyökerekhez csatlakoznak (a' torokbetük és sziszegők közti viszonyról l. fenebb 's v. ö. *kamat* fenus saj. incrementum, augmentum pecuniae, a' *t* atmenvén sziszegőre, *kamasz* qui nimis excrevit, auctus, multiplicatus est corpore et aetate, *gyümöcs* v. *gyümölcs* fructus saj. productum, incrementum terrae, et animalium, és *csimota* 1) fetus, pullus a producendo dictus, 2) surculus arboris a producendo crescendo dictus = *csemete*) melyek a' fejről és fövegről egyaránt használtatnak a' nyelvekben; v. ö. ném. *Haupt* és *Haube*, ném. *Kopf* és *Kappe*, lat. *caput* és *cappa*, καππα, *capittum*, fr. *chapeau*, 's a. m. *sap*, megforditva *bas*, a' török nyelvben a. m. fej. caput.

Digitized by Google

Függelék

az Alapszám nevekről.

A' szóelemzés és szóértelmezés alapelveinek fejtegetésében főkép csak honi álláspontból iparkodunk kimutatni azon változásokat, melyeken eredetök óta átmenvén a' szók, ma már az ősitől egészen különböző idomokat tüntetnek fel. De épen ezért azt, mint e' változásokról (betükifejlődés, betücserélődés, áttétel, kettőztetés, elhatgyásról) 's ezeknek alap-okairól mondottunk, kimerítőnek oly kevessé tartjuk, hogy azt inkább csak mutatványul kérjük tekintetni, „mert" mint Hunfalvy Pál helyesen mondja „a' betük változásának tana, mily nyomós, oly kevessé szorítható rövid előadásba."

A' vizsgálódásnak, melyet e' tan rendbehozatala igényel, sőt követel, szükség kiterjednie több nyelvekre.

Vajjon azok, kik nyelvünk gyökszóit a' finn nyelvekéivel összehasonlíták, nem tették e az észrevételt, hogy rokon szókban némely betük máskép ejtetnek a' magyarban, máskép a' finnben? (l. Hunfalvy Pál értekezését a' magyar, finn és török nyelvekről az 185½-ki uj m. Muz. III. füz. 79. l., és Strahlmann finn nyelvtanában Comparatio Etymologiae lingvae Fennicae cum Hungarica 229—252. ll.). Ezért a' betükkeli gúnyolt babrálás szóelemzésnél oly dolog, mely nélkül a' mint egy felül egy lépést sem tehetni előre, ugy más felül a' betük változásának helyes 's rendszerezett tana által juthatni el csak a' nyelvekből remélhető eredményhez. 'S mit, ha e' babrálásnak az lenne végeredménye, hogy a' sokképen elágzott nyelv összes gyökszóit egyeztetvén, 's vissza vivén valamennyi nyelvet a' tőnyelvre, az isteni emberszellem fokozatos fejlődésének történetét fognók valaha mint egy tükörben felmutathatni?! Ez nem lehetetlen, sőt több, mint valószinü.

Álljon itt eziránt függelékül egy kisérlet az alapszám nevekről, melyek a' nyelvek legrégibb epocháiban, mikor a' mainál sokkal szabadabb 's merészebb változások történtek, keletkezvén, ma oly különböző idomokat tüntetnek fel a' nyelvekben.

A' számolás az emberi gyermek-szellemnek egyik legelső működése, mely ugyanazon körülményekben, 's okok mellett mindenütt, 's mindeneknél egyaránt mutatkozik. Ezért a' számnevek a' nyelvnek első productumai közől valók, 's elemeik valószinüleg képezve voltak, mielőtt a' nyelvoszlás megtörtént volna.

A' számnevek ősrégi idomokban tünnek fel ma is, majdnem min-

Digitized by Google

den, épen nem törzsrokon nyelvekben, 's a' nemzetek és nyelvek egymássali érintkezései mellett a' különböző nyelvműszer létegzetében rejlő okok működése által létre jött változásaik 's eltéréseik mellett is, többnyire még mindig felismerhetők a' fogalomnak megfelelő jellembetűik, alapidomaik.

A' nemzeteknek számolásbani egyezése, a' nevek anyagi rokonságán kivül, a' számrendszerek történelmi fejlődéséből is bebizonyúl, miszerint előbb a' hetes számrendszerrel éltek a' nemzetek, 's csak azután vették fel a' kéz tiz ujja által képviselt tizes számrendszert (Decimalsystem), mit onnan sejthetni, mert a' számok rendében, a' teremtés művének emlékében is ünnepelt *hetes* szent számig, egyszerü ősrégi elemek jőnek elő, míg a' *nyolczon* kezdve azok minden nyelvben összetetteknek látszanak (nyolcz = nyol-tiz, kilencz = kilen-tiz).

De az alapot, melyen a' számok elnevezései keletkeztek, felfödni még is felette nehéz. A' kézen számításra a' személynévmásoknak alapul vétele, miszerint az első személy egyet, a' második kettőt, a' harmadik hármat jelentene (l. Cassel-nál magy. Alterth. 107 l.) sem oldja meg a' nehézséget, bár a' m. *egy*, sanscr. *eka*, pehlwi: *jek* számnév, és a' lat. *ego;* gör. *εγω*, ném. *ich* m. *ak, ek, ok, ök* (ezekben: lát-*ok*, vesz-*ek*, szöv-*ök*) személynévmás — és a' ném. *to*, *two* (zwo), lat. *duo*, *δύυ* pehlwi: *dwi*, szláv: *dva* számnév, és a' m. *te*, lat. *tu*, gör. *τυ* (*συ*), ném. *du*, *thu* személynévmás — végre a' *harm* (három), lat. *tres*, gör. *τρεῖς*, ném. *dret* számnév, és a' ném. *er*, ille, harmadik személy-névmás közt az anyagi rokonságot nem lehet is eltagadni. *)

Következtetjük az alapszámneveket.

Az 1 vogul nyelven: *aku* v. *äku*; sanscr. *eka;* ó és uj perzsa: *ik*; cseremisz: *ik*, *iktet*, lapp: *akt;* finn: *yksi*, eszt: *üks*; pehlwi: *jek*, *advek*; czigány: *ek*, *jék;* aram. syr. *chad;* héber: *echad*; szerecsen: *ahadu;* a' szigetlakóknál: *kaou*; a' *k* e' számnév jellembetüje meglágyulván, m. *egy*, a' *gy* átmenvén *t*, *d*-re, permi 's syrjän: *it*, *ity (otik, odik, ödik);* szláv: *jeden.*

A' 2 lat. *duo*; gör. *δυο*; czigány: *duj*, *du;* sanscr. dwi (dwau); szláv: *dwa;* goth: *two* (twai); a' *t*, *d* betük sziszegőre változván, ném. *zwo* (zwey); előre bocsátott torokszellettel, vogul: *katoi*, *ketty*; m. *kettő*

*) Cassel (Magy. Alterth. 108 l.) Humboldt után idevonatkozólag felmutatja: a' medacass: *rec* = 1. *rihi* = én: ujseelandi: *taha* = 1. tong nyelvben *te* = én; javani: *siji*, *sawiji* = 1. malayi: *saja* = én — medacass: *roh* = 2. *riha* = te — tayti: *toru* = 3. *tera* = aliquis, jeder; *telo*, *tela* = 3. *kela* = aliquis, jener szám-és személynevek közti feltünő összhangzást.

Digitized by Google

— más nyelvekben a' *t* helyett torokbetű állván (mint a' *söt* lett a' *sög*-ből), török: *iki;* votják: *kih;* cseremisz: *kah*; eszt. *kaks*; finn: *kaksi*; lapp. *kwekt*; morduan: *kafka.*

A' 3 számnév jellembetűje *r*, *l* melyek máskor is felcseréltetnek egymással, 's *h, k, t, m, s* segédbetűkkel támogattatnak: m. *három;* vogul: *korom;* eszth és lapp. *kolm;* finn: *kolmi;* osztják: *kholim* v. *kolum;* morduan: *kolma*, az *l* elolvadván perm. 's syrjän: *kujm;* cseremisz: *kum;* votják: *kuin* v. *kwin*; sanscr. *tri*; lat. *tres*, *tria;* gör. τρεῖς, τρία; perzsa: *teschro* v. *trescho;* a' német nyelvjárásokban *drey, dry, three;* czigány: *trin;* krími tatár: *tria;* osszet átvetve, *atra;* taytii: *atorou;* uj guineában: *tola;* a' sziget lakóknál *tolou;* aram. *telath;* a' *t* sziszegőre változván, héber: *schelesch.*

A' 4 a' déli szigetlakóknál *fa;* uj guineában *fatta*, *wati* (l. Adelungnál *vier* alatt), melyből *r* végzettel lettek: krimitatár: *fidar*; a' német nyelvjárásokban: *fidur*, *fidwor*, *feother*; a' t, d kilöketvén, *feower*, *four*, *fyra* = *vier*, — másfelől a' *fidar*, *feother* elemekből támadt *tetor*, *tötör*, *dötör*, τετορε *) az *r* átvettetvén, török: *dört*, a' *t* sziszegőre változván, τεσσαρες; sanscr. *catur;* szláv: *cheliri*, (*csetiri*, *csötör* v. *csütör*); czigány: *star;* zend: *tschetwere;* a' sziszegő *k*-val (*qu*-val) cseréltetvén fel: *kator*, *katuor*, lat. *quatuor*; **) végre a' *fat*, *wat* elemben az ajakbetü (*f*, *v*) *m*-re, ez *n*-re változván ***) támadt a' *met* v. *net*, a' *t* is ebben *gy*-re változván, *megy* = *negy* v. *négy*, vagy a' *t* *l*-re menvén át, vogul osztják: *nel*, *nil;* finn: *neljä;* eszt: *nelli;* lapp. *nelje.*

Az 5 m. ö*t* Bátori Lászlónál előlehelettel *höt*, ajakszellettel lapp. *wit*; vogul: *wjete;* szláv: *pet*; a' *t* sziszegőre változván, eszt. *wiis;* finn: *wiisi;* tökök: *bes;* cseh: *piec*; a' *pet* elemben *n* fejlődvén ki (mint a' *vidék*-ből lett a' *vendég* hospes saj. a. m. vidéki, vidékről érkezett extra-

*) Hogy az ajakbetűk és a' *t, ty, d* betűk közt némi viszony áll fenn, minél fogva egymással felcseréltetnek, fenebb, tüzetesen fejtegettük. A' felhozott esetekhez soroljuk még, hogy a' m. *foly*, lat. *fluo, fleo, pluo*, gör. φλέω, φλύω, ném. *fliessen*, 's a' telés, eltelés (überfliessen, superfluendi, abundantiae) értelméből fejtegetendő sanscr. *plê*, implere; gör. πλέω, πλέος; lat. plere, honnét implere, complere plenus; goth. *fulljan*; ném. *füllen, voll;* héber: *mala*, implevit, replevit, 's a' 7. §. k) alatt fetegetett *tal*, (*atal*, *vatal*, *vatalé*), *tál* (*tálé*), *tel* (*etel*), *del* (*Idel*), fluvius, amnis és *tel* (*tele*, *teljes*, *telik*), *töl* (*tölt*) stb. gyökerek közt szinte ez alapon sejthetni rokonságot.

**) A' *tetor*, *csötör*, *kator* idomok ugy állnak egymáshoz, mint a' *tök* (*teke*), *csik* (*csiga*), *kög* (*kigyó*), *tép tipál*), *csip* (vellit), *gyöp*, és *tám*, *sám* (*zsámoly*), *gyám.*

***) V. ö. a' lat. *vel* (*vello*); m. *fej;* lat. *mulgeo;* gör. μέλγω, ném. *melken;* és a' m. *mádra* (*matrix*), *nádra*, meg a' *mes* (*metsz*), *nyes* szókat, melyekben a *v* és *t* átmegy *m*-re, 's a' két utósóban az *m*, *n*re.

Digitized by Google

neus, peregrinus — l. a' 41. 109. lapokon) gör. *πεντε*; zend: *pandj*; pehlwi: *peantsche*; sanscr. *pancha*; czigány: *páncs*; a' kifejlett *n m*-re változván 's ez maga mellé ajakibetűt (*p*, *f*) vonván, breton. *pemp*; ném. *fünf*; gör. (aeol.) *πεμπε* = *κενκε*; *) = lat. *quinque*. Az *öt* elem a' Georgiaiaknál megkeményedett ajak-szellettel: *chuthi*, a' celta nyelvben *cuighn*ak ejtetik.

A' 6 m. *hat*; lapp. *kot*; a' finn nyelvjárásokban: *chota*, *katu*, *kuat*, *kwait*; a' *t* sziszegőre változván eszt: *kuus*; finn: *kuusi*; rend: *gswas*; az *at* (*hat*) elem a' törökben *t*-lel: *alti*; az uj perzsa nyelvben *f*-fel toldatván: *haft*; a' *h* sziszegőre változván: aram: *seth*; szláv: *schest* (cseh: *stesst*; lengyel: *szesc*); a' *t* helyett *k* állván: gör. *ἕξ*; lat. *sex*; ném. *sechs*; angol: *six*; sanscr. *schasch*; czigány: *so*.

7 m. *hét* a' szigetlakóknál: *hitu* (*fituh*, *pithu*, l. a' *h* és ajakbetük közti viszonyról fenebb); örmény: *euthn*; osszet: *awd*; török: *jedi*; lapp. *kjetja* v. *tjetja*; a' *h* sziszegőre változván olasz: *sette*; spanyol: *siete*; csuvasz: *sitsche*; finn: *seitse* (*seitsemän*); szláv: *sedem* (legyel: *siedem*); ajakbetü toldatván a' *het* elembe, perzsa: *heft*; ó perzsa: *hapta*; gör. *ἑπτα*; sanscr. *sapta*; czigány: *esta*; lat. *septem*, mely ezekben hiányzik, héber: *seba*; ném. *sieben* (ó ném. *sibun*; angol: *seven*).

Már mind ezen alapszámnevek közt a' lehető legnagyobb anyagi rokonságot 's a' közös forrást, melyből eredtenek, tagadni lehetetlen.

A' többi számnevek (*nyolcz*, *kilencz*), melyek a' tizes számrendszer felvételével szedettek össze, kevesbbé egyeznek idomaikra nézve; van azonban itt is ily rokonság a' *tiz*, száz és *erer* között.

10 perzsa: *deh*; gör. *δέκα*; vallisi: *deg*; irlandi: *deag*; bretagn: *deo* — a' *k* v. *g* sziszegőre változván, lat. *decem*; szláv: deszet; fr. *dix* = (disz); m. *tiz*; czigány: *des*.

100 *Hatta* (fen van a' finn: *tu-hatta*-ban, mely a. m. tiz (tu) száz (hatta) = 1000) a' *t* mellett *n* betü fejlődvén ki, *hunt*, *hund* (angolszász: *hund*, goth. *hund hunda*, honnét az ó német nyelvjárásokban: *hunterét*, *hundrud*, *hundred*, *hundrade* = *hundert*; l. Adelungnál *hundert* alatt), a' torokszellet megkeményedvén vallisi: *cant*, alban: *kiunt*; lehelettel, 's a' *t* átvettetvén, gör. *ἑκατον*, lat. *centum* — a' *h* sziszegőre változván, sanscr: *zata*, *sza*; perzsa: *szed*; finn: *sata*, mely öszehuzva találtatik a' szláv nyelvjárásokban: horvát *sto*; lengyel: *sto*; vend: *stu*. A' magyar *száz* a' finn: *sata*, sanscr. *zata*-hoz áll legközelebb. A' török *jüz* ugy áll a' m. *száz* elemhez, mint a' ném. *Jude*, lat. *Judaeus*, a' m. *zsi-*

*) V. ö. m. *pedig* = *kedeg*, *babocs* = *bagócs*; lat. *lupus*, gör. *λυκος*.

Digitized by Google

*dó*hoz; a' czigány: *sel* pedig ugy áll a perzsa: *szed*-hez, mint a' m. *mel*encze a' *med*encze-hez.

1000 m. *ezer;* szláv: *jezero*, perzsa: *hezar.*

A' számnevek eredeti értelmét egytől hét ig, mind a' mellett, hogy azok a' nem törzsök-rokon nyelvekben is idomukra nézve oly igen egyezők, épen azoknak ősrégisége miatt sejtení is alig lehet, de héten innen összesorolás 's nyelvhasonlítás által némi világot deríthetni a' számnevekre. Igy a' lat. *octo*, ném. *acht* (angolszász: *eathode*, 's Keronál *achte*, *ahtodo*) ugy látszik, az *eath* v. *ath*, *ach*, *oc* (=hat, gör. ἕξ, lat. sex, sechs) és *de*, *do*, *to* (=góth. *two*, lat. *duo*) elemekből rakatott ösze, miszerint: *octo* a. m. *oc* † *to* az az: hat meg kettő.

Hunfalvy szerint a' török *szekiz* és *dokuz* is összetételt árulnak el, 's összetétel által alkottattak a' finnt-eszlapp: *kahdeksan*, *kahheksa*, *kaktse* = nyolcz, és *yhdeksan*, *ühheksa*, *aktse* = kilencz számnevek is, amaz ugyan a' *kah*, *kaht*, *kakt* = *kettő*, eme pedig az *ühh*, *yhd*, *akt* = egy, és *sa se* elemekből, miszerint *kahdeksan*, *kahheksa*, *kaktse* a m. kettő hijával tíz, az az: nyolcz; *yhdeksan*, *ühheksa*, *aktse* a. m. egy hijával tíz, az az: kilencz. Igy a' m. *nyolcz* és *kilencz* is összetetteknek látszanak a' *nyol*, *kil* és *cz* (*encz*) elemekből, mely utóbbi nyilván a' *tiz* összehuzva, mint az a' *harmicz* (harmitz) vagy *harmincz*-ban (három tiz) is összehuzva találtatik. Ezen oly világos analogia nyomán azt lehetvén következtetni, hogy a' *nyol* a. m. kettő, a' *kil* pedig a. m. egy, a' m. *nyolcz* is saj. a. m. kettő (nyol) hián tiz (cz), a' *kilencz* pedig a. m. egy, (kil) hián tiz (cz, encz) (l. Hunfalvy Értekezését a' m. finn, török nyelvekről az 185½-diki Uj m. Muzeum V. füz. 121 lap). De a' *nyol* elemet nem találom a' nyelvekben e' jelentéssel: kettő; hanem a' *kil* hihetőleg a. m. *kula*, mi Humbold közlései szerint a. m. egy. (l. Cassel Magy. Alt. 108 l. 2. jegyz.).

Az emberi szellem egyetemes dolognézeténél fogva érthetni csak azon legbensőbb öszhangzást 's hasonfejlődési menetet, mely kölönösen a' *tiz* szám nevezései körül észrevehető, minél a' legkülönbözőbb 's egymástól távol eső nemzetek nyelveiben is a' *vonás* fogalmához utasítatunk. A' *tiz* nyilván indogerman eredetü, azért ősértelme is csak e' nyelvkörben deríthetik fel. — Már fenebb kimutatók, miszerint a' *tiz* a' *dek* (δέκα), *deg* = *tech* elemből jött létre betücserélődés által. A' *tech* elem továbbá a' német nyelvben fenlevő *zech*, *zig* (ebben: *zwan-zig*; *vier-zig*) elemhez csatlakozik, mi nyilván a' *ziehen* (alszász: *tehen*, *tehen* = vonni vonást tenni, huzást csinálni) igétől származik, sőt a' *dek* (δέκα, decem) elem is a' lat. *duco*, *ductus*-hoz sorozódik, 's ez azt mondja, hogy az

Digitized by Google

ősrégi számolási módban kell keresni az okot, melyre a' vonás (Zug, ductus tiz egyesnek össze v. halomra vonása) fogalmához utasító *tiz* nevezése alapithathatik. — És kérdem, nincs e' nyelvünkben is a' *von* ziehen gyöknek, mely különben igéül használtatik, *van*, *ven* alakokban a' *tiz*nek (török *on* a. m. tiz) megfelelő határozott jelentése? negy*ven*, öt*ven*, hat*van*, a. m. vier*zig*, fünf*zig*, sech*zig*, az az: négy tiz, öt tiz, hat tiz (hatszor tiz). Végre a' svéd nyelvben is a' *red*, *raed*, *rath* elem, melylyel tizes számok alkottatnak, Adelung szerint a. m. *Strich* (vonás, Zug; l. Adelung II. k. 1320 l.) 's *attraed* a. m. achtzig, *niraed* a. m. neunzig (l. a' *red*, *rud*, *rade* elemet a' *száz* elemzésénél a' *hundred*, *hundrud*, *hundrade*, *hundert* szó végén).

A' ném. *zwanzig* (z w e i — Z ü g e) lat. viginti (dvi — gínti) finn: kaksi kymmentä = két tiz v. kétszer tiz-ből indulva, állítjuk, hogy nyelvünkben is a' *húsz* eredetileg a. m. *hut — cz* (hut — tz) *kütcz*, *kétcz* az az: *két tiz* v. kétszer tiz. Fenebb már megjegyzők, hogy a' *két*, *ket*, *kettő* visszavitethetik a' *t = ot*, *hot* (hut) *chot* v. *kot* elemekhez. A' sziszegővel összeolvadt, 's elolvad *t* betünek példái sem hiányzanak a' nyelvben (v. ö. hajszol e' helyett: haj—t—szol, bonczol e' helyett: bon—t—czol).

A' *száz* alapszám neveit a' nyelvekből anyagilag egyeztetvén, itt már az jő kérdésbe: mire vonatkozik annak ős értelme? 's arra nézve mit Adelung a' *hund* (hundert) idomról megjegyez (Szótára II. K. 1320. l.) „in den ältesten Sprachen bedeutet *hund* nur *zehen*“ azt sejthetni, hogy, mint a' *tiz*-ről mondók, alapul itt is a' vonás, huzás (Zug, ductus) értelme fekszik, 's a' *száz*, mely a' *tiz*-zel anyagilag is egyeztethető (l. a' t és szisszegő hangok közti viszonyról 24. §. 3.) eredeti értelme szerint annyi volna, mint a' ném. hund-ert (hunt-erit hund-red) azaz: mint más német ajku népek hajdan mondák: zehen zig (Isidornál: zehanzo, Willeramnál zwiren zehenzog, Ottfridnél: zuiro zehanzug l. Adelungnál u. o.) vonás, tiz vonás, huzás. De a' lat. *centum* inkább a' szurás, bökés értelméhez vezet (v. ö. gör. κέντεω pungo, stechen, honnét: 1) κέντρον *centrum* saj. punctum i. e. punctum in sphaera, orbe, aut circulo medium 2) κέντρον, βουκέντρον stimulus bovis, Ochsenstachel) melyet az ó ném. *hatta* idomban is (*hatta* = lat. *hasta* hegyes, bökés szurásra való fegyver és *Faust* pugnus a pungendo dictus l. Hoefernél Beiträge 236. l. 92. jegyz.) sejthetni. S erre nézve a' *száz* eredeti értelmét a' szurás bökésben keresvén, összesorolhatni a' *czucz* (*czucza* hasta, hegyes, szuró fegyver) *tet* (*tetü* v. *tetv* pediculus a pungendo dictus) gyökerekkel, melyekhez továbbá csatlakoznak a' *tüs* (tüske spina) *tös* (ajakszellettel *töv*is spina a pungendo dicta) attéve *öst* v. *öszt* (*öszt*ön stimulus ἀπο τῦ στίζω suppungo, instinc-

Digitized by Google

tus ab obsoleto stigo στίζω i. e. pungo ném stechen, *ösztöke*) *sás* carex saj. herba acuta, gramen foliis acutis (Dunán túl *sás*-nak mondatik a' buza vetés, és *sásol*-ni szokták füenten a' buzát is, azaz: annak hegyét lemetszeni) gyökerekkel.

Többire arra nézve, hogy a' m. *tiz* a' *száz*-zal, a' gör. κοντ, lat. *gint* (τριακοντα, triginta) a *centum* 's ἑκατον-nal anyagilag is egyeztethetők, és tekintve, hogy a' gör. δέκα *decem* tíz a' szurás, bökés értelméből fejtegetendő ó lat. *stigo* ném. *stechen* gör. στίζω gyökerekhez is vonathatnék, azt vehetni ki, hogy a' *tiz* és *száz* alapszámnevek, akár a' vonás (ductus, Zug) akár a szurás, bökés értelméből fejtegettessenek, minden esetre a' régibb egyszerű számolásnak bizonyságai. (l. Kreszneric m. szótára X. l.).

A' szláv: *jezero*, perzsa: *hezar*, a' lehető legnagyobb anyagi rokonságot tüntetik fel a' m. *ezerrel*, de belőlük a' tiz százat (finn: *tuhatta* a. m. tiz = *tu*, száz = *hatta*; a' ném. *tausend*, *tuzend*, *thousund* is a. m. tiz = *tus*, *thous*, *taus*, *száz* = *hund und end*; a' czigány: dessel a. m. tiz (des), száz (sel) — nem vagyunk képesek kiolvasni.

Hátra van még megérinteni az *en*, *on* elemet, mely a' *tiz* és *húsz* számokhoz az egyeseket köti (*tizenegy* = *tizen egy*; *huszonegy* = *husz* — *an* — *egy*), meg a' rendszámok sorában előforduló *el* (első) és *más* (második) elemeket.

I.) Az *en on* szótagot, mellyel a' *tiz* és *húsz* számokhoz szokás füzni az egyeseket, Cassel egynek vévén az *n*-nel, mely a' *négy*-ben találtatik (szerinte *négy* a. m. *n* — *egy*, azt kötszónak tartja (neki *négy* eredetileg a. m. *n* — *egy* = *und eins*, az az: három *n*—*egy* v. három és egy; l. Magy. Alt. 115. l.), miszerint *tiz*—*en egy* annyi volna, mint *tiz és egy*, 's *huszon egy* a. m. *húsz és egy*, zwanzig und eins = ein und zwanzig.

Mi a' *négy* számot másképen elemeztük, de az *en*, *on* — nak kötő, összefüző erőt, értelmet hajlandók vagyunk tulajdonítani, bármint kelljen is azt megfejteni. Kötés értelme van a' gör. ἅμα, lat. *cum*, a' lehelet, mely a' lat. részecskében megkeményedve találtatik, sziszegőre változván, gör. σνν, ζυνός dán: *sam*, goth: *sama*, lat. *simul*, ném. *sammt* gyökerekben (l. Gesen. Lex. man. p. 778), melyekhez sorozni lehetne az *en on* kérdésben levő szótagot.

De én az *en*, *on* szótagot nem e' családhoz sorozandónak tartom. Sokkal is valószínűbb, bogy az egy eredetü az *en*, *on* ὄν — *n* viszonyraggal, melynek értelme super, supra, ném. auf (ház — *on* = *auf* den Hause) vagy is a' magaságra, emelkedésre (valami fölé) vonatkozik,

Digitized by Google

mai divata szerint pedig szorosan megfelel a' *meg* kötszónak, miszerint tizen egy a. m. *tiz-en-egy*, az az: *tiz meg egy*; huszonegy a. m. *husz-on egy* az az: *husz meg egy*.

Az jöhet már most kérdésbe, mi a' *meg* kötszó 's igekötőnek eredeti értelme? . . . a' *meg*, honnét kihangzással *mege* (régi latin okiratinkban: *mega*) vagy *megye*, legközelebb a' *mag* (h. *magas* = altus), héber: *mag*; lat. *magus*, *magnus* (magis); gör. μέγας; perzsa: *mih*, (h. *mugh*: magus); sanscr. *mahat*, *maha*; zend: meh; m. *nagy* gyökerekhez csatlakozik, 's eredeti értelme fen van a' *megye* idomban, mi a. m. collis ab altitudine dictus, spec. collis (cumulus terrae) limitaneus, (határdomb) és határdombokkal jelölt földtér, districtus, Comitatus (*vármegye* a. m. comitatus castri). Ez eredetibb fogalomból a' *meg* kötszói 's igekötői értelmét a' vele határos *még* adhuc, 's héber: *gam* etiam, adeo, imo, kötszókból sejthetni, ez utóbbi Gesenius értelmezése szerint is főnévül használva, sajátlag annyit tevén, mint: *cumulus*, *adiectio*, mire nézve a' hozzáadás, halmozás értelmével kötszói használatra átvitetett (est part. accessionem indicans). Igy a' *meg* is nyelvünkben α) kötszó, 's megfelel neki a' lat. *et*, ném. *und*: egy *meg* kettő az három, unum *et* duo sunt tria, eins *und* zwei sing drey; β) mint igekötő az igének értelmét neveli (intendit), a' cselekvésnek nagyobb kiterjedését a' tárgyra (látni, *meg*látni) vagy annak végbementét (tanulni, *meg*tanulni) fejezvén ki; γ) a' *még* a' meglevőhez ád valamit (adiicit, addit, aggerit, accumulat) p. o. *adj még* tiz forintot e' mondatban annak, a' mi már adatott, nagyobbítása (cumulatio) értetik.

Mondók, hogy az *en on* szótag ősértelme is a' magasságra, emelés, emelkedésre vonatkozik. Határos ugyan is az *em* (*emel* = in altum tollit), *han*, *hen*, *kan*, *ken* (honnét: ném. Hanf; gör. καννα; lat. *canna*, cannabis; m. *kender*; héber: *kaneh*, a rad: *kanah* = erexit, erectum statuit; m. *kengyel* = stapes, saj. fulcrum pedum, quo equo insidentes se in altum tollunt; m. *kon* = regnum ab erigendo, statuendo, constituendo dictum), megforditva: *nak*, *nek* = *mag* (*magas*), *meg* (*mega*), *megy* (*megye* = collis), *nagy* gyökerekkel.

És ebből hisszük, megérthető, mint véteték az *en*, *on*, *ön* gyök, ragul α) azon viszony kifejezésére, melyben egy dolognak más feletti megállapodását akarjuk jelenteni; β) midőn az egyeseket a' tiz és húsz számnevekhez kötvén, ezeknek növekedését akarjuk kifejezni.

II) Nagy öszhangzást venni észre a' nyelvekben arra nézve is, hogy a' rend számok sorában az *első*, 's néha, mint nyelvünkben is, a' *második* sem az alapszámnevektől (egy, kettő) képeztettek. Az *egyed*, *ketted* v.

Digitized by Google

kettőd, egyedik, kettődik helyett nyelvünkben az *el* gyökből képzett *első*, és *más*, *másod*, *második* vannak divatban, mint a' ném, *er* (*erster*), lat. *primus*, gör. πρωτος. sanscr. *pra*thamas, szláv. *pervi*, finn: ensimainen; eszt: essimenne, meg ném. *ander* (anderer), lat. *secundus*, alter, sem az alapszámnevekből alkottattak. Az *egyed*, *egyedik*, *kettőd*, *ketted*, *kettődik*, *kettedik*-nek a' tizesek után vagyon helye (tizenegyedik, tizenkettődik).

A' m. *el* ném. *er*, és a' *pro*, *pri*, *pra*, *pre* gyökerek jelentését sejthetni némileg származékaikból (*elv* = principium, *előbb* = prius, anterius, *eleve* = in principio, *el*ődök = maiores) 's az *el* gyöknek azon használatából, miszerint a' térben és rendben (eleje valaminek = frons, pars antica, 's összetételekben: *elő*ház, *elő*kötő) időben: (ez *előtt* = antehac, összetételekben: *elő*született) vagy rangra, méltóságra (*elő*kelő, *elő*járó) 's arra nézve mondatik, hogy valami a' maga nemében *első*, *első* (a' liszt *eleje* = annak java). Vagyon ez értelme is: ante (ante oculos), coram i. e. in conspectu (a' tanácselőtt szónokolt = coram senatu; *elő*jön = kommt in Vorschein) stb. stb.

A' héber nyelvben a' primus a. m. *rischon*, 's principium a. m. *rischah*, mi a' *rosch* = caput (Haupt, Anfang) gyöktől származik. A' ném. *er* (für, vor) lat. *pri* és *prae*, gör. πρω, sanscr. *pra*, szláv. *per*, a' német nyelvekben járatos *für*, *for* (angol: the *first*, svéd: *forst*, *förist* a. m. erste) gyökerekhez csatlakoznak, 's igy rokonok a' *Firste* = magasság, orom, tető, das Höchste oder Erste einer Sache (l. Adel. II. k. 166 l.) és *Fürst* = princeps, der Vorderste oder der Erste, gyökerekkel.

A' német nyelvjárásokban az *eh* (*ehe*, *eher* = előbb) ily idomokat is tüntet fel: alszász *eer*; angol; *ere*; islandi: *aer*; angolszász: *aere*; hollandi: *eer*; goth: *air*; svéd: *ar*; gör. ἠρ a. m. frühe, der Anfang (Adelung 1. k. 1641. l.); melyekhez a' ném: *er* (erster, e, es) 's az *r*, *t*-re változván, m. *el* (*első*) önként sorozódik.

Honi álláspontból az *el* gyök öszetartathatik az *or* nasus saj. prominentia, Erhöhung, *orom* = cacumen, altitudo, prominentia, *orja* = spina saj. cuspis, prominentia (disznó orja = spina dorsi procini) *orjás* v. *óriás* = gygas saj. qui est altae staturae; *ur* ném. *Herr*; lat. *herus*; gör. κυριος, princeps, Fürst i. e. qui dignitate eminet, aliis superior est; megforditva: *ra*, *re* (viszonyrag a' tárgyak felszinének, tetejnek jelelésére: ném. auf — hinauf (auf etwas) — sursum (ex loco inferiore) gyökerekkel, mi ismét a' magasság, felsőség, elsőség értelmét adja. A' finn: *esi*, *ensi*, és az *er* (or, ur) gyökerek közti anyagi rokonságot az *r*, és *s* közti viszonyon alapithatni.

Digitized by Google

Nyelvünkben az *első* az *el* (elől) és *ső* elemekből rakatott össze (*elölső*, mint *ut*-ból *utolsó*, *hát*-ból *hátulso*). A' *só*, *ső* képzőrag, ugy látszik, a' *se*, *si* (*se-et*, *siet* = próperat, celeriter it, proficiscitur), *se* (*sétu*) megfordítva *os* (oson), *ös ösvény* = semita iter ab eundo dictum), *iz* (*izibe* = cito) gyökerekhez csatlakozik, miszerint az számneveknél a' rendet, a' sort fejezi ki, melyben azok egymás után haladnak, mennek.

III. A' *más* (másod, második) finnül: *muu*, lappul: *muppat*, mi a' *muu* gyökből ered, mondja Hunfalvy (l. a' magyar finn és török nyelvekről, Ért. az $18^{51}/_{52}$-diki uj. m. Museum V. füz. 122. l.) 's a' magyar *más* szónak felel meg.

Megfelel a' magyar *más* szónak a' héber: *schení* = alter, secundus, *schenaim* = duo számnév is; (*más*, megfordítva: *sám* = *sem* = *sen* = *seni*, *senaim*) mely a' *schanah* igétől származik, minek értelme a' keleti nyelvekben: iteravit, innét: secundum fecit, és mutavit (másit, elmasit, megmásit, l. Gesenii Lex. man. p. 1025).

A' *más* v. *sám*, *sán*, *sanah*, *seneh* idomhoz sorozódik továbbá az áttételes m. *esméh*, *ismeh*, a' lehelet megkeményedvén *ismég* v. *ismét*, 's ennek gyökbetüi ujolag átvettetvén, az *esztem* v. *eszten*.

Ezeket előre bocsátván, sejtjük, hogy a' *más* v. *sám*, *sán*, *sen* gyöknek eredeti jelentése a' forgásban, visszatérésben, (in redeundo) vagyon, miután azt a' felsorolt szókban a' bevégzett cselekvés ujitása, 's ismétlésére 's körbenjáró (visszaforduló, térő) dolgok megnevezésére találjuk a' nyelvekben alkalmaztatva.

Igy α) a' *más* (másod, második) héber: *schení*: a. m. alter, secundus (qs. sequutus az az: quod perfecto actu primo consequitur) és alter, alius. származékai: *másol* = alterat, alteratio; *másláshor* = vinum secusdarium; *másit* = alterat, mutat stb.; β) *ismég*, *ismét* a. m. iterum, denuo; γ) *eszten* hajdan igy használtatván: *eszten ez nap*, *esten ez napon* (l. Molnár Alb. Thelegdi, Biró Márton 's Kresznericsnél) a' lat. octavo ab hinc die, hodie ad octo kifejezésére, nyilván a' meghatározott napnak (ez nap, ez napon) bizonyos időköz (hétnap, circulus septem dierum) utáni visszatérése, fordulása (iteratio) értetik. Ma a' *dő* (idő) szóval összetéve *esztendő* (eszten idő), szinte mint a' vele egy forrásból eredt héber: *schanah* a. m. annus saj iteratio, sc. cursus solis v. commutationum temporis, ut veris, messis, hyemis; v. ö. lat. *annus*, mi saj. a m. orbis (annulus), gör. ἐνιαυτὸς. Tehát az *esztendő* nem jövő részesülője az *eszt* (eszteni) igének, mint azt egykort Horváth István állitotta.

A' számnevek elemzésénél nem hagyhatjuk érintetlenül az *es*, vagy,

Digitized by Google

mint ma nyelvünkben előfordul, az *esk, eskü* = iuramentum, iusuirandum szót.

Hogy e' két idom egy, 's hajdan e' mellett amaz is divatban volt, arról nyelvemlékeink győznek meg: „és hazug *est* ne szeressetek (l. Nyelvtud. pályamunkák II. k. 184 l.). A' halotti beszédben előforduló *isa* (ysa pur, és chomuv uogmuc; — ysa, ki nopun emdul . . . isa es num igy ember mulchotia ez vermut) bizonyító, állító értelmü indulatszócska is, mely vele néni rokonságban látszik lenni, szól az *es* idom mellett.

De hát mit jelent az *es* vagy *esk, eskü*? bizonnyal *esést, esését* a' kőnek nem jelenti, mert az egyszerü bizonyítás puszta fogalmán kivül nem zárja magában e' gyök egyszersmind a' boszuvételre való felhivás értelmét, mintha mondaná az esküvő: *esék reám hő*, az az: kövezzenek meg! vagy hulljon reám az Isten menyköve! ha t. t. hamisan tanuskodom. (l. Nyelv. tud. pálya munkák II. köt. 184. l.).

A' héber: *schabah* = iuravit, és *schebua* = iusiurandum a' keleti népeknél (Aegyiptusiak, Arabok, Perzsák, 's Hébereknél) szent hetes számtól (*schebah* = septem) vételék, (l. Geseniusnál Lex. man. p. 979) vagy mivel az esküt hét áldozattal (Mózes I. 21, 28.) vagy hét tanú, és zálog által szokták megerősiteni (l. u. o.).

E' történeti adaton alapitván értelmezésünket, a' m. *et, het* (hét) meg az *es* közti anyagi rokonságot nagyon is felötlőnek tartjuk t. i. az *et* (het, hét) meg *es* úgy állnak egymáshoz, mint a' *tám* meg *sám, zsám* (támfa = sámfa) 's a' lat. *et* m. *es* (és, is) stb. gyökerek. (l. fenebb a' *t* és sziszegő hangok felcserélődéséről 24. §. 3.).

Igy nem lehetetlen, hogy az *eskü* fogalmát (notionem iurandi, iurisiurandi, átalán affirmandi attestandi) őseink is a' *hetes* szent számtól vették.

E' szerint α) az *es* β) *ts* kihangzással *tsu*, torokszellettel ejtve *tsha*, ez megkeményedvén *tska* = *eskü* *) a. m. iusiurandum, iuramentum, sacra et religiosa affirmatio, 's a' kiholt *tsa* állító, bizonyító értelmű részecske (particula affirmantis, asseverantis) a. m. profecto, certe, haud dubie.

*) Hason fejlődés utján több szavaink támadtak egyszerű gyökerekből (l. a 6. §-ben). Igy támadt a' *mar, mordet* saj. carpit, rapit, trahit gyökből is a' *marha* pecus (és peculium, res, substantia, possessio) a pabulo carpendo dictum, a' *h* megkeményedvén *mark* v. *marok* = vola és manipulus frugum a carpendo dictus.

Digitized by Google

A' munka folytán értelmezett magyar gyök és tőszók betürendi sorozata, melyben a' számok a' lapokra utalnak, 's melyben némi igazítások, 's a' fentebbiekre nagyobb világot derítő jegyzések is foglaltatnak.

A.

Ablak 47, 48, 50, 129, 132.
Abrak 97.
Abroncs 126.
Adu 53.
Agg (aggódik) 130.
Ah indulatszó 33.
Aj (ajt, ajtó) 105.
Ajt l. it (itél)
Akar 17, 94, 95.
Al (alatt, alól, alél) 12, 58, 103, 121, 134, 135.
Al (alszik, alvó, alutó) 82.
Alk (alak, alkot, alku, alkalom) 138.
Alm (alma) 14, 104.
Antalkó l. atal.
Any (anya) 16, 30, 49, 121.
Ap (apa) 89.
Ar (arat) 113.
Arasz 125.
Arcz 79.
Asszony 133. 134.
Aszt igeképző l. it (itél).
At igeképző l. ít.
Atal 38, 54, 109, 142.
Atlan melléknévképző l. talan.
Aty (atya) 89.
Av (avik, avul, avat) 43, 44, 80.

Á.

Ábr (ábra, ábránd, ábráz) 67, 126.
Ág 30.
Áh indulatszó 33.
Áj (ájul) 103, 134.
Ák melléknévképző 68.
Ál (álság, által) 36, 37.
Ál (áld, áldozik) 13, 135.
Álgy (álgyu) 138.
Áll (állat animal) 14.
Áll stat (állat substantia) 14, 29, 131.
Álm (álom) 36, 37.
Ált (által, általl) l. át.
Ánk melléknévképző l. ák.
Ár subula 134.
Ár (árvány, árad) 14, 15.
Árbocz 68, 78, 79.
Árk (árok) 19.
Árp (árpa) 87.
Ás 42, 105, 116.
Ászk (ászok) 19, 57.
Át (átall, átok, által) 11, 41.
Átalag l. antalkó.

Digitized by Google

B.

B a' hasonlítás fokát képző rag, mely előfordul bb, abb, ebb, obb, öbb alakokban is 16, 37.
Bab fába 60.
Bab (baba, babázik) 101.
Báb 101.
Babona 131, 132.
Bag (bagdácsol) 22. l. bak (baktat, bakdácsol).
Bag (bagó a. m. zsiros dohány) 21, 48, 83. 99.
Bag (bagósőg v. süveg) 21, 63.
Bagar (bagaria) 24.
Bagly (baglya acervus) 125.
Bagly (baglyas) 84.
Baj (bajnok) 39, 94.
Bajsz 114.
Bajusz l. bajsz.
Bak (baktat) 22.
Bak hircus (Baku, Bakony) 21, 40, 53, 63, 83.
Bak ném. Bock (Holzbock) 85, 86.
Bak (bakó) 47, 84, hol a' vágás értelméhez viteték viszsza, de vitethetik a' szurás értelméhez is, mely esetben a' *kép* (gyakókép) *kóp* (kópia) fr. *pique* lat. *spic*ulum szókkal soroltathatik össze, mire a' lat. spiculator (satelles principum a spiculis, quae gestat, dictus) utasitani látszik, használtatván ez értelemben is: exterminator, carnifex i. e. confossor.
Bál (báltat) 32.
Balg (balga, balog) 129.
Balyk (balyók, balyóka, balyókás) 129.
Balt (balta) 64.
Bán (bánt) 20, 85.
Bán lat. banus i. e. curator (honnét: bánik) 131, 132.
Bang (banga, bangita) 81, 87.
Bank (banka) 81, 87.
Bany (banya) 86, 87.
Bány (bánya) 20, 85.
Barázd (barázda) 67.
Bárány 104.
Bárd 46, 65. 126.
Bark (barka, barkó) 53, 116.
Barlang 50, 129.
Barm (barom) 104.
Barn (barona) 68.
Bárson 131.
Bátor 65, 127.
Bek (bekes) 22.
Bék (béka) 22.
Bék (békó) 84.
Békly (béklyó, békoly) l. békó.
Bél 81.
Bélyeg l. billyeg.
Bén (béna) 20. 85.
Bend (bendő) 85.
Bér 115.
Bércz 19, 68, 78, 79.
Beretva l. borotva.
Berh (berhe) l. börh (börhe).
Besz (besze, beszél) l. beszd.
Beszd (beszéd) 66, 83.
Bet (betű) 60.
Bi l. bő.
Bib (bibe) 60.

Digitized by Google

Bibor 131.
Bicsk (bicsak, bicska, bicskia, bicske) 20, 23, 24.
Bilincs 78, 114, hol a' *böl* = lat. *vol* volvo, involvo) gyökből eredeztetők, ez értelemben: laqueus, ita dictus, quod ei involvimur, implicamur; de összevethetni e' szavunkat a' *zaboly* (zabolya funis) gyökkel is, melyben ugyanazon gyökbetük átvetve találtatnak, 's ez esetben a' *gyeplő*, áttéve *kelep* (kelepcze) héber: *chebel*, funis pedica szókhoz sorozódnék l. ezeket.
Billyeg 132.
Billikom 132, 133.
Bimb (bimbó) 60, 61.
Birk (birka) 53, 63, 116.
Birs 67.
Bis l. birs.
Biszk (biszke) 90, 126.
Bitang l. bota.
Biz (bizik, bizony) 87.
Bób (bóbita) 60, 61.
Bocskor 77.
Bod (bodáz) 41.
Bodon 85.
Bodz (bodza) 8. 67.
Bogár 24. 77.
Bogly (boglya) l. baglya.
Bogly (bogoly boglyas) l. bagoly.
Bogy (bogyó) 53.
Bográcz 97.
Boh (bohó) 5 129.
Bojt 37.
Bók (bókol, bókony) 75, 85, 86.
Bokr (bokor, bokréta) 84, 10.
Bolh (bolha).
Bolond 129.
Bor 115, 116, 131.
Bor (boróka) 78. 114.
Bor (boru, borit) 32, 114.
Borosta 87.
Borotva 46, 65, 67, 126.
Bors piper 67, 130.
Bors (borsódzik) 87.
Bors (borsó) 78, 114.
Borz 87.
Borz (borza) l. bodza.
Boszor (boszor-kán) 50.
Bot (botol, botlik) 60.
Bot (bota ebben: áta-*bota* mi a' tévedező haladást jelentvén, világos, hogy a' *bod* (bodáz) *bód* (bódul errat, aberrat) *bit* (bitang vagus, errans) meg fordítva *tév* (tévedez, tévelyeg) gyökerekhez csatlakozik) 11. 41.
Boz l. bodza.
Boz (boza) 22, 50. 118. (A' *boza*, *viza* szók értelmezésénél — 22. l. c) alatt — felsorolt angol: *white* = *weiss*, albus idomhoz sorozódik nyelvünkből még a' *pete* a. m. a' szinte felhozott héber *bitzah* ovum ab albedine dictum, és *pita* panis albus — *pit* megfordítva 's a' *t* sziszegővel cseréltetvén fel, *tip* = *csip*, *csipó* l. ezt — mihez képest, e' közmondás: *pitá ez idén a' kenyér neve* a. m. czipó, az az: mintha csipó v. kalács volna, ezért becses, drága. Így értelmezi azt Erdélyi János is a' m. közmondások könyvében 330 l).
Bő 16. 37.

Digitized by Google

Bödön 85.
Bögr (bögre) 97.
Böjt 37.
Bök 84.
Bölcs (bölcs, bölcső) 78, 113, 114.
Bölöm 127.
Bőr 114.
Börh (börhe) 32. 114.
Börtön 65.
Bőt (bőtü) l. betü.
Bud (búda) 54.
Buk (buksi) 124.
Bukt (bukta) 81.
Bus (busa) 122.
But (buta) 60.
Buz (buzog) 115, 116.
Búz (buza) 122.
Búb 100.
Bubor (buborék) 131.
Bű l. bő.
Büd (büdös) 67. l. büz.
Bűn 20. 85.
Bür (bürü) 123.
Bűs l. bís.
Büszk (büszke) 90, 126.
Bűz 67.

Cz.

Czaf (czafol, czafat) 118.
Czenk 86.
Czerk (czerkó) 63, hol a' *cser* gyökből származtattuk, de összе soroltathatik a' *tárgy*, *tárk* (tárkon) *sárk* (sárkán) szókkal is, 's így is alapértelme a' nézésre vonatkozik.
Czib (czibál) 55, 109.
Cziber (czibere) 51.
Cziczkán 109.
Czik (czika) 77.
Czikk 119.
Czikkely l. czikk.
Czimbor (czimbora) 51, 52.
Czink (czinka Hundswürger) l. czenk.
Czip (czipó) 17.
Czip (czipő) 118.
Czir (czirok, czirmos) 57, 58, 77.
Czir (czirkál) 63, 73.
Czir (czirógat) 108.
Cziv (czivakodik) 51, 55. 109.
Czubor 51.
Czucz (czucza) 109.

Cs.

Csáb 55.
Csák (csákó) 77.
Csal (csalfa) 58, 59, 110.
Csal (csaló-köz) 109, 110.
Család 66.
Csalán 7.
Csalí (csalló köz) l. csalóköz.
Csanál l. csalán.
Csap (csapa, csapó) 108, 118.
Csarm (csarmalódik) 63.
Csecs mamma 109.
Csécs 109.
Cseléd 66.
Cselek (cselekszik) 111.
Csemeg (csemege) 6.
Csemet (csemete) 139.

Digitized by Google

Cser (cseri, cserebüly, cserepár, csere bogár) 57, 58, 77, 98. 115.
Cser (cserkél) 63. 73.
Cserép l. darab.
Csibert (csibertes) 51.
Csig (csiga) 96, 128, 129, 142.
Csigoly (csigolya) l. csiga.
Csik 96.
Csikó l. csitkó.
Csimot (csimota) 139.
Csip (csipa) 112.
Csíp vellit 51, 52, 109, 137.
Csipk (csipke) 89, 90, 126.
Csir (csira melléknév) 58, 115.
Csir (csira csirádzik) 72.
Csirk (csirke, csirkádzik) 72.
Csiriz 58, 77.
Csisz (csiszol csiszár) 98.
Csitk (csitkó) 110.
Csitk (csitke) l. csipke.
Csok. l. csik.
Csonk (csonka) 67. 100.
Csoport 51.
Csorb (csorba) l. darab.
Csorv (csorva) 57. 58.
Csöcs l. csecs.
Csökön 54.
Csörf (csörfös) 83. 110. 128. 137.
Csupor (csuporít) 51.
Csupor urceus 97.
Csut (csuta csutka) 72.
Csúcs 109.
Csűcs 109.
Csügg l. csüng.
Csüng 130.

D.

D (ad, ed, od, ód, őd, ódik, ődik igeképző) 108.
Dajna 113.
Darab 19, 46, 58, hol e' szavunkat a' vágás értelméből fejtegetett *bárd*, *párt* és *sarab* gyökerekkel vetettük össze. Valószinübb, hogy a' *törés* értelméből (e notione frangendi, confringendi) fejtegetendő *csorb* (csorba hiatus, defectus eine Lücke és edentulus zahnlückig) és *cserp* (cserép ném. Scherbe) szókhoz sorozódik, 's a' *darab* a. m. frustum sic dictum a frangendo.
Darázs 59, 137.
Dárda 59, 138.
Dávor (davorikol) 83, 114.
De (deák, de-ák) 123.
Deszk (deszka) 71, 72.
Dévaj 114.
Di (diák) l. de (deák)
Di névképző 123.
Di (dia dió) l. zi (zia).
Dics (dicsekedik, dicsér) 52.
Dísz 52. 119.
Diszn (disznó) 111, 127.
Dobasz 128.
Dobs (dobsa) 127, 128.
Dobz (dobzó, dobzódik) 127.
Dodv (dodva) l. dús.
Doh 31.
Dolog 111.
Domb 61.
Domasz 128.
Dorbéz (dorbézol) 127.

Digitized by Google

Doromb 60.
Drida 59.
Dög 125.
Dörzs (dörzsöl) 76.
Dőzs (dőzsöl) l. dús.
Dud (duda) 106.
Dudv (dudva) l. dús.
Dú (dúl dúz) 31.
Dus dives, opulentus 127 (honnét *duska*, *duskás*kodik, *duskál*, *duskás* a. m. heluatur, compotat, comessatur, mi arra mutat, hogy a' *dús* gyök egy eredetű a' *dőzs* — dőzsöl comessatur, heluatur — meg fordítva *szod* — a' rábaközi nyelvjárásban *szodva* a' sziszegő d-re változván *dodva* a. m. kövér, kihizott — gyökerekkel, miszerint e' gyök családban az evés ivás, kövérség, és gazdagság fogalmai együtt találtatnak. A' *dodva* idomhoz sorolandó *dudva* a. m. herba *luxurians* (luxuries a. m. ubertas, copia, redundantia spec. plantarum ideoque inutilis l. a. *gyom* értelmezését).
Dzsid (dzsida) l. drida 113.

E.

Ebéd 102 (Határos az *evet*, *evetke* sciurus a vorando dictus gyökkel l. a' *mókus* értelmezését).
Edény 133.
Egér 18, 115.
Egész 18.
Egy unus.
Egy (egyen, egyenes) 35.
Ej (ejt) 104.
Ejt igeképző l. it (itél).
Ejtel 38.
Ek (eke) 77.
El l. ell (ellik).
El (elv, első, elő) 147.
Ell (ellik) 13, 103, 135.
Elm (elme) 36.
Ely, l. Elyü.
Elyü (ebben kes-elyü) a. m. ölyü (l. ezt).
Em (eme, emő — csecsemő — emse) 30, 49, 92, 121, 147.
Ember 104.
Ente (névképző) l. éta.
Enyek 45, 73.
Ep (epe 81).
Ersz (eresz erszény) 125.
Es l. esk.
Esk (eskü).
Esz (esz — köz) 29, 133.
Eszkáp (eszkápa) 126.
Eszt igeképző l. it (itél).
Eszten (eszten-idő = esztendő).
Et igeképző l. it.
Etel (Etele) 38, 54, 109, 142.
Etlen melléknévképző, l. telen.
Ev (eved, eves) 43, 44, 80.
Evet (evetke) l. ebéd.
Evicz (eviczkél) 69.
Ezer 144.
Ezüst l. üst.

Digitized by Google

É.

Ébr (ébred) 41.
Ég coelum 34.
Ék cuneus 76.
Ék nitor 34.
Ék (ékony, ékeny melléknévképző) l. énk.
Él vivit 14. 34. 104.
Énk, melléknév képző 68.
Ér vena, rivus 14. 15.
Ér (ért, érez) 30, 113.
És 117, 150.
Éta kicsinyítő képző 57.
Év 43, 44, 80.

F.

Fa 15, 39, 89. 121.
Fagy (fagyu) l. faggyu.
Faggy (faggyu) 21, 48, 83, 99.
Faj 39.
Fáj dolet l. fuj.
Fal (falám, falánk, falat) 45.
Fal paries (falu) 64.
Fánk 67, 81, 87.
Farag 77.
Farkas 20.
Fáz (fázik) 113.
Fedd 106.
Fegy 106.
Fegyver 127.
Fej l. fő caput.
Fej mulget 142.
Fek (fekv, fekszik) 75, 85.
Fék 124.
Fel (felel) 134, 135.
Felh (felhő) 31, 88, 114, 131, 132.
Felleg 88, 132.
Fél amicus (feleség) 82.
Fél timet 113.
Fencz (bukfencz) 69.
Fenék 85, 86.
Fény lux 86.
Fenyér 54, 116.
Feny (fenyü) 20, 85.
Féreg 20.
Fés (fésü) 42, 105.
Fi 16, 39, 89, 121, 134.
Ficzam 69.
Ficzán (ficzánkol) 69.
Finn 54.
Fincz 69.
Fiz (fizet) 83, 115.
Fog capit és dens 124.
Fog l. fok.
Fogoly perdix 48, 88.
Fok (fokos) 124.
Foly fluit 38, 142.
Fonák 85, 86.
Fony (fonyad) 86.
For (forog) 78.
Forr 115, 116.
Fosz (foszt, foszlik) 55, 117.
Fő caput 16.
Fő (föl, föz) 88.
Föld 64.
Fösvény 55, 117.
Frány (fránya) 104.
Fú spirat, flat l. fuj.
Fúj spirat flat 14. (Hozzája csatlakoznak: *pih* — piheg, pihen respirat, *vaj*, *vajh* interjectio suspirantis, *fáj* dolet, minek ere-

Digitized by Google

dete szinte a' fuvás sohajtásban (in *suspirando*) vagyon.
Fukar 20.
Fur (fura) l. furcsa.
Furcs (furcsa) 136, 137.
Furollya 135.
Furuglya l. furollya.
Fü gramen 16, 39, 89, 121, 134
Fü (füt fül calefit) 88. l. fő (föl).
Függ pendet 130.
Fül auris 88.
Fülk (fülke) 50, 129, 132.
Für (füremedik) l. fürj.
Fürj coturnix 88.
Füty (fütyész) l. fütty.
Fütyör (fütyörész) 82.
Fütty 82.
Füz 117. 133.

G.

Gabn (gabna) 81, 87, 97, 102.
Gal (gala-gonya 66, 78.
Galand 65, 66.
Galy frondes 120.
Gály (gálya) 65, 66.
Gally l. galy.
Ganaj l. gané.
Gané 40, 90, 91.
Ged (gedél) 44, 45.
Gegy (gegyél) l. ged.
Gel (gele-genye) l. gala.
Geleszt (geleszta) 65.
Gelim 66.
Gelv (gelva) 46.
Geny pus 45, 73, 93. 116.
Geny (genye gunya) 73.
Gereb (gereben, gereblye) 68.
Geréb l. gereb.
Gém 122.
Gim 122.
Gog (gogó) 96. 97.
Gogyol (gogyola) 96, 97. Ujabb nyomozás után állítjuk, hogy e gyök nem az idézett helyeken felsorolt gyökerekhez tartozik, 's erre nézve ősjelentése sem a' gömbölyüségre vonatkozik. Valóbbszinü, hogy a' *gogy* gyökszótagban a' *dag* (tumor, tuber) értelme lappang, 's a' *gög* superbia saj. dagály, *gug, guga* bubo saj. tumor *dag* tumor, *tág* amplus, laxus héber *dagah* auctus, multiplicatus est gyökerekhez sorozódik, melyekben kifejlődvén az *l*, támadtak a' *dagály* tumor, incrementum, ambitio, superbia *gogyol* (gogyola tumor, az r átvettetvén, truma = struma) meg *tálgy* (tálgyu = struma) és *tölgy* uber szavaink, honnét *tölgyelleni* a' nép nyelvén annyit is tesz, mint protuberare.
Goly (golyó) 46.
Golyv (golyva) l. golyó.
Gom 40, 90.
Gomb 53.
Gomb (gomba) lat. *fung*-us és *spongia*.
Gon l. gan (gané).
Góly (gólya) 65, 66.
Göm l. gom.
Gömb (gömböly) 53.

Digitized by Google

Gönczöl 128. 129.
Görb (görbe) 58.
Görőngy 70.
Göz (gözi, gözü) 63. 115.
Göböly 48, 113.
Gödény 93.
Gub (guba) 10, 21, 83.
Gucsm (gucsma) l. kucsma.
Gug (guga) 96, 97, l. gogyola.
Gum (gumó) 91.
Guny (gunya) l. genye (gunyá).
Guny (gunyó) 73.
Gunyh (gunyhó) l. gunyó.
Gur (gurul) 70.
Guzm (guzmol) l. güzmöl.
Gúzs (guzsaly, guzsorodik) 55, 93.
Güm (gümő) l. gum (gumó).
Güz (güzü) l. göz (gözü).
Güzm (güzmöl) 6, 63, 94, 126.

Gy.

Gyakor 101.
Gyám 107, 110, 137, 142.
Gyan (gyan-ánt. gyanu) 50, 91, 98, 99.
Gyánt (gyánta) 134. (Melléje sorozódik a' kant = kanót v. kanócz titio, torris ab ardendo v. adurendo dictus).
Gyap (gyapju, gyapot) 40, 83.
Gyapor 101.
Gyarap 102.
Gyarm (gyarmat) 62.
Gyár fabrica 62.
Gyász 2, 115.
Gye (gyeák) l. de (deák).
Gyer (gyerek) l. gyermek.
Gyerm (gyermek) 62.
Gyep gramen 137, 142.
Gyepl (gyeplő) 84. 90, 97.
Gyerty (gyertya, gyertyán-fa) 121.
Gyesz (gyeszöl) 98.
Gyesznó l. disznó.
Gyék lacerta 48. 96.
Gyi (gyiák) l. di (diák).
Gyík l. gyék.
Gyolcs 19, 66, 78, 95, 136.
Gyom (gyomlál) 92.
Gyón (gyónik) 107.
Gyök l. gyökér 137.
Gyöm l. gyöngy.
Gyöngy (gyöngyöl) 40, 53.
Gyöp l. gyep.
Győz 93, 94.
Gyümölcs 49, 92, 139.
Gyür (gyürü) 106, 124.
Gyürk (gyürke) 19, 70, 71.
Gyüsz (gyüszü) 107.

H.

Ha (h. haidőn = hajdan) 28, 39, 98, 103.
Hagym (hagyma, hagymáz) l. hajma.
Haj (hajó) 103.
Haj (hajol).
Haj crines 114.
Haj cortex tectum l. héj.
Hajm (hajma) 104.
Hal moritur 29.

Digitized by Google

Hal piscis (halad) 103.
Hal (halavány) 39, 78.
Hál (hála, hálál) 133.
Hall audit 88, 134.
Halm (halom) 126, 127.
Hamis 125.
Hang (hanga) 81, 87.
Hangy (hangya) 81, 87.
Hany uligo 93, 116.
Har (hara) 87, 114.
Harcz 6, 75, 95.
Harcs (harcsa) 6, 19, 75, 95.
Harm (harmat) 29, 30, 45, 88.
Hárm (három) 142.
Has (hasit, hasonló) 58, 94.
Has venter 105.
Haszon 94.
Hat sex 143.
Hat ige l. it.
Halty (hattyu) 136.
Hág 30.
Háj 39, 103.
Hályog 88.
Hám (hámt) 90, 96.
Haz (haza) l. ház.
Ház 28, 29, 94.
Házsárt (házsártos) 75.
Heged (hegedű) 128.
Hegy mons
Hejt 129.
Hely 29, 130.
Hen (hent hentes) 90, 96.
Her (here, herél) 30.
Hercz (hercze) l. hurcz 6, 75.
Hércz (felhércz) l. hurcz.
Herész 88.
Herj (herjó) 88.
Herőcze 88.
Hé l. ha.
Hé (héség) l. hő (hőség).
Héj cortex 104.
Hét septem 143.
Hév a. m. hé, hő.
Hév (hévizál) 5.
Hi (hiány) 5, 129.
Hib (hiba) 6, 7, 56, 129.
Hideg 128.
Hím mas 30, 49, 92.
Him (himt, himlik) 114.
Himl (himlő) 114.
Hisz 24, 87.
Hit l. hejt.
Hiu 5, 129.
Hiuz 24.
Hiv (hivalkodik) 5. 56.
Hol 29.
Hold 39, 66, 78, 86, 95, 136.
Hold castor (holda) 93 l. hód.
Holl (holló) 133.
Holm (homlit, homlok) 126, 127.
Homor (homorú) 127.
Hó 28, 89, 98, 103.
Hód castor 88, 89, 93, 106.
Hő 88, 103.
Hől l. hüvely.
Hölgy 66, 78, 136.
Hőr (hőröget) 94.
Hős 93, 94.
Hud 88, 89, 93, 96.
Hugy l. hud.
Hull 134.
Hur (hurit) 94.
Hurcz (hurczol) 6, 75.
Hüvely 104.

Digitized by Google

I. Í.

Id (idom) 123.
Ideg 128.
Ig (iga, ige, igtat) 23. (Az *ige*-nek e' származékát: *igéz*, az idézett helyen, a' gyök eredeti jelentésére (ige=sertum, nodus) nézve igy értelmeztük: nodis ligandis artem magicam exercet — de valóbb színű, hogy a' gyök másód rendű jelentésétől kölcsönzi értelmét, mely az *igéknek* (verba, carmina) a' büvölendő tárgyra olvasásában (in verba, carmina recitando) vagyon, 's *igézni* saj. a. m. *incantare* i. e. verbis et carminibus aliquid supra naturam moliri v. ö. héber: chasaph 1) supplicavit, preces v. sacra peregit 2) carminibus, verbis magicis usus est, mussitavit).
Ig (igen, igenes) l. igyenes.
Igy (igyenes) 35.
Ih (ihász, iheg) 33.
Ihl ihlés, ihlet) 14, 104.
Íj l. ív.
Ik (iktat) 23 l. ig (igtat)
Ik (ikább) l. ink.
Il v. ill (illat) 14, 104.
Il v. ill (illet tangit) 113.
Il (ildom) 37.
Ingy (ingyen) 128.
Ink (inkább potius) 36.
Inta névképző l. ente.
Ipall 103.
Ipar 123, (közel rokonnak látszik a' *par* gyökhez, honnét *partpa* l. ezt, 's igy ős jelentése inkább a' sebes futásra vonatkozik).
Ír (iró Buttermilch) 15.
Ir scribit 116.
Ír (irígy) 41, 79.
Irj l. ir (iró).
Irm (irem) 29.
Is etiam 117, 150.
Isa 150.
Ismég 149.
Ismét l. ismég.
Iszák pera 18.
Iszap 112.
Iszkáb (iszkába) 90.
It (itél) 31. E' gyök *t*, *it* sőt *at*, *et*, *ajt*, *ejt*, *aszt*, *eszt*, *tat*, *tet* alakokban is használtatik igeképzőül (p. o. bánt-*t*, fesz-*it*, ir-*at*, ver-*et*, szal*ajt*, szalasz*t*, vesz*ejt*, veszes*zt*, biz-*tat*, bün-*tet*) cselekvő és cselekedtető értelemben, melyben divik a' török és német nyelvekben is (török: *it*-mek agere facere, német: *thu*-en). De a' gyöknek ez értelme, ugy látszik, az állításéból (statuere, ponere, setzen, legen) fejlődött, miszerint *ítél* iudicat saj. a. m. statuit (állit valamit). Igy ezek rokonokul tünnek fel a' *tó* stagnum i. e. aqua stans, *tő* stipes, truncus ném. Stamm, basis, cui res quaepiam *insistit*, sziszegővel ejtve lat. *sto* σταω, ἵστημι (stare) héber: *schit* ponere, statuere collocare sanscr. *sad* sedere angol:

Digitized by Google

to *set* ném. *setzen* m. *tesz* ponit, collocat, innét agit, facit gyökerekkel, melyekhez továbbá sorozódik a' *to* v. *toj* (tojik a. m. ponit, legen különösen ova ponit, Eyer legen) 's talán a' cselekvés értelmével az elölehellettel ejtett *hat* agit, honnét *hatás* a. m. actio gyökerekkel.

Iv (ivik, ived ivódik) 43.
Iv (ivik, ivadék, ivás) 131.
Ív arcus 22, 75, 103.
Íz (izom, izmos) 117.
Íz (izibe cito)
Izék 115.

J.

Jászol 35, 104.
Jel (jeles, jelent) 36.
Jég 34.
Jobbágy 36.
Jog 36, 36.
Jó (jászág, javak, jósá) 33.
Juh (juhász) 33.

K.

K (ak, ek, ok, ök) többesképző 68.
Kaczagán 63.
Kagyló 48.
Kágyula l. kágyilló.
Kágyilló 48. 96, 97.
Kaján 90.
Kajl (kajla) 105.
Kajsz (kajszás) 105.
Kalács 19, 128, 129.
Kalász 42; 67.
Kalán 7, 61. 62.
Kalangya 65. 66.
Kál (kált) l. kiált.
Kall (kalló) 135.
Kamp (kampó) 85, 86.
Kamr (kamra, kamara) 126.
Kamt (kamat) 49, 91, 92, 134, 139.
Kamt (kamuti) 91.
Kámv (kámva) l. káva.
Kand (kandi) 91.
Kandal (kandalló) 134.
Kant (kanót) l gyánta.
Kán (boszor-kán) 51, 91, 131, 132.
Kank (kankó, szür kankó) 73.
Kank (kankó gonorrhea) 73.
Kanyar (kanyaró) 97, 98, 114.
Kap capit 124.
Kap (kapa) 47, 61, 132.
Kap (kapu porta) l. kapa.
Káp (kápa, káposzta) 124.
Kappan 61, 132.
Kar brachium 115.
Kar (kara niger) 115.
Kar (karé, karaj) 70.
Karcz 75, 95, 115.
Karm (karima) l. karé.
Karvaly 115.
Kár 94.
Kas (kasul) 19, 57.
Kas corbis 55, 93.
Kás (kása) 118, 126.
Kástély (Kástélyos) l. kása.
Kasz (kasza falx) 105.
Katlan 134.

Digitized by Google

Katona 100.
Káv (káva) 61.
Kazán 118, 126.
Kebel 49.
Kecsk (kecske), 136.
Kedv 44. 45.
Kef (kefe) 40, 83.
Kegy 97.
Kégy l. kígyó.
Keh l. köh.
Kehely l. Kelyh.
Kelyh calix 138
Kelm (kelme) 138.
Kelevész 42.
Kemencze 134.
Kém 51, 91. 96, 99, 131.
Kémény caminus 134.
Kén sulphur 134.
Kender 52, 147.
Kengyel 52, 147.
Kenyér 97.
Kep (kepe) 125.
Kép imagó és hasta 84.
Ker (kerék) 70.
Kerecsen 6, 75.
Kerep (sárkerep) 95.
Kér (kérd) 18, 94.
Kér (kérődzik) 18.
Kéreg 19, 70.
Kes (keselyű a. m. keseelyű az az: ölyü) 118.
Kés culter 58, 94. 119.
Keser (keserü) 55.
Kész 18, 94.
Keszőcze 118.
Kevély 49.
Kez (kezd l. kéz).
Kéz 115.
Kettő 141.
Ki (kies) 34.
Kiál (kiált) 65, 133.
Kicsin 100.
Kigyó 48.
Kilencz 144, 145.
Kis (kisafa) 19, 57.
Kiván 49.
Kob (koboz elkoboz) 84.
Kocsonya 54.
Kócsag l. koltyag.
Kofa 124.
Kolcsag l. koltyag.
Kold (koledál koldus) 65, 133.
Kolomp 61.
Koltyag 66. 78, 95, 136.
Komló 124, 125.
Koncz 97, 100.
Kony (konya konyul) 128.
Konyha 134.
Kop (koponya, koporsó) 100.
Kop (kopó, kopasz, kopoltyu, koplal) 47, 49, 61, 132.
Kóp (kópia) 84.
Kor (korong) 70, 124.
Kos 93, 105.
Kosz 98.
Kosár 55. 93.
Koszoru 55, 93.
Kótis 68.
Kozma 118, 126.
Kög 48, 96, 102, 142.
Koh 49.
Köl (költ, kölyök) 138.
Kölcsön 128, 129.
Köldök 49.
Köles 42, 67.
Kölyü l. küllő.
Köny (lacryma) 45, 73, 93, 116.
Könyv (liber) 40, 128.

Digitized by Google

Könyök 128, 73.
Konyű v. könyv l. kön.
Köp (köpü, köpöly, köppent, köpücze, köppöly) 47, 48.
Kör 19, 70, 124.
Körte 43.
Körtély l. körte.
Kőris 79, 137.
Köszörű 98.
Köt 48, 80.
Kövér 48, 113.
Kréta 121.
Kucsma 63, 116.
Kufár 124.
Kukor (kukorodik) 70.
Kundész 91.
Kunkorodik, l. Kukorodik.
Kunyhó, l. kunyó.
Kunyó, 73.
Kúp (kupak, kupolya) 100, 124.
Kupa 47.
Kupecz 124.
Kura l. kurva.
Kurjant 94.
Kurva 46.
Kút 100.
Kül (ekedik) 19.
Külyű t. küllő.
Küllő 14, 135.
Küszöb 19, 57.
Kűz (küzd) 93, 94.

L.

Labda 32.
Laf (laftol) 45.
Lajt 38, 42, 54.
Lak (lakik) 91, 112.
Lam (lamos) 81.
Lan l. talan (telen).
Landzsa 81.
Lapta, l. lapda.
Lat, l. lajt.
Lá (lát) 36.
Láb 112 (pes).
Lágy 76.
Láp 81, 112.
Le (leány) 56, 103, 105.
Le (lenni) 34.
Ledér 42, 43, 52, 107, 112.
Leg (legel) 95.
Legén (ablegén) 95, 102.
Legy (legyint, legyez) l. légy.
Leh (lehel) 34.
Len, l. telen (talan).
Lepény 102.
Lev (levente) 103.
Lev (leves) l. lé.
Lé 39.
Lébeny 81.
Légy 42, 43, 52, 106, 112.
Lép 81, 112, (viscus).
Lép (graditur) 111, 112.
Lésza 35.
Li (liány) l. le (leány).
Lib (liba) 56, 57, 103, 105.
Lidércz 42, 43, 52, 106, 112.
Lih (liheg) 34.
Limbus 81.
Linkó 81.
Lo (lohad) 121.
Lop 113.
Lök 19.
Lő 121.
Lud 42, 43, 52, 112.
Lug (lugas) 120.
Ludvércz l. lidércz.
Lük (lüktet) 19.

Digitized by Google

M.

Macska 63, 116.
Madár 112.
Mag 21, 48, 83, 99.
Mag (magas) 147.
Magyar 63.
Máglya 125.
Majom 37.
Makacs 54.
Makra 25.
Makaria l. makra.
Makrancz (os) 54.
Mák 124.
Malacz 111.
Maláta 76.
Mankó 85.
Mara (zúzmara) 29, 30.
Mar (marha) 150.
Mark (marok) 150.
Más 149.
Maszat 99.
Mász l. máz.
Máz 99, 125.
Meder 81. 111, 133.
Medencze 91, 111, 133.
Meg 147.
Megye 147.
Megyer 62.
Még (adhuc) 147.
Méh (apis) 132.
Melencze l. medencze.
Mély 111.
Mén 122. 123.
Meny (coelum) 85.
Menyét 85.
Mese 83.
Mész 99.
Met (metél) l. metsz.
Metsz 91, 121, 142.
Mig 122.
Mind 122, 123.
Mirigy 53.
Mogyoró 53.
Mókus 6, 63, 126.
Mony 122, 123.
Morzs (morzsol) 7.
Murva 45.

N.

Nád 91, 133.
Nagy 147.
Nap (dies) 86.
Nap (socrus) 56.
Neder l. meder.
Nem genus (nemes, nemtő) 122.
Nev (nevel) 56.
Né (szabóné) 17.
Négy 142.
Néma 132.
Nép 56.
Nő 17, 49, 56, 92, 121, 122.
Növ (növeszt, növendék) 56, l. nevel.

Ny.

Nyáj 16, 122.
Nyák 45, 74, 93.
Nyal 45, 125.
Nyárs 138, 139.
Nyás l. nyárs.
Nyavala 86.

Digitized by Google

Nyel (nyelv) 45, 125.
Nyers 45.
Nyes 91, 121, 142.
Nyi (mennyiséget jelentő képző) 16, 17, 122.
Nyirk (nyirkos) 46.
Nyolcz 143.
Nyoszoly (nyoszolya, nyoszolyó) 104.
Nyő (nyől) l. nő.
Nyű trahit extrahit 17, 121.
Nyüg 84.

O.

Od (odu odv) l. adu.
Odor 53.
Oh indulatszó (ohajt) 33.
Ol (olt, oltó l. alutó) 82.
Oll (ollik, olló) 13, 121, 135.
Olt (olta) l. óta.
Or (orv, oroz) 30 75.
Or (orom) 79, 134.
Or (oruos orvos) 15.
Orcz (orcza) l. orcza.
Orr nasus 79. 134.
Ors (orsó) 78.
Os (oson).

Ó.

Ó vetus 28, 39, 43, 44, 80, 98, 103.
Ó (részesulő képző) 34.
Ó indulatszó l. oh.
Ól 29, 130.
Ólom 39.
Ór (orj orja oriás, órjás) 79, 134.
Ót (óta) 11.

Ő. Ö.

Ő (részesülőképző) 34 l. ó.
Öbl (öblöget) 127.
Ög, l. üveg.
Ökől 19.
Ökör 19.
Öl (öldöz 14, 121, 135.
Öl (ölt) 82.
Ölyű 14, 44.
Ölyv l. ölyű.
Ör 41, 79.
Ördög 73.
Ördöng l. ördög.
Örök 19, 75, 124.
Östör (östörög) 76.
Öszvér 128.
Öt 142.
Ötöl (ötlik) 110.
Öveg l. üveg.

P.

Pakrocz 53, 54, 117.
Pákász 67.
Palást 104, 114, 131, 132.
Pálya 112.
Paplan.
Parancs 83, 128, 137.
Paraszt 67.
Paripa 59.

Digitized by Google

Pára 104, 135.
Párna 114.
Párt 46, 65, 67, 126.
Paszat 99.
Pat (pata, patkó) 118.
Pelyp 127.
Példa 64, 65.
Penész 116.
Perecz 126.
Permet 88.
Pete l. boza
Piczin 100.
Pige 22.
Pih (eg) 114.
Pinczke 69.
Pip tumor 61.
Pipa 61.
Pir 131.
Piszka 90, 126.
Piszke 126 (l. biszke).
Piszok 99.
Pita l. boza.
Pityer 82, 83.
Pofa 60.
Pogácsa 67, 81.
Pokol 47, 48, 50, 129, 132.
Pók 84, 90, 97,
Pólya 78, 113, 114.
Por 79, 120.
Pozs (pozsog) 116.
Pöf 60.
Pör (ög) 78.
Pöttön 100.
Pözs (ög) 116.
Puf (puffad) 60.
Pulyka 127.
Púp 100.
Purzsa 79.
Putri 100.

R.

Rab (rabol) 113.
Rág 18. 115.
Ránt (rántás) l. ránt.
Rege 18.
Rém 79.
Répa 68.
Rét (rétü) 106, 107.
Retek 138.
Rát (rátotta, fr. rotir) 27.
Rév 123, 124.
Riska 20.
Ró 116.
Rokka 70.
Rög 70.

S.

Sajon 99.
Sajt. (sajtó) 38.
Sám l. zsám.
Sapak 139.
Sapka l. sapak.
Sáp (sápad) 17.
Sár 95.
Sár (cserkél) 73.
Sarab 58.
Sarcz 75.
Sárcsa 57, 58, 77, 98.
Sárga 20.
Sark 78.
Sárkány 73, 74, 77.
Sás.
Sáska 19, 110, 116.

Digitized by Google

Satu l. sajt.
Savó 17, 118.
Sé (séta).
Sé 24.
Seb 24, 56.
Seg (segit) 130, 131.
Segg 130.
Sejt (cellula) 107.
Sekély 113.
Serény l. sörény.
Serke 72.
si (siet).
Si l. zsi.
Sikér 113.
Sima 99, 125.
Sió 24.
Sipka l. Sapak.
Sisak 20.
Siska 20.
Só 24, 56, 98.
Só (ebben: utöl-só) l. sö.
Sok 129.
Sonka l. sunka.
Sors 78.
Sovány 117, 118.
Sö névképző 149.
Sög l. süveg.
Sög l. söt
Sömör 97, 98, 114.
Sörény 114.
Sörte 114.
Söt 129.
Sövény 117, 118.
Suba 22, 75, 133.
Sudár l. Sugár.
Sugár 137.
Sunka 130.
Sügér 137.
Süveg 139.

Sz.

Szalad byne 76.
Szak (szakasz) 94, 119.
Száj 38.
Szál (filum) 35.
Szalag 65.
Szálka 42, 67.
Száll (ige) 66.
Szalma 61, 62.
Szalonka 42, 67.
Szalonna 111.
Szám (numérus) 83.
Szám l. Szán (szánt) 121.
Szamár 77, 128.
Szán (szánkó) 96.
Szán (ige h. szándék) 98, 99.
Szán (honnét: szánt arat).
Szapora 101, 102.
Szappan 112.
Szar 72.
Szárcsa l. sárcsa.
Szarka 72, 116.
Szárm (származék) 110, 111.
Szárny 125.
Száz 143, 144, 145.
Szeg (szegély) 58, 49.
Szeg (clavus) 77.
Szekercze l. szeg.
Szék 130.
Szelencze 61, 62.
Szelid 76.
Szeligy l. Szelid.
Szemere 97, 98, 128.

Digitized by Google

Szép. 17.
Szer (h. szerez szervez) 110, 111.
Szer (félszer) 125.
Szer (szerte) 125.
Szerecsen 58, 77, 98.
Szerencse 78.
Szesz (szeszély) 45.
Sziget 76.
Szikra 72, 116.
Szirm (szirmos) 58 l. czirmos.
Sziv (arcus) 22, 75.
Szó 38, 39.
Szoba 22, 132.
Szodva l. dus.
Szok (szokik) 112.
Szoknya 19.
Szolga 111.
Szov (arcus) l. sziv.
Szó 117.
Szőcs l. szücs.
Szöcskő l. szökcse.
Szög 77 l. szeg.
Szökcse 110, 116.
Szőlő 35.
Szőr 114, 116.
Szörny 114.
Szösz 118, 119.
Szöv l. szó.
Szúr 138.
Szusz (szuszog) l. szesz.
Szücs 116.
Szül 35.
Szür (főnév) 116.
Szüz 119, 119.

T.

T igeképző l. it.
T (finn többesképző, gyöke a' magyar tö — bbnek) 102.
Tábor 65, 127.
Tacskó 110.
Tag 67, 68.
Tág amplus laxus l. gogyola.
Ták 48.
Taló l. talló.
Tálé 38, 142.
Talan 62 (l. telen).
Tálgy (tálgyu) l. gogyola.
Talló 62.
Talp 66.
Tám 107, 110, 137, 142, 150.
Tan (tanu) 107.
Tán (h. tángál) l. tám.
Tanya 31.
Tap (tapod) 108, 118.
Tar 58, 71.
Tár 73.
Taraczk 77.
Tárgy 73.
Tárkony 73, 74.
Tarsoly 107.
Tasak l. táska.
Táska 107.
Tat igeképző l. it (itél)
Tav (taval) 41.
Táv (távozik) 11, 106.
Té (té tó néz téstova).
Tébolyog 129.
Tege 128.
Tehén 31.
Teke 102, 128.
Tel (telik, tele, teljes) 38, 109 142.
Tél (hyems) 38.
Telek 48.

Digitized by Google

Telep (települ) 66.
Ten (ten-g-ödik) 107.
Tengel 128, 129.
Tenk 131.
Tenyész 31.
Tép 51, 109, 137.
Ter (terel) 106.
Tér ige (revertitur).
Térd l. tér.
Terem der Saal, die Halle.
Terem (crescit) 62, 110.
Tet igeképző l. it.
Tet (Tető, Tetü) 109.
Tév 41, 106.
Tilinkó 62.
Tinó 31.
Tip (tipál, tipáz) 51, 137, 142.
Tip (tipeg 108, 118 l. top (topog).
Tiszt (tiszta, tisztul).
Tiz 143, 144.
To (h. tova tovább) 11.
Tó stagnum 31.
Toborzó 128.
Tobosz 128.
Toboz (tobzódik) l. dobzódik.
Tohonya 31.
Toj (tojik) t. it (itél).
Tok 102.
Tóka 68.
Tompa 60.
Tonka 67, 68, 100.
Tonya, 31.
Top (topog) l. tipeg 108, 118.
Toromba 59, 60.
Torony 59, 60, 138, 139.
Torzsa 71, 72.
Torzs (torzsálkodik).
Tő l. it (itél)
Tök 102, 129, 142.
Töl (tölt) 38, 142.
Tölgy uber mamma l. gogyola.
Tömlő 61, 62.
Tömlöcz 61, 62.
Tönk l. tenk.
Tör (törül) 108.
Tőr (acinaces) 59, 138.
Tőr (laqueus) 105.
Törzs 71.
Törvény 83, 128, 137.
Trágár 46.
Trágya 46.
Tréfa 83, 110, 114, 128, 137.
Trombita 60.
Tunya 31.
Tung (tungos) 130.
Túr (fodit) 138.
Tus 71, 72.
Tusa (tusakodik) l. tus.
Tuskó l. tus.
Tuzsár 72.
Tücsök 110.
Tüdő 106.
Tükör 73.
Tür convolvit 106, l. gyür (gyürü annulus a' forma rotunda, volubili).
Tüszü 107.

U. Ú.

U (melléknévképző 34. l. ü.
Udvar 53.
Ugar 19.
Ugy 35.

Digitized by Google

Új 103.
Ujj (digitus) 103.
Ul (viszonyrag) 82, l. ül.
Ur 79.
Út (után, utál stb.) 11, 41.

Ű. ű.

Ű melléknévképző 34 l. ú.
Úgy (ügyel) 123.
Úl (viszonyrag) l. úl.
Úl (sedet). 57.
Ülep 57.
Ülő l. üllő.
Üllő (incus) 12, 14, 44, 121, 135.
Ünő 49, 92, 121.
Ürge 19.
Üst (argentum) 52, 119.
Üstök 71. 72.
Úszk 127.
Úszög l. úszk.
Üveg 34, 42.

V.

Vad 41. 106.
Vád 106.
Vágy 46.
Vaj (vajudik) 39, 94.
Vaj (vajh) iddulatszó l. fúj.
Váj 105.
Vak (vakolat) 83.
Vál (válik) 64.
Vál (válu) 105.
Választ 134, 135.
Vall 134, 135.
Valog 50.
Vánkos 85, 86.
Vápa 112.
Vár (expectat) 41.
Vár (arx ab arcendo) 65, 127.
Varázs 50.
Vas 22, 50.
Vasár (vasárnap) 50.
Vászon 117, 118.
Vataléj 41.
Váz 42.
Veder 54, 89.
Ved (vedel) 88, 89, 106.
Vejsz, vejész l. vész.
Vel (viszonyrag) 82.
Velő 82.
Vél 134, 135.
Vén 87.
Vendég 142.
Venyige 85, 86.
Vép (vépik) l. lépik.
Vér 131.
Ver (veres) l. vörös.
Verem 116.
Vers 78.
Vért 65.
Vés 42, 105, 116.
Vesz (accipit) 55.
Vesz (perit) 55.
Vész l vesz perit.
Vész (vejsz) 133.
Vessző 133.
Vez (vezet, vezér) 55, 56, 117.
Vézna 117, 118.
Vét 41, 106.
Vi (vivódik) 39, 94.

Digitized by Google

Viasz 23.
Vidék 41, 106, 142.
Vidra 54, 89.
Vigály l. világ.
Vigy (vigyáz) 123.
Vij (vijódik) l. vi.
Vil (l. vill).
Világ 71.
Vill (villany, villó, villám) 71.
Vincz (vinczáz) 69.
Vindely 85.
Vir (ad) 41.
Vis (visel) 55.
Visz (h. viszony, vissza) 117.
Vit (vita, vitéz, vitla) 37.
Viz 54, 106.
Viza 22.
Vő 16, 121.
Völgy 50, 129, 132.
Vör (vörös) 131.

Z.

Z (az, ez, iz, oz, ör) igeképző 29.
Zab (avena) 97, 122.
Zabolya 90.
Zápor 57.
Zár 42.
Závár, l. zár.
Zeke 19, 100.
Zerge 71, 116.
Zia (czízma-zia) 29, 108, 133. 134.
Zubony 23, 75, 133.
Zubbony l. zubony.
Zúz (ebben zuzmara) 29.

Zs.

Zsák 19, 100.
Zsám (zsámoly) 110, 137, 142, 150.
Zseb 100.
Zsémb 51, 109.
Zsi (kicsinyitő képző) 56, 105.
Zsib (vásár) 109.
Zsiba 105.
Zsivány 51, 55, 108, 117, 118.
Zsizsik 19.
Zsobor (zsobrák) 51.
Zsört (zsörtölődik) 75.
Zsúg (zsugori) 55, 93.
Zsurm (zsurmol) 7.

Digitized by Google

Tartalom.

Lap.

Előszó VII
Bevezetés I

I. Szakasz.

1. és 2. §. Az önhangzók jelentéktelenségéről általán 11
3. §. A) Az előhangzók jelentéktelenségéről 17
4. §. B) A' kihangzások jelentéktelenségéről 19
5. §. Az inyszelletkint kifejlett önhangzók jelentéktelenségéről . . . 23

II. Szakasz.

A)

A' mássalhangzók kifejlődésének esetei.

6. §. A' torokszellet kifejlődésének esetei 27
7. §. A' j (i) inyszellett kifejlődésének esetei 32
8. §. A' v (u) ajakszellet kifejlődésének esetei 40
9. §. Az l, ly kifejlődésének esetei 46
10. §. Az r kifejlődésének esetei 49
11. §. Az ajakbetűk (v, b, p, f, m) kifejlődésének esetei 56
12. §. A' nyelvbetűk (d, t, ty, n, ny, l, r) kifejlődésének esetei . . . 64
13. §. A' torokbetűk (g, gy, k) kifejlődésének esetei 69
14. §. A' sziszegők (cz, cs, s, sz, z, zs) kifejlődésének esetei . . . 74

B)

A' mássalhangzók felcserélődéséről.

15. §. Az ajakbetűk (b, f, m p, v) egymással felcseréltetnek . . . 80
16. §. Az ajakbetűk, és torokszellet (h) közti viszony 87
17. §. A' b, p ajakbetűk átmennek d, t, ty-re 89
18. §. Az m ajakbetű átmegy n, ny-re 90
19. §. A' torokbetűk (h, g, k) egymással felcseréltetnek 92
20. §. A' h, k, g, gy és sziszegők közti viszony 95
21. §. A' torok és ajakbetűk közti viszony 100
22. §. A' k, g betűk felcseréltetnek d, t, t, ty-vel 102

Digitized by Google

Lap.

23. §. A' j felcserélődésének esetei 103
24. §. A' fogbetük (d, t, l, n) felcserélődésének esetei 105
25. §. Az l felcserélődésének esetei 111
26. §. Az r felcserélődésének esetei 112
27. §. A' sziszegő hangok (cz, cs, zs, z, s, sz) egymással felcseréltetnek . 117

C)

28. §. A' betük áttételéről 120

D)

29. §. A' megkettőztetés 's Áthasonítás 130

E)

30. §. A' betüelhagyás v. elvetésről 136
Függelék az Alapszámnevekről 140
A' munka folytán értelmezett magyar gyök és tőszók betürendi sorozata . . 151
Tetemesebb sajtó hibák 174

Digitized by Google

Tetemesebb Sajtó hibák.

18. lapon 12-ik sorban fölül κραξειν helyett olv. κραζειν.
20. l. 11. sor. fölül gyök-ige h. olv. gyök, ige.
25. l. 4. sor. fölül lat. czifra h. olv. cifra.
29. l. 6. sor. alul al—él h. olv. a. m. alél.
33. l. 24. sor. fölül ad aspirantis ad aliq. h. olv. adspirantis ad aliq.
38. l. 20. sor. fölül manicus h. olv. amnicus.
38. l. 8. sor. alul hyeria h. olv. hydria.
41. l. 11. sor. alul bodár h. olv. bodász.
43. l. 3. sor. alul ultere h. olv. ulcere.
44. l. 12. sor. alul inens a quotiendo h. olv. incus a quatiendo.
44. l. 6. sor. alul γδέω h. olv. γαδέω.
44. l. 1. sor. alul harmad h. olv. harmat.
46. l. 15. sor. alul chraim h. olv. charaim.
48. l. 2. sor. fölül sacrificat h. olv. scarificat.
54. l. 18. sor. fölül aqua h. olv. aqualis.
U. O. 20. sor. fölül aqualis h. olv. aqua.
58. l. 6. sor. alul görög h. olv. görő.
60. l. 5. sor. fölül vetés h. olv. verés.
64. l. 9. sor. alul Feldruss h. olv. Feld = lat. rus.
79. l. 8. sor. alul speceminentia h. olv. spec. eminentia.
82. l. 16. sor. fölül coogulum h. olv. coagulum.
84. l. 1. sor. fölül conflectus h. olv. confectus.
85. l. 10. sor. fölül ó lat. szókban h. olv. e' lat. szókban.
85. l. 8. sor. alul fónak h. olv. fonák.
87. l. 16. sor. alul χήζ h. olv. χήρ.
88. l. 3. sor. alul ὕδζια h. olv. ὕδρία.
89. l. 6. sor. fölül ὕδϑια h. olv. ὕδρία.
92. l. 15. sor. alul κύξιος h. olv. κυριος.
96. l. 3. sor. fölül καισαϑ h. olv. καισαρ.
102. l. 13. sor. alul lin h. olv. liu.
102. l. 3. sor. alul γέω h. olv. νέω.
105. l. 4. sor. fölül citato h. olv. (itató.
123. l. 12. sor. fölül οχις h. olv. ὄφις.
129. l. 14. sor. fölül baigok h. olv. balyók.
136. l. 3. sor. alul kecsege h. olv. keszeg.
140. l. 4. sor. fölül mint h. olv. mit.
143. l. 8. sor. fölül rend h. olv. zend.

MEGYEI TANÁ
KÖNYV
Digitized by Google

Digitized by Google